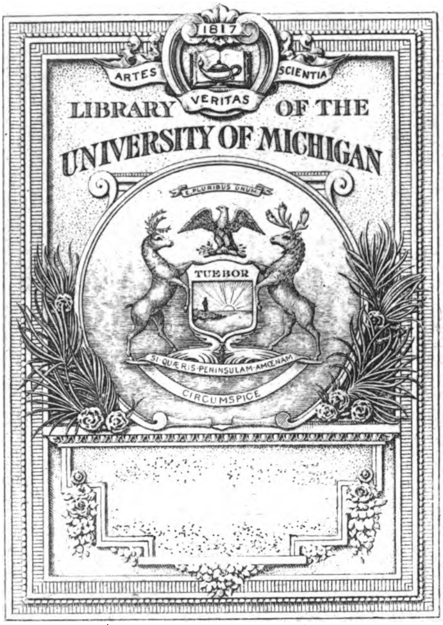
Vigener

[redacted]

SCRIPTORES

RERUM GERMANICARUM

IN USUM SCHOLARUM

EX

MONUMENTIS GERMANIAE HISTORICIS

SEPARATIM EDITI.

EINHARDI VITA KAROLI MAGNI.

EDITIO QUINTA.

HANNOVERAE ET LIPSIAE
IMPENSIS BIBLIOPOLII HAHNIANI
1905.

EINHARDI

VITA KAROLI MAGNI.

EDITIO QUINTA.

POST G. H. PERTZ RECENSUIT G. WAITZ.

HANNOVERAE ET LIPSIAE
IMPENSIS BIBLIOPOLII HAHNIANI
1905.

HANNOVERAE. TYPIS CULEMANNORUM.

Nullus heroum qui medio aevo eminuerunt Karoli imperatoris, historicorum nullus Einhardi[1] famam aequavit. Uterque gente et indole Germanus; et hic quidem sub finem regni Pippini aut primis Karoli annis[2] natus est[3]. Cuius in aulam mox ut intravit, ab eo enutritus[4], atque postea et regni administrandi[5], et litterarii quo rex maxime de-

1) Ita nomen scribendum esse, chartae Einhardo a Hludowico imperatore concessae (una pro monasterio Blandiniensi Ainhardum scribit), et catalogus procerum Saxoniae a. 802 (Einhartus), tum ipse in Annalibus a. 806, in duabus chartis pro monasterio Laureshamensi, aliisque quas notis Tironianis exaratas Parisiis inspexi, in epistola ad Lupum, et in translationis SS. Marcellini et Petri historia (praef.), necnon amicorum eius praecipui, Gerwardus in versibus Vitae Karoli subiectis, Lupus Ferrariensis (epp. 1. 2. 4. 5) et Hrabanus (in epitaphio), coaevi Ermoldus Nigellus (II, 31. Heinardus), Walafridus Strabo (de Einharto), Frotharius Tullensis (epist. 16), Anonymus vitae Hludowici auctor c. 41 (Heinhardus), Chronographus Fontanellensis (Heinhardus et Einhardus), tum Annalista Fuldensis a. 874, poeta Saxo, ut praecipuos noni tantum saeculi scriptores adducam, evidentissime ostendunt. Unus tamen alterve posterioris aevi liber nomen eius et in Eginhardum et Agenardum profert, quod variis praeterea modis deformari, codices monstrant. In unico epistolarum codice, Lugduni-Clavati a me anno 1827. iterum reperto [nunc bibliothecae Parisiensis nr. 11379], initialis tantum littera E. exprimitur. [Formam Germanicam Einhart, qua ipse et alii in chartis usi sunt, Latine saepius Einhardus quam Einhartus reddi mihi persuasum habeo, ideoque illam retinui scribendi rationem]. 2) Nam cum Karoli liberis nutritus est, et in epistola ad Lupum anno 836. scripta senem se praedicat. 3) [Pertz ut fallacem testem reiecit narrationem, cuius partem ipse primus ex cod. Hannoverano SS. II, p. 440, n. edidit. Quam iam anno 1836. in codice Havniensi integram inveni et 'Archiv' VII, p. 372. edidi, nunc a b. m. Jaffé nonnullis locis emendatam infra exhibui. Ibi Einhartus dicitur natus in orientali Francia in pago qui dicitur Moingewi, et in Fuldensi cenobio sub pedagogio sancti Bonifacii martiris prima puerilis nutriturae rudimenta suscepisse, a Baugolfo abbate monasterii supradicti in palacium Karoli translatus esse narratur. Jaffé probabiliter sane coniecit parentes fuisse Einhardum et Engilfridam, quorum traditio coenobio Fuldensi facta legitur apud Dronke, Cod. dipl. Fuld. p. 103, nr. 185. Einhart, qui hanc et alias quinque chartas scripsit, nostrum esse habendum idem statuit et inde a. 788. et 791. eum Fuldae commoratum esse evicit]. 4) Vita Karoli praefat. 5) Praefat. et Ermold. Nigell. II, 31—34, (Poetae Carol. II, p. 25).

lectabatur otii particeps effectus, talem se praebuit, ut perpetua regi et liberis eius amicitia, post mortem quoque duratura, devinciretur[1]. *Una cum rege Alcuini discipulus, arithmeticae gnarus ab ipso praedicatur*[2]. *Puella nobilissima*[3], *Imma, quam regis filiam fuisse posteri*[4] *voluerunt, in matrimonium ducta, Vussinum ex ea filium suscepit*[5]. *Summo igitur loco habitus beneficiisque auctus*[6], *inter cetera abbatias S. Bavonis*[7] *et Blandiniensem Gandavenses*[8], *immunitate iudiciaria donatas, accepit; quibus vel Karolo vel Hludowico imperante abbatiae S. Servatii Traiectensis*[9], *S. Chlodoaldi*[10], *ecclesia S. Iohannis Ticinensis*[11], *et annis* 816—823. *abbatia Fontanellensis*[12] *accesserunt. Anno* 802. *inter proceres recensetur*[13], *quibus obsides Saxonici custodiendi commissi erant. Operum regalium exactor constitutus*[14], *maximae molis aedificia, pontem Moguntiacensem, palatia Ingelheimense et Aquense, et quam hodieque admiramur, basilicam Aquensem*[15], *simplicitate, soliditate et*

1) *Praefat.* 2) *Alcuini epistola* 85, *Opp. I,* 126 *(nr.* 172. *MG. Epist. IV, p.* 285*).* 3) *Lupi epist.* 4. *ad Einhardum (MG. Epist. VI, p.* 11*). [Sororem Bernharii episcopi Wormatiensis et abbatis Wizenburgensis eam habuit Jaffé; sed cf. Simson, 'Jahrb. Ludwig d. Fr.' II, p.* 160*].* 4) *Primus monachus chronici Laureshamensis saec. XII. auctor (SS. XXI, p.* 358 *sq.); [ultimus Falk, 'Forschungen' XV, p.* 657*].* 5) *Einhardi ep.* 57, *(MG. Epist. V, p.* 137 *sq.). [Anno* 819. *nondum liberos natos esse charta ostendit h. a. data. Quare Ideler et O. Abel et Jaffé in epistola illa de animi filio cogitari posse putaverunt, neque eam certo certius Einhardo vindicandam esse hic censuit].* 6) *e. g. Frideslare, Einhardi ep.* 9, *(l. l. p.* 113*).* 7) *Miraei Opp. dipl. I. [Serrure, 'Cart.' p.* 3*]; unde Ann. Gand., SS. II, p.* 187, *erroris in anni* 826. *numero arguuntur. Einh. epp.* 13—15. 23. 55. 56. 68, *(l. l. p.* 116 *sqq.* 121. 137. 142 *sq.); hist. translat. SS. Marcellini et Petri (IV,* 11. 12, *SS. XV, p.* 260*).* 8) *Ibid. et Einh. ep.* 55; *(Fund. monast. Blandin., SS. XV, p.* 624; *Ann. Blandin., SS. V, p.* 23; *Vande Putte, Annales abb. S. Petri Blandin. p.* 71 *sqq.); hist. transl. S. Wandregiseli (c.* 9, *SS. XV, p.* 627*).* 9) *Einh. ep.* 3. *et charta notis Tironianis scripta codicis regii Paris. nr.* 2. 16. 10) *Einh. ep.* 39. *[Aliud ac notum illud S. Clodoaldi monasterium prope Parisios situm intelligendum esse censet Teulet II, p.* 5, *n.* 2*].* 11) *Einh. hist. translat. SS. Marcellini et Petri (I,* 6, *l. l. p.* 242*).* 12) *Gesta abb. Fontanell., SS. II, p.* 294, *(SS. R. G. p.* 50*).* 13) *LL. I, p.* 90, *(LL. Sectio II, Capit. I, p.* 234*) ['Hunc eundem ac nostrum Einhartum fuisse non constat'. JAFFÉ].* 14) *Gesta abb. Fontanell., l. l. p.* 293 *(SS. R. G. p.* 50*) [ubi Ansigisus* exactor operum regalium in Aquisgrani palatio regio sub Einhardo abbate constitutus *dicitur]. Walafridi Strabonis carmen de eo et Hrabani epitaphium.* 15) *In codice tamen saec. IX. ex. Vindobonensi inter theologos nr.* 354. *signato [nunc* 969*] fol.* 55'. *epitaphium Karoli usque* feliciter rexit *et hanc alteram inscriptionem legi:* INFRA CAPELLA(M) SCRIPTUM. Insig(n)em hanc dignitatis aulam Karolus caesar magnus instituit, egregius Odo magister explevit; Metensi fotus in urbe quiescit.

concinnitudine aeternam ingenii eius testem, etsi non inchoasse, perfecisse tamen credendus est[1]. Imperatori domi militiaeque semper adhaesit[2], nec nisi semel, cum anno 806. legatus testamentum eius Leoni papae subscribendum porrigeret[3], ab eo discessisse videtur.

Anno 813. filiis Karoli maioribus natu defunctis, praecipuus ei Hludowici in societatem imperii sibi adsciscendi auctor fuisse traditur[4]. Proximis post obitum Karoli annis in grati et venerabundi animi signum[5] vitam eius scribendam sibi proposuit, et ante annum 820. absolvit; anno enim sequenti 821. (vel 822) iam inter libros monasterii Sindleozes-Auva[6] occurrit, et anno 830. vel 831. famam eius late patuisse, ex Lupi epistola ad Einhardum intelligimus. Conqueritur in praefatione de litterarum in aula honore iam iam imminuto, et quamvis apud Hludowicum imperatorem locum honoris pristinum retineret, tamen iam tum praesentiens se rebus imparem, quarum e medio amicus suus magnus discessisset, 'otium quo aliquando perfrueretur, multimoda cogitatione meditari' coepit[7]. Quam ob rem villas Michilinstat et Mulinheim in saltu Odanwald a populari frequentia valde remotas nactus, eas sibi et Immae uxori ab imperatore concedi rogavit[8]. Qui petitioni non solum annuit, sed cum anno 817. Hlotharium regem constituisset, Einhardum potissimum qui 'eius curam gereret quique eum de moribus corrigendis et honestis atque utilibus sectandis sedulo commoneret' elegit[9]. Unde et magna post inter utrumque necessitas remansit[10]. Anno 818. Imma consentiente

1) [Haec Jaffé in dubium vocavit, neque ipsum Einhardum architectum fuisse concessit. Sed contrariam sententiam tenuit Wattenbach, 'D. GQ.' I, (ed. 6, p. 181, n. 5; ed. 7. I, p. 201, n. 2). Certe in Hrabani epitaphio (infra p. XII) legitur: Per quem et confecit (Karolus) multa satis opera. Cf. quae monui 'D. VG.' III, p. 440 n., loco allato ex Transl. S. Tiburtii (c. 2, SS. XV, p. 393, qui libellus ficticius est plenus fraude), ubi 'palatii regalis domesticus' dicitur]. 2) Praef. [Minus recte eum in Chron. Lauresh., SS. XXI, p. 358, Karoli archicapellanum et notarium laudari, in Ann. Gand., SS. II, p. 187, Hludowici capellanum, inter omnes constat; cf. Sickel, Acta I, p. 105, qui ipsum epistolas imperatorum nomine composuisse monet. Karoli capellanum dicunt etiam eum codd. Parisienses nr. 17056 (Notre Dame 133) et 6187. saec. XII. et XIII, Vindobonensis nr. 532 (hist. eccl. 110) s. XII; 'scribam adiuratum' cod. Parisiensis nr. 4955, saec. XI]. 3) Ann. Einh. ad a. 806. 4) Ermold. Nigell. II, 31 sqq., (Poetae Carol. II, p. 25). 5) Praef. vitae. 6) Apud Neugart, Episcopat. Constantiens. p. 540; (Becker, Catalogi bibliothecarum antiqui p. 8, nr. 155). 7) Hist. translationis SS. Marcellini et Petri I, c. 1. 8) Ibid. c. 1. et dipl. Hludowici, Chron. Lauresh., l. l. p. 359; (Reg. Imp. I², nr. 569). 9) Einh. ep. 11. 10) Ibid. et epp. 16. 19. 30. 33.

villam Michilinstat monasterio Laureshamensi contulit[1]. Paucis postea annis cum uxore consilium iniit, ut fratris et sororis more in posterum viverent[2]; quod tamen amoris imminuti signum non fuisse eo probatur, quod Imma in mariti domo usque ad obitum suum commorata est rebusque eius omnibus ut solita erat praefuit. Einhardus vero basilicam non indecori operis in praedio suo Mulinheim[3] aedificavit[4] et anno 825. Radleicum notarium suum reliquias sanctorum arcessitum Romam misit[5]. Quae vix aegre impetratae, annis 826. et 827. in monasterio illo Mulinheim, quod iam Seligenstadt audit, sunt reconditae[6].

Cum igitur inter doctos clarus[7] et consiliariorum imperatoris cum Hildoino abbate S. Dionysii facile princeps, regni negotiis magna ex parte praeesset, et licet statura parvus[8], Magni Einhardi nomine ferretur[9], gravis sensim sensimque rerum palatinarum commutatio intervenit. Karolo enim puero ex secundis imperatoris nuptiis nato, totum Iudithae et Hludowici studium in eo vertebatur, ut partem ei regni inter reliquos filios distributi vindicarent. In quo cum aliquantum temporis consumsissent, re publica magis magisque neglecta, omnia ita pessumdari coeperunt, ut Einhardus desiderio in praedia sua secedendi totus iam repleretur[10]. Nec tamen abstinendum ratus, quin antea

1) Chron. Lauresh. l. l. p. 360. 2) Einh. epist. ad Lupum (MG. Epist. VI, p. 9): olim fidissimae coniugis, iam nunc carissimae sororis ac sociae. [Einhardum presbyterum consecratum missam legisse, ex Hist. transl. (II, c. 9, SS. XV, p. 251) minus recte Pertz sibi persuasit, ut Jaffé monuit. Neque id confirmare potest narratio fabulosa, quae legitur in Historia translationis sanguinis Domini c. 2, SS. IV, p. 447, quae Einhardum dicit clericum, in omnibus quae illi iniunxisset (Karolus) ministeriis sibi semper aptissimum]. 3) Hist. transl. (I, c. 1, SS. XV, p. 239). 4) [De hac praesertim Schneider egit, 'Annalen f. Nass. Alterth.' XII, p. 290 sqq., et de ecclesia antea in Michilinstat aedificata, quae etiamnum in Steinbach superest, ib. XIII, p. 99 sqq.]. 5) Hist. transl. 6) SS. I, p. 216. 217. 7) Cf. Gesta abb. Fontan. l. l. p. 293; (SS. R. G. p. 50). 8) [Alcuini versus: Non spernas Nardum, lector, in corpore parvum. Walafridi prol.: homuncio — nam statura despicabilis videbatur]. 9) Walafridi carmen de Einharto magno (editum ab E. Dümmler, Poetae Carol. II, p. 377:

De Einharto magno.

Nec minor est magni reverentia patris habenda
Beseleel, fabre primum qui percipit omne
Artificum praecautus opus. Sic denique summus
Ipse legens infirma Deus, sic fortia temnit.
Magnorum quis enim maiora receperat umquam,
Quam radiare brevi nimium miramur homullo?).

10) Hist. transl. (I, c. 1. II, c. 12. 14) et al.

animum imperatoris tentaret[1], *oblatis ei anno* 828. *Gabrielis archangeli monitis, duodecim capitibus comprehensis, et quo facto opus esset indicavit, et seditionem nisi illud adimpleret exorturam praedixit*[2]. *Imperator, libello perlecto, alia fecit, alia neglexit*[3]. *Biennio post cum imperatoris aula magis magisque in partes traheretur, et Iuditha Bernhardum Septimaniae ducem camerarium constitui impetrasset, econtra filiorum amici Hlotharium in subsidium vocarent, Einhardus apud discipulum quondam suum, ne se patri opponeret, diligentius institit*[4]. *Interim Bernhardus auctoritate sua ita abusus est, ut adversae partis principes sibi extrema potius tentanda quam illum diutius tolerandum putarent; et initio anni* 830. *cum imperator in Britannica expeditione Compendium venisset, exercitu seducto, rebellionem concitarunt. Quo nuntio accepto, Einhardus, qui Iuditham Compendium sequi iussus, valde aegrotus usque Valentianas venerat, Gandavum nave recessit, et novo iam rerum ordine imminente, missionem ab imperatore petiit*[5]. *Qua impetrata, mense Martio Mulinheimum se recepit. Sed cum rem publicam factionibus quassatam in diversa ferri conspiceret, mense Aprili vel Maio*[6] *Hlotharii imperatoris ex Italia reducis colloquium expetiit*[7]*; et postea conventum illum magnum, in quo in totius regni statum inquirendum esset, adire sibi proposuit*[8]. *Qui cum Kalendis Octobribus Noviomagi celebraretur, Hlotharius amicis intercedentibus patri reconciliatus est. Ubi et Einhardum nostrum fidelem operam dedisse, eo magis ut credamus inducimur, quod imperatorem aestate*[9] *anni* 836, *cum unicum iam consilium de Hlothario sincere sibi uniendo agitaret, amicum suum vetulum Seligenstadi ultro visitasse legimus*[10].

Reliquum vitae, religioni, litteris, amicis deditus, in maxima regni perturbatione per quietem egit[11]. *Nec aucto-*

1) *Paulo antea offensam imperatoris incurrisse videtur; scribit enim Gerwardo palatii bibliothecario ep.* (52, *MG. Epist. V, p.* 135) *se Seligenstadi immorari iussum, et septem dierum absentiam sibi poenalem futuram. Epistola ea amicum suum de monitis Gabrielis imperatori tradendis consulit.* 2) *Hist. transl. (II, c.* 13*); Ann. Fuld. a.* 874. 3) *Hist. transl. l. l.* 4) *Ep. (MG. Epist. V)* 11. 5) *Ep. (MG. Epist. V)* 10. 13. 14. 15. *[Hucusque certe hiemem in imperatoris comitatu transigere consueverat, ut dicit Hist. transl. (II, c.* 11*):* secundum consuetudinem in palatio hiematurus, *ibique a.* 829. *morbo depressus iacuit].* 6) *Ann. Bertin. a.* 830. 7) *Ep.* 16, *cf.* 25. 8) *Ep.* 17. 9) *[Immo autumno; v. Simson, 'Jahrb. Ludwig d. Fr.' II, p.* 160*].* 10) *Ann. Fuld. a.* 836. 11) *Ep.* 35. *init.*

ritate qua valebat pagensium et vicinorum rebus benigne consulere[1], nec apud amicos in palatio remanentes pro oppressis intercedere[2] destitit. Ecclesiam Mulinheimensem, martyrum meritis iam longe lateque celebrem, adornavit et plumbo texit[3]. Libris conscribendis non tantum, quantum olim[4] inter regni negotia, tempus impendit[5]. Annales quos de Pippini Karoli et Hludowici rebus in palatio constitutus ediderat[6], ultra annum 829. non producendos existimavit. Scripsit praeterea libros de historia translationis sanctorum Marcellini et Petri et ad Lupum libellum de cruce adoranda[7]. Epistolae eius quae supersunt historiae auctoris et temporis illius illustrandae multum conducunt[8]. Historiam Saxoniae sive libellum de adventu, moribus et superstitione Saxonum et historiam translationis sancti Alexandri, ab Adamo Bremensi ei tributas, Rudolfo et Meginhardo Fuldensibus deberi alio loco diximus[9]. Lambecius vero[10] adbreviationem chronici ab Urbe condita usque ad annum 809. ei vindicare conatus, nullo plane fundamento nititur, nec meliore iure alii Einhardi cuiusdam psalterium, quod in bibliotheca Bobiensi recensetur, nostro adscripserunt[11]. Quae vero edidit, ita comparata sunt, ut praecipuum ei inter historicos locum adsignent. Scripsit enim summa integritate animi, non extera et aliena, sed tempus suum, sed amicum, nec docte tantum, sed ut is qui aetatem in re publica administranda consumsisset. Litteras Graecas[12] aeque ac Romanas coluit, et ex antiquis non tantum historicos et poetas[13], mathematicos, grammaticos[14] et rhetores[15],

1) *Ep.* 24. 37 *(in quo iam Epist. V, p.* 128. *pro* Roma *e coniectura Pertzii scriptum est* Imma*).* 42. 46—49. 60. 62. 2) *Ep.* 28. 29; *fortasse et* 27; 19. 30. 34. 3) *Ep.* 36. 4) *SS. I, p.* 126. 127. 5) *Ep. ad Lupum (Epist. VI, p.* 9 *sq.) et ep.* 57. 6) *SS. I, p.* 127. *[De hac sententia a Pertzio sustentata, ab aliis valde impugnata, non hoc loco disputandum esse censeo].* 7) *(Quem E. Dümmler edidit 'N. Archiv' XI, p.* 233—238*).* 8) *[Einhardum etiam versibus laudem sibi parasse versus Nasonis v.* 91. 92. *indicare videntur (Poetae Carol. I, p.* 387*):*

Aonias avide (?) solitus recitasse camenas
Nardus ovans summo praesenti pollet honore.

*(Wattenbach, GQ. I*⁷*, p.* 200 *sq.). Cf. quae Ebert, 'Gesch. der Literatur des MA.' II, p.* 92, *n.* 2, *attulit].* 9) *SS. I, p.* 339. *II, p.* 674. 10) *Comment. bibl. Vindob. II, p.* 395. 398. 11) *Mansi in Fabricii bibl. mediae et inf. latinitatis lib. V, p.* 88. 12) *Eum Graeca intellexisse et proverbium in Vita Karoli c.* 16. *recitatum et Lupi ep.* 5, *(MG. Epist. VI, p.* 17*) et quae de Karolo eius linguae perito c.* 25. *refert testantur.* 13) *Virgilii Georgica, ep.* 57. 14) *Ibid.; Lupi ep.* 1. 15) *Vitruvium ep.* 57; *cf. Lupi ep.* 5.

sed Patres[1] *etiam et sui aevi scriptores*[2] *legit*[3]. *Cumque temporis sui virorum prudentissimus et doctissimus haberetur*[4], *commercium eius a iuvenibus optimae indolis expetitum fuisse, facile nobis persuadebimus. Lupum, Ferrariensem postea abbatem, qui erudiendus in Germaniam missus fuerat, praecipuum cultorem habuit*[5]; *cum Hrabano, Fuldensium tunc temporis abbate, quem propter doctrinae copiam et morum probitatem magni fecit, societate continua iunctus erat; cum eo bibliothecae suae catalogum communicaverat*[6], *ei libros commodavit*[7], *ei filium unicum Vussinum moribus et doctrina formandum et monachum erudiendum commisit*[8]. *Immae etiam, dulcissimae sororis, contubernio per aliquot annos gavisus est; quam anni* 836. *initio defunctam*[9] *adeo luxit, ut totum quod sibi superesset dierum in moerore transigendum statueret*[10]. *Illius meminisse, illam intimo corde amplecti, illius se apud Deum intercessioni commendare, unica viventis voluptas, unicum morientis solamen fuit; in haec vota animam Creatori reddere disposuerat*[11]. *Obiit die* 14. *Martii, anno* 840[12]. *Corpus in ecclesia Seligenstadensi sepultum, eique hoc a Hrabano epitaphium adscriptum est (Poetae Carol. II, p.* 237 *sq.)*:

Te peto, qui hoc templum ingrederis, ne noscere spernas
Quid locus hic habeat, quidque tenens moneat.
Conditus ecce iacet tumulo vir nobilis isto,
Einhardus nomen cui genitor dederat.
Ingenio hic prudens, probus actu atque ore facundus
Extitit ac multis arte fuit utilis.

1) *Einh. ep. ad Lupum.* 2) *e. g. Paulum diaconum.* 3) *Ep.* 57. 4) *Anon. Vita Hludovici c.* 41; *Ermold. l. c.*; *Gesta abb. Fontan. l. l.* 5) *Lupi ad Einh. epp.* 6) *Lupi ep.* 1. *ad Einh., (l. l. p.* 8). 7) *Lupi ep.* 5. 8) *Ep.* 57. *et Einh. epp. ad Lupum. Fuldensem bibliothecam Einhardus inspexisse videtur, novit enim ibi capsellam, in qua verba et nomina obscura demonstrari possint; ep. mox laudata.* 9) *Obiit hieme; Lupus post Aldrici obitum (*6. *Id. Oct.) in Gallias redux (Lupi ep.* 41, *MG. Epist. VI, p.* 48 *sq.) Einhardum mense Iunio visitavit.* 10) *Einh. ep. ad Lupum.* 11) *Einh. ep. ad Lupum et Einh. ep.* 3. 12) *[Pertz perperam Ann. S. Bavonis Gand., SS. II, p.* 187, *secutus a.* 844. *indicavit; sed qui longe praestant, Ann. necrolog. Fuld., SS. XIII, p.* 176, *hunc indicant annum; iidem, Necrol. Lauresh., Böhmer, Fontes III, p.* 146, *et nota cod. Vatic. Palat.* 1448, *'Z. f. D. Alterth.' XXI, p.* 76, *diem ponunt* 2. *Id. Mart. Minus recte Breviarium Fontan., Mabillon, Acta O. Ben. II, p.* 610: 15. *Kal. Iunii; Necrol. Wirziburgense, 'Forschungen' VI, p.* 116, *si tamen idem intelligendus est:* 12. *Kal. April.; alii, quos Pertz sequitur,* 8. *Kal. Augusti scripserunt].*

Quem Carolus princeps propria nutrivit in aula,
Per quem et confecit multa satis opera.
Nam horum sanctorum condigno functus honore
Exquirens Romae corpora duxit et huc,
Ut multis prosint precibus curaque medelae,
Ipsiusque animae regna poli tribuant.
Christe Deus, hominum salvator, rector et auctor,
Aeternam huic requiem da super astra pius!

Fuerat Einhardus statura brevis, sed ardorem animi corporis agilitate exprimebat. Extat ea de re testimonium Theodulfi episcopi Aurelianensis, cuius 'Nardulum' [1] *Einardulum abbreviatum esse credo. Alcuino [et Walafrido] Beseleel audit, ab artifice, quem arcam foederis aedificasse legimus [Exod.* 31, 2 *sq.* 35, 30 *sq.]* [2].

Talem virum, si historiam sui temporis scribendam sibi proponeret, opus rerum copia et dicendi ornatu eximium editurum fuisse, facile quisque intelligit. Amplissimam scribendi materiam ei suppetiisse, ex supra allatis iisque quae de se ipso atque de epistolis — quas extare dicit — et legationibus ad imperatorem directis profitetur, patet; et veritatis non minus studiosum quam capacem in referendis [3] *cladibus Francorum et fama sinistra de Karoli filiabus ac coniurationibus propter immanem Fastradae crudelitatem exortis agnoscimus.*

Reliquis operibus eius Vita Karoli apud aequales et apud posteri aevi homines palmam praeripuit; nam nec ullius per medium aevum historici, [Paulo diacono et] Martino Polono exceptis, tot codices extare, nec cuiusquam eorum scripta ita certatim ab omnibus qui Karoli res attigerunt decerpta esse meminimus. Laudis eius partem Karolo, partem sibi Einhardus debet. Sane nec saeculis proxime antecedentibus nec sequentibus historicum inveneris, qui ea cogitationum vi, claritate sententiarum eaque dicendi arte excellat [4]. *Debuit id studio Romanorum, Ciceronis prae-*

1) *(Carmen* 25, *v.* 155, *Poetae Carol. I, p.* 487*). [Ita etiam in epigrammate Alcuini, (Poetae Carol. I, p.* 248*):*

Parva quidem res est oculorum, cerne, pupilla,
Sed regit imperio vivacis corporis actus:
Sic regit ipse domum totam sibi Nardulus istam:
'Nardule', dic lector pergens, 'tu parvule, salve!'

Cf. Wattenbach, GQ. I^7, *p.* 200*].* 2) *[Einhartum variarum artium doctorem peritissimum dicit Cat. abb. Fuld., SS. XIII, p.* 272*].*
3) *Hludowico imperante, et dum ipse primus eius consiliarius erat.*
4) *[Conferas velim iudicium V. Cl. L. Ranke, 'Zur Kritik Fränkisch-Deutscher Reichsannalisten' p.* 4*].*

cipue et Suetonii, quem in tantum cordi habuit, ut non solum operis dispositionem, sed et integras haud raro sententias inde mutuatus esse videri possit[1]. *Primus ei ante oculos versabatur, quem Karolus factis quodammodo aequaverat, Octavianus Augustus et Titus; sed nec Tiberium Claudiumve aspernatus est. Unde nonnulla operis loca, varie agitata, lucem accipiunt, e. g. quod cap.* 4. *dicit, se de nativitate et infantia vel etiam pueritia Karoli nec scriptis nec auditu aliquid percipere potuisse. Certe qualia Suetonius de Caesaribus nonnullis tradidit, talium de Karolo ex libris saltem hauriendorum facultas Einhardo non suppetebat; quam tamen ob causam recentiorum quidam acriter in eum invecti sunt, de Karolo anno* 754. *coronato sibi constare gloriati; quod nec Einhardum ignorasse, utinam ex annalibus eius discere voluissent*[2]*! Ex Pauli diaconi libello de episcopis Mettensibus paucas sententias in librum suum recepit. Ut autem nemo alios impune imitatur, ita Einhardum quoque uno alterove loco eius rei poenas dedisse haud diffitear; nec omni annisu id effecit, ut antiqui plane sermonis compos fieret, quippe qui vel contra grammaticam aliquotiens peccaverit.*

Einhardi libellus, mox ut prodiit, ingenti omnium applausu exceptus, mox ab historicis qui Karoli tempora attigerunt saepissime defloratus est. Quorum numerus cum medii aevi decursu semper auctus sit, hic antiquissimos tantum eorum et Einhardo coaetaneos, Enhardum Fuldensem, qui opus suum circa annum 830. *incepit, chronographum Fontanellensem, Theganum, Anonymum vitae Hludowici auctorem, nominasse sufficiat, quorum tres Karoli vitam exscripsisse, Theganum eam saltem imitatum esse, pro explorato habemus. Saeculo nono medio Ruodolfus Fuldensis monachus in historia translationis S. Alexandri plurima inde mutuatus est; Arnulfo rege poetam Saxonem vitam versibus expressisse, et saeculo duodecimo Rachwinum in Friderico imperatore depingendo eam prae oculis habuisse, iam antea viri docti monuerant.*

Editiones anteriores fuerunt:

1. *Nuenarii anno* 1521, *dissertatione de origine et sedibus priscorum Francorum praemissa, et Einhardi annalibus subiectis. Codex quo ille usus est, aut ipse iam ab antiquis exemplis nimis recedebat, aut quod magis credo,*

1) *(Cf. Fr. Schmidt, De Einhardo Suetonii imitatore. Progr. Bayreuth* 1880*).* 2) *[Sed ideo quoque annales ei abiudicant].*

ab editore, ut orationem concinniorem et magis Latinam redderet, multis in locis immutatus est. Cuius rei indicium id potissimum erit, quod in talibus reliqui omnes, quotquot supersunt, codices unanimi plerumque consensu a Nuenario recedunt[1]. *Repetita est a.* 1532. *Basileae in collectione Scriptorum Germanicorum Frechtiana, a.* 1561 *(in exemplis quae evolvi, ultimo numero in* 2 *mutato, iam* 1562. *legitur) Coloniae Agrippinae in* 12°, *a.* 1616. *Lipsiae excudente Iusto Iansonio in* 4°, *a.* 1707. *in Heineccii et Leukfeldi Scriptoribus rerum Germanicarum. Schminckius et a Beato Rhenano libris rerum Germanicarum a.* 1551. *insertam esse dicit, sed nec ego nec amicorum quisquam eiusmodi exemplum aspexit, et tali additioni ratio libri vehementer adversatur. Reliquae autem editiones omnes, licet haud raro ab ea recedant, Nuenarianae ut principio et fundamento suo innituntur.*

2. *Iusti Reuberi in Scriptoribus rerum Germanicarum a.* 1584. *Codicibus duobus adhibitis, libri Nuenariani lectiones primus suspectas reddidit, nec tamen emendare aggressus est. Eandem recensionem in altera SS. Reuberi editione a* 1619. *et in Franzii historia Caroli Magni, Argentinae a.* 1644. *in* 4°, *invenies; tertius Scriptorum Reuberi editor, Ioannes, a.* 1726. *varietatem lectionis Schminckianae subiecit.*

3. *Freheri a.* 1613, *in Corpore SS. Francicarum p.* 433, *qui codicem nactus bonae notae, sed eo non ut oportuit usus est, quippe qui editionem Nuenarianam plerumque tam presse sequatur, ut vel vitia typographica ad calcem eius emendata rursus exprimat.*

4. *Andreae Duchesne tomo II. SS. Francic. a.* 1636. *Textum ope quinque codicum, qui inter regios Parisienses habeantur, correxit.*

5. *Bollandi a.* 1643. *editio eo anterioribus praestat, quod codicum suorum — inter quos fuit unus Paderbornensis societatis Iesu [nunc Bruxellensis nr.* 5815*] — ope locos aliquos, reiecta Nuenarii corruptione, restituit. Editor dissertationem de reliquis Karoli vitis et de Einhardo praemisit, textui annotationes subiecit.*

6. *Friderici Besselii Helmstadii a.* 1667. *in* 4°. *Editio codicis Florentini (B* 2*) lectionibus prolatis excellit. Anno-*

1) *[Quod iudicium postea mutari debuit, cum codex Steinveldensis, nunc Musei Britannici nr.* 21109, *repertus plerasque Nuenarii lectiones praebeat; v. 'Archiv' VII, p.* 364*].*

tationes eius, licet multam eruditionem testantes, semper fere ululis Athenas portatis aequaveris.

7. *Ioannis Hermanni Schmincke, Traiecti ad Rhenum a.* 1711. *in* 4°. *Primus codicum Bodleiani, Lugdunensis, Caiogonvillensis, Sionensis et Casselani, praeterea Alberti Stadensis aliorumque scriptorum qui Einhardum secuti sunt lectiones dedit, et textum summo annisu emendare et illustrare conatus, Besselii commentarium, Bollandi notas, Goldasti animadversiones eousque manuscriptas, Nuenarii dissertationem de origine Francorum, Freheri de statura Caroli Magni, et suum de vita et scriptis Einhardi commentarium operi adiecit.*

8. *Bouqueti a.* 1744, *tomo V. SS. Gallicorum; adhibitis novem codicibus regiis Parisiensibus, quos inter et Chesnianos fuisse opinari licet.*

9. *Nicolai Heerkens, Groningae a.* 1755. *in* 8vo; *Schminckium ut plurimum sequitur.*

10. *Gabrielis Godofredi Bredow, Helmstadii a.* 1806. *in* 8vo. *Praeter vetera subsidia Alberti Stadensis et Henrici de Hervordia, qui Einhardum exscripserunt, lectiones attulit, et conquisitis undique quae Einhardo illustrando inservire possent, id praecipue efficere voluisse videtur, ut tristissimo tempore Germanos antiquae virtutis exemplo ad redintegrandam eam incitaret. Quod ad efficiendum utinam semper historia patria valeat!*

Post hos sexaginta codicum ope novam editionem institui, quorum maiorem partem in Germaniae, Italiae, Helvetiae, Belgii, Galliae, Britanniae bibliothecis ipsemet evolvi. In tanta librorum copia inprimis spectandum erat, ut, quo nexu alter ab altero omnesque ab Einhardi authentico penderent, investigarem; levique negotio omnes qui modo supersint codices a duobus exemplis derivari animadverti.

G. H. PERTZ.

Sed infelici sane casu accidit, quod vetustissimus omnium fere codicum, quos vir de scriptoribus aevi Karolingici optime meritus collegit, idemque, cum novam editionem pararet, statim ei oblatus et diligenter ab ipso descriptus — Vindobonensem dico nr. 529, *tunc hist. prof. nr.* 667 — *saeculo IX. ex. exaratus, mendis non paucis est aspersus tam in singulis vocabulis scribendis quam etiam in verbis temere mutatis, additis vel omissis. Quorum pars in alios transiit codices recentioris quidem aetatis, sed propter affini-*

tatem illam a Pertzio magni factos. Ideo etiam ipsa editio a. 1829. *Scriptorum tomo altero p.* 433 *sqq. luci data et ter in minore forma, lectionis varietate omissa, repetita, praeterea ab Ideler ('Leben und Wandel Karls des Gr.' I, p.* 49—98*) a.* 1839, *et Teulet ('Oeuvres complètes d'Eginhard' I, p.* 1—114*) a.* 1840. *recepta, genuinam libri formam non satis expressisse dicenda est; id quod primus vidit et satis acerbe castigavit Ph. Jaffé, cum novam editionem Monumentis Carolinis (Bibliotheca rerum Germanicarum IV) a.* 1867. *insereret (p.* 509—541*), quam etiam separatim recudi iussit, et a.* 1876, *curante V. Cl. W. Wattenbach*[1], *denuo impressam habemus.*

Jaffé, qui praefatione de vita Einhardi docte et acute egit, in libro recensendo tamen vix Pertzio fuit felicior. Nam codicem Parisiensem, ab hoc nescio cur neglectum[2], *iam nr.* 10758. *inscriptum, saec. IX. ex. vel X. exaratum, nactus, ipsi nimium tribuit et etiam ea recepit, quae a reliquis fere libris omnibus aliena ne Einhardo obtrudamus cavendum est.*

Interea non pauci codices vel reperti vel accuratius examinati sunt, quorum notitia etiam Pertzii sollertiam fugit, ita ut nunc circa octoginta recensere possimus. Quod hoc loco omittens[3], *id tantum moneam oportet, inter eos tres esse, qui aetate ita praecellunt, ut eorum lectionibus nos carere haud posse intellexerim, cum novam hanc editionem curandam suscepissem, Montispessulanum saec. IX. et duos Romanos saec. X. scriptos. Ne hi quidem mendis carent, immo satis superque ostendunt, quam brevi temporis spatio Einhardi, scriptoris studio litterarum et eleganti dictione conspicui, liber sit depravatus, nonnullis locis etiam temere mutatus. Lectiones aperte falsas nonnumquam ex Einhardi authentico, ut hoc vocabulum retineam, oriundas esse, persuasum mihi habeo, eo fortasse explicandas, quod et ipse ex more saeculi verba librariis in calamum dederit. Alibi scripturae diversitatem illis tribuerim, quos in libro edendo occupatos videmus. Nam Walafridus Strabo Augiensis se*

1) *Idem versionem Germanicam ab O. Abel in collectione illa 'Geschichtschreiber der D. Vorzeit' datam denuo edidit. (Repetitam in 'Geschichtschreiber,* 2. *ed., IX. Jahrh.', t. I.* 1888. *et ed.* 3. 1893*). Antea versiones Germanicae quinque, Gallicae septem prodierunt; v. Potthast, Bibl. ed.* 2. *I, p.* 396. 2) *Nam eum viderat, ut Legum t. I. praefatione edocemur, ubi p. XXX. codex tunc Suppl. Lat.* 164*bis notatus, describitur et Einhardi liber suo loco affertur.* 3) 22 *a Pertzio nondum visos 'N. Archiv' VI, p.* 195 *sqq. attuli.*

titulos et incisiones inseruisse testatur[1], *Gerwardus, 'Karoli et Hludovici bibliothecarius et praecipuus Einhardi amicus, tria in Karoli et Einhardi laudem disticha adscripsit', quae in nonnullis codicibus servata, ut Pertz recte monuit, ostendunt, 'istos originem suam ad antiquissimum exemplum et Einhardo coaetaneum referre, dignos, qui studiosius ab editore evolvantur'. 'Nec', inquit, 'lectionum bonitas origini impar'. Neque tamen primum locum iis tribuit, secundam potius classem (B) ita instituens, eo, ut opinor, adductus, quod ipsius Einhardi praefatio omnibus deest. A quo recedere nolui. Haec recensio praeterea a ceteris codicibus praecipue uno differt loco, quo Hrodlandum inter occisos a Wasconibus omittit; cuius mentionem in Einhardi authentico una cum praefatione post additam esse fortasse conicere licet. Sed etiam tertiam recensionem (C) ut distinguamus, codices aliquot cogunt. Nam cum plerique libri tres tantum Karoli concubinas afferant, in illis quatuor nominantur, Madelgarda quadam adiecta. Duo praeterea huius recensionis libri locum omittunt, quo de filiabus Karoli Einhardus acerbius iudicavit. Haec sane alii eius temporis auctori tribuerim.*

Dolendum sane est, inter tot codices superstites ad auctoris aetatem nullum ascendere, sed vetustiores quoque circa 50 *vel* 60 *annis post esse exaratos. Quare minime in unius vel duorum librorum varia scriptura enotanda acquiescere potui, sed, omissa quidem magna lectionum congerie a Pertzio ex codicibus etiam recentioribus exscripta, ea afferenda duxi, quae codices saec. IX. et X. peculiaria praebent, nonnulla etiam ex libris saec. XI, apertos vero calami errores ne ex illis quidem recepi. De verborum scribendorum ratione, qua Einhardus vel amanuensis eius usus est, certo certius iudicare haud licet, cum codices eiusdem aetatis saepe differant; neque illi constantem usum habuisse putandi sunt. Quare ne nimis ab usitatis formis recederem*[2] *cavi, sed quae vetustiores libri praebent in notas retuli.*

Codices quorum rationem habui hi sunt:

A 1) Vindobonensis nr. 529, *olim S. Eucharii Treverensis (Pertz* 1*), de quo supra dixi. Praefatione*

1) *Praef. infra. p. XXIII.* 2) *Ideo non* Ad *pro* At, quod *pro* quot, aliquod *pro* aliquot *et alia eiusmodi scripsi quae codices modo hi modo illi praebent.*

caret[1]. *Apographum Pertzii manu factum inter schedas nostras servatum secutus sum.*

A 2) *Vaticanus inter codices reginae Christinae nr.* 339, *saec. X, olim Sangallensis, a Pertzio (nr.* 18) *frustra quaesitus, cum numerus ille falso ad Palatinos relatus esset, recte vero a Bethmann indicatus ('Archiv' XII, p.* 275), *nunc ea qua excellit diligentia a V. Cl. Mau collatus. Ex hoc pendent codd. A* 2^{a}) *Lugdunensis Lat. nr.* 20[2], *saec. XII, (ex quo G. Waitz b. m. post editionem quartam huius libri in publicum emissam aliquantulam lectionem variam exscripsit*[3], *quam paucissimis locis, quibus alii codices eandem vel similem lectionem praebebant, adnotavi), Cantabrigiensis, Coll. Cai. nr.* 1071, *Vindobonensis nr.* 182 *(Hohendorf fol.* 16) *aliique a Pertzio numeris* 10 *et* 11 *indicati.*

A 3) *(Petropolitanus F IV.* 4, *saec. X. in monasterio S. Medardi Suessionensi scriptus*[4], *de quo vide 'N. Archiv' V, p.* 220. *VI, p.* 195, *Ann. regni Francorum ed. Fr. Kurze p. X sq. G. Waitz, cum editionem quartam pararet, aegre tulit, quod huius libri non compos factus esset, cuius variam lectionem I. R. Dieterich, quondam socius noster, ante aliquot annos, cum hic codex Berolinum transmissus esset, exscripsit. Affinis huius libri, sed non ex eo profectus esse videtur sequens codex, a Georgio Waitz A* 3 *signatus, cuius variam lectionem in quarta editione adnotatam retinui, iam nunc signatus):*

A 3^{a}) *Parisiensis nr.* 5927 *(P. nr.* 3), *saec. XI, ubi Vita Ademari chronico subiecta est (cf. SS. IV, p.* 111), *qui iam in c.* 17. *voce* basilica *deficit; sed apographum ibidem nr.* 5926. *exstare videtur. Aliud in cod. Petropolitano*

1) *Minime vero cod. Parisiensis* 5925, *quem Pertz* 2^{b} *inscripsit.* 2) *Eo conspicuus, quod praefationi hic praemittitur titulus (in libro Cantabrigiensi sequente repetitus):* Incipit prologus (Alcuini *inter lineas post additum*) in vitam Caroli Magni regis Francorum et imperatoris Romanorum. 3) *(Ex qua dubitatio exoritur, num vere hic liber ex codice praedicto A* 2 *profectus sit).* 4) *Libri titulus est:* Vita et conversatio gloriosissimi imperatoris Karoli atque invictissimi augusti incipit edita ab Eginardo sui temporis impense doctissimo necnon liberalium experientissimo artium viro, educato a prefato principe, propagatore et defensore religionis Christianae, quam feliciter perlegendo currentes laetamini in Christo. *Idem, paucis omissis vel mutatis, legitur in Parisiensibus nr.* 5354 *(*3^{c}*), saec. XI, nr.* 5925 *(*2^{b}*), saec. XIV, et nr.* 6264, *saec. XV, quem Pertz classi B (*2^{b}*) adscribit, sed ex altero classis A* 1 *interpolatum putat; in Vaticano Christ. nr.* 692 *(*3^{b}*), saec. XII, et Christ. nr.* 637 *(*2*), chart. saec. XVII, qui proxime ad A* 1 *accedit. Hi omnes igitur eiusdem originis sunt.*

F. IV. 3 *('N. Archiv' V, p.* 601*). Hae in nominum formis originem Aquitanicam ostendunt.*

A 4*) Trevirensis nr.* 1286 *(L), olim Prumiensis, a.* 1084. *exaratus, ex quo lectiones a b. m. Wyttenbach enotatas Pertz recepit. Praefatione ut A* 1 *caret et arta necessitate cum hoc coniunctus esse videtur.*

A 5*) Musei Britannici Cotton. Tiberius C XI, olim Traiectensis vel Egmundanus, saec. X. (SS. II, p.* 217*), singulari nota c.* 1. *conspicuus, quae etiam in cod. Oxoniensi Bodl. Laud. H.* 39, *et Bruxellensi nr.* 5815, *olim Paderbornensi, legitur. Codicis satis vetusti lectiones exhibui, quas olim Faerber enotavit; nonnumquam prope ad recensionem C accedunt.*

B 1*) Montispessulanus nr.* 360, *olim Pontiniacensis, saec. IX. vel X. in., omnium, nisi fallor, huius classis vetustissimus, quem a.* 1837. *in bibliotheca ditissima scholae medicinae evolvi ('Archiv' VII, p.* 371*), nunc vero Berolinum humanissime transmissum diligentissime contuli. Post Eusebii historiae ecclesiasticae, ut hic legitur, a Paschasio Galiciae episcopo (?) translatae librum* 10, *cuius* $2^1/_2$ *tantum plagulae exstant, sequuntur Gesta Francorum, f.* 29' — 48' *(ita paginae recentiore manu recte notantur, fasciculo tertio, p.* 18 — 23, *a bibliopego post quintam perperam inserto) vero Einhardi liber, non una manu exaratus. Scribae rudes et inlitterati*[1] *— certe duos distinguere licet — hunc foedissimis mendis macularunt*[2]*, sed perbono sane exemplari usi sunt, ita ut ad veram huius recensionis lectionem cognoscendam codex non parum conducat.*

B 1**) Vindobonensis nr.* 473 *(Hist. eccl.* 90*), olim S. Petri in Wormatia, saec. IX ex., qui nonnisi alteram Vitae partem Gestis pontificum Romanorum, Gestis regum Francorum et Annalibus Laurissensibus maioribus subiecit, ita ut continuam historiam ecclesiae et regni Francorum usque ad Ludovici I. imperatoris tempora efficeret.*

B 2*) Florentinus inter Laurentianos LXV,* 35, *saec. XI, quo etiam magnum historicorum corpus continetur: Prosperi chronicon, Iordanis Getica, Gesta Francorum,*

1) *Singulari sane scribendi ratione usi sunt. Ut pauca afferam:* donno, colunna; genmis; anplius; Novenbr.; nom (= non), im parte, com, cumcubina; cunti, accinti; mannitudo; apelare, potuiset, dificilis, belum; ecciam, ressistere, exsempto; pulchellima *et* pulchelrima; onor, ilaris, oc, aud (= haud), hac (= ac); qin, qam, qoque. 2) *e. gr.* is *legitur pro* a: crudelitistis (*pro* crudelitatis), proceritistem (*pro* proceritatem).

Pauli Historia Langobardorum (cf. 'Archiv' XII, p. 720[1]). Cum B 1* saepe convenit. Ex B 2 vel valde simili exemplari pendent quam plures codices qui in monasteriis Austriae Zwetlensi et Claustroneoburgensi servantur vel ex aliis eius regionis in bibliothecam Vindobonensem transierunt. Inter quos etiam

B 3) Vindobonensis nr. 510 (Hist. prof. 654), saec. X, referendus esse videtur, quamvis a Pertio classi A adscriptus (nr. 4), et nonnisi folia nonnulla amissa ex altero classis B saec. XIII. suppleta credantur. Sed etiam vetustae plagulae cum B 1 praesertim conveniunt; praefatio deest[2]. Ideo, etsi Gerwardi versus frustra hic quaeras, hoc potissimum loco eum ponendum duxi. Vitae Karoli Annales Einhardo adscripti subiciuntur (v. SS. I, p. 131), uterque liber magna diligentia exaratus, ita ut huic codici in Vita Karoli edenda non eam quae par erat auctoritatem tributam esse doleam.

Eiusdem classis codice etiam Benedictus monachus S. Andreae usus est, cum saec. X. chronicon conderet, cuius autographon in bibliotheca Chigiana Romae adservatur (SS. III, p. 695).

Hanc Vitae editionem eo tempore per Galliam, Germaniam et Italiam esse propagatam codices iam allati satis probant. Eandem a Walafrido Strabone praefatione auctam et in capita esse distinctam supra dixi. Cuius formae nonnisi exemplaria saec. XV. exarata supersunt B 4) in bibliotheca universitatis Havniensis inter Arn. Magn. nr. 830, olim monasterii Kirschgarten prope Wormatiam ('Archiv' VII, p. 371 sq.), (et B 4ª in bibliotheca universitatis Friburgensis Brisgaviae nr. 859, saec. XV, de quo a. 1892. B. de Simson retulit in 'Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins N. F.' VII, p. 313—319, varia lectione prologi Walahfridi enotata), et B 4ᵇ) in bibliotheca regia Hannoverana nr. 859, olim sanctimonialium in Wittingen principatus Luneburgensis (Pertz B 8), qui nonnisi excerpta exhibet (prologi excerpta edita SS. II, p. 440). Ex iis[3] capitum divisionem et titulos a VV. Cll. Birket Smith et E. Bodemann benevole enotata addidi[4].

1) (Auct. antiquiss. IX, p. 356. vide, in quibus libris de hoc codice actum sit). 2) C. 9, quo de Hrodlando narratur, inter supplementa saec. XIII. exstat. 3) In B 4 tituli singulis capitibus adscripti sunt, in B 4ᵇ index capitum post praefationem positus. 4) (Sed codicis Hannoverani variam lectionem fere omnem neglexit editor neque codicis

C 1) *Parisiensis nr.* 10758 *(Suppl. Lat.* 164*bis*), *saec. X., de quo supra monui. B. m. Jaffé eum diligenter excussit et, ut eius verbis utar, 'hunc fere unice secutus' est. Neque tamen singula verba*[1] *neque in universum libri forma, ut laudi nimiae ei impensae assentiamur, suadere possunt. Ex hoc descriptus est C* 1*) *Parisiensis nr.* 4628 *A, itidem saec. X. exaratus (P. nr.* 6).

C 2) *Vaticanus inter Palatinos nr.* 243, *olim S. Nazarii Laureshamensis, a b. m. Bethmann ('Archiv' XII, p.* 332) *in saec. IX, a V. Cl. Mau, qui eum cum editis comparavit, potius in saec. X. positus. Praefatione caret et in fine, quaternione amisso, mancus est. Ceterum ubique fere cum C* 1 *convenit, negligentius tamen exaratus et non paucis mendis aspersus.*

Huc pertinent etiam codices C 3) *Parisiensis nr.* 17656 *(Notre Dame* 133) *saec. XII. et qui Pertzio teste*[2] *(*8 *et* 8* *notati) ex eo descriptus est Parisiensis nr.* 6187, *saec. XIII; C* 4) *Musei Britannici nr.* 21109 *(olim Steinveldensis)*[3]*; qui Madelgardam concubinam addunt, locum vero de filiabus Karoli in C* 1. 2 *omissum retinuerunt.*

Ex his codicibus cum ea enotarem quae alicuius momenti esse videbantur ad lectionem acceptam probandam et diversas libri recensiones et arbitrarias mutationes iam saec. X. factas diiudicandas, haud timeo, ne lectoribus vere rei criticae studiosis nauseam facerem vel oculos eorum pulvere inutili obfuscarem; sed id egi, ne meum iudicium aliis obtruderem vel etiam formam depravatam pro genuinis Einhardi verbis venderem. Haec vero tunc potissimum assecutus esse mihi videor, ubi codices B cum vetustioribus classis A vel C conveniunt. Addidi etiam glosas codicis Steinveldensis (C 4) *et quae in aliis codicibus addita vel interpolata sunt.*

Havniensis lectionem reiectam adnotavit, quam addere nolui. Restitui lectionem libri Havniensis nonnullis locis in priore editione mutatam. Cum varia lectio codicis Friburgensis in prologo Walahfridi mala sit, non procuravi, ut capitum inscriptionum lectionem huius libri haberem).

1) *Quae saec. IX. medio Meginhardus in Transl. S. Alexandri (SS. II, p.* 675 *sq.) ex Einhardo exscripsit minime cum hoc codice conveniunt.*

2) *Praeterea affert codices* 10f. 10h. *Sed* 10f *est Lugdunensis, qui ubique fere cum A* 2 *convenit,* 10h *in catalogo manuscriptorum prorsus omittitur; sed idem esse videtur qui l. l. numero* 12. *indicatur, Goldasti apographum, nunc in bibliotheca Bremensi, nisi valde fallor, ex C* 1 *sumtum.*

3) *(De quo vide 'Archiv' VII, p.* 364 *sq.).*

Adnotationes paucas iis adieci quas Pertz recipere voluit, easque pariter atque supra in praefatione factum est, uncis [—] inclusi, ubi Jaffé vel Wattenbach secutus sum eorum nomine adscripto.

Versus vero Gerwardi[1] *et praefationem Walafridi hic exhibere iuvat.*

GERWARDI VERSUS.

Hos tibi versiculos ad laudem, maxime princeps,
  Edidit aeternam memoriamque tuam
Gerwardus supplex[a] famulus, qui mente benigna
  Egregium extollit nomen ad astra tuum.
Hanc prudens gestam noris tu scribere, lector,
  Einhardum[b] Magni[c] magnificum Karoli.

WALAFRIDI PROLOGUS[d].

Gloriosissimi imperatoris Karoli[e] vitam et gesta, quae subiecta sunt, Einhartus[f], vir inter omnes huius temporis palatinos[g] non solum pro scientia, verum et[h] pro universa morum honestate laudis egregiae, descripsisse cognoscitur et purissimae veritatis, utpote qui his[i] pene omnibus interfuerit, testimonio roborasse. Natus enim in orientali Francia in pago qui dicitur Moingewi, in Fuldensi cenobio sub pedagogio sancti Bonifacii martiris prima puerilis nutriturae rudimenta suscepit. Indeque pocius propter singularitatem capacitatis et intelligentiae, quae iam tum in illo magnum quod postea claruit specimen sapientiae promittebat, quam[k] ob nobilitatis, quod in eo munus[l] erat insigne, a Baugolfo[m] abbate monasterii supradicti in palacium Karoli translatus est; quippe qui omnium regum avidissimus erat sapientes diligenter inquirere et, ut cum omni delectatione philosopharentur[n], excolere. Ideo[o] regni a Deo sibi commissi nebulosam et, ut ita dicam[p], pene

a) suplex *B* 1*. b) Einhardum *radendo corr.* Einhardi *B* 1; Einchardum, Einardum, Enchardum *recentiores codd. B.* c) magnum *B* 2. d) *cod. Friburg. hanc inscriptionem habet:* Prologus vite et gestorum Karoli imperatoris; *in cod. Hann., qui excerpta habet, haec praemittuntur:* Gesta Karoli Magni secundum Strabum. Ex cronica Sancti Albani Magunciensis. *(Orthographiam codicum Havniensis et Hannoverani G. Waitz secundum morem saec. IX. aliquatenus mutavit).* e) K. Magni *Hann.* f) Einhardus *Fr.* g) palatinus *Fr.* h) eciam *Fr.* i) hiis *Havn.* k) qui *Fr.* (l *sic Fr.;* miinus, *non* munus, *in cod. Havn. legi V. Cl. Birket Smith testatus est. In Hann. haec desunt.* m) ab augulffo *Fr.* n) philosopharent *Fr.* o) Ideoque *Fr.* p) dixerim *Fr.*

1) *(Repetitos Poet. Carol. II, p. 126).*

[illegible] (Geraldus)
[illegible] (Apothecarius pal[atii])

[illegible], ... § 254: „Geraldus palatii ... apothecarius, qui tunc temporis etiam palatiorum [illegible] ac structurarum a rege cura[m] [illegible] erat" [illegible] 67

[illegible] Kinglerin [illegible]

Walt[illegible] ... 'Drikter', ... [illegible]

Mar[illegible] [illegible]

Fr[illegible] [illegible]

[illegible] Orléans [illegible]

[illegible] (†1804) [illegible]

[illegible] Jonua parva [illegible] et [illegible]

cecam latitudinem totius scientiae nova irradiatione et huic barbariei ante partim incognita luminosam reddidit, Deo illustrante[a]. Nunc vero, relabentibus in contraria studiis, lumen sapientiae, quod minus diligitur, rarescit in plurimis. Predictus itaque homuncio — nam statura despicabilis videbatur — in aula Karoli, amatoris sapientiae[b], tantum gloriae incrementi[c] merito prudentiae et probitatis est assecutus, ut inter omnes maiestatis[d] regiae ministros pene nullus haberetur, cui rex id temporis potentissimus et sapientissimus plura familiaritatis suae secreta committeret. Et re vera non inmerito, cum non modo ipsius Karoli temporibus, sed et — quod maioris est[e] miraculi — sub Lodowico imperatore, cum diversis[f] et multis perturbationibus Francorum res publica fluctuaret et in multis decideret, mira quadam et divinitus provisa libratione se ipsum Deo protegente custodierit, ut subtilitatis[g] nomen, quod multis invidiam comparavit et risum[h], ipsum nec inmature deseruerit nec periculis irremediabilibus mancipari. Haec dicimus, ut in dictis eius minus quisque habeat dubitationis, dum non ignoret[i] eum et dilectioni provectoris sui laudem precipuam[k] et curiositati lectorum[l] veritatem debere[m] perspicuam. Huic opusculo ego Strabo[n] titulos et incisiones, prout visum est congruum, inserui, ut ad singula facilior[o] querenti quod placuerit elucescat accessus[p].

Denique retinenda duxi, quae Pertz alteri huius libri editioni minori subiunxit carmina historiam Karoli Magni illustrantia. De quibus ita monuit: 'Quorum primum de victoria Pippini Avarica anni 796, *nunquam antea editum, ex codice bibliothecae regiae Berolinensis circa annum* 800. *exarato propono*[1]. *Paulini versus in obitum Erici ducis Foroiulani a.* 799. *prope Tarsaticam occisi ope codicum*

a) atque videntem *add. Fr.* b) sciencie *Fr.* c) incrementum *Fr.* d) regie maiest. *Fr.* e) mirac. est *Fr.* f) multis et div. *Fr.* g) sublimitatis *Fr.* h) casum *Fr.* i) ignorat *Fr.* k) precipuum *Havn. Fr.* l) lectoris *Fr.* m) *sic Havn. et Fr.;* prebere *JAFFÉ.* n) Strabus *Hann.;* scriba *Fr.* o) faciliter *Hann.;* ad fac. sing. *Havn.* p) Finit prologus *add. Hann.;* Explicit prologus *add. Havn.*

1) *(Quod ex eodem codice Dieziano B* 66. *p.* 127. 128. *a me reviso edidit E. Dümmler, Poetae Carolini I, p.* 116 *sq. De quo cf. W. Meyer in 'Zeitschrift für Deutsches Altertum' XLIII* (1899), *p.* 143. *et in 'Festschrift d. Kgl. Ges. d. Wiss. zu Göttingen' (Berlin* 1901*) p.* 168*).*

Bernensis et Parisiensis emendavi[1]*; Planctus Karoli ex codicibus Veronensi, Parisiensi et Bruxellensi iterum prodit*[2]*; carmen de sancto Karolo, eius canonizatione posterius'.*

G. WAITZ.

Cum omnibus exemplaribus quartae editionis anno 1880. *emissae venum datis bibliopola a nobis peteret, ut Einhardi liber denuo ederetur, non recognosere eum propositum habui, sed tantum recensionem a Georgio Waitz b. m. editam quantum licuit retractare ac corrigere, praeter codices Petropolitanum (A* 3*) et Lugdunensem (A* 2[a]*) iam exscriptos nullis libris manu scriptis iterum excussis, sed percensitis schedis apud nos adservatis apparatum criticum et emendare et paulo augere debui, textum tribus tantum locis mutavi, quibus Georgium Waitz lectionem quartae editionis non prudentem ac scientem, sed errore scripsisse perspexi, ceterum cavens, ne ponerem quae mihi placebant, pauca orthographica per imprudentiam editoris posita ad rationem ab eo propositam reduxi.*

Praefationes Georgii Heinrici Pertz et Georgii Waitz non, quantum fieri potuit, mutatas recudendas curavi, quamvis aegre ferrem, quod hic pro priore non novam vitam Einhardi composuerit, in adnotationibus librorum laudatorum novas editiones pro prioribus posui, paucissima, quae utilia visa sunt, addidi, uncis his (—) includens quae a me inserta erant.

Einhardi libellum a. 1882. *Alfredus Holder (Friburgi et Tubingae) iterum edidit*[3]*, textum Waitzianum perraro ex recensione Jaffeana mutatum repetens, orthographica quaedam arbitratu suo scribens, retinens etiam quaedam, quae G. Waitz prudens scribere noluisset*[4]*.*

Praeter ea, quae iam supra adnotavi, moneo Eugenium Bacha a. 1888.[5] *Leodii, Fridericum Kurze a.* 1899.

1) *(Quos E. Dümmler edidit Poetae Carolini I, p.* 131 *sqq., ex quo volumine lectionem variam adscripsimus. Vide ibid. p.* 124 *sq. de libris manu scriptis et editionibus huius carminis).* 2) *(Quem iterum E. Dümmler edidit l. l. I, p.* 434—436, *quarto etiam codice Treverensi adhibito).* 3) *Editionem Georgii Heinrici Pertz audacter recudit J.-P. Migne, Patrol. Lat. CXCVII, p.* 9—62. 4) *Cap.* 30. *recte* evocatum ad se *scripsit, ubi quarta nostra editio per errorem editoris* vocatum *habet. Quo loco etiam Ann. regni Franc. vel Einhardi, SS. R. G. p.* 138, *habent:* evocatum ad se . . . filium suum Hludowicum, Aquitaniae regem, coronam illi inposuit et imperialis nominis sibi consortem fecit. 5) *'Étude biographique sur Eginhard'.*

Berolini librum de vita Einhardi edidisse, quaedam de vita eius tractasse Karolum Hampe 'N. Archiv' XXI, p. 599—631[1]. *Non facere possum, quin pauca addam de quaestione saepe tractata, utrum scilicet Einhardus in Vita Karoli M. Annales qui dicuntur Einhardi exscripserit, an annalista iam Vitam Karoli legerit. Annales ante Vitam compositos esse omnes quondam consentiebant, et E. Dünzelmann docuit 'N. Archiv' II, p.* 495 *sqq., quomodo Einhardus in Vita componenda Annales adhibuerit, quod E. Bernheim, cum de Vita ageret, in 'Historische Aufsätze dem Andenken von G. Waitz gewidmet' (Hannoverae* 1886*) p.* 73—96. *luculentius exposuit. At Fr. Kurze, cum sibi persuasum haberet Annales Einhardo addictos demum post a.* 829. *confectos esse, ut contendit in libellis 'N. Archiv' XIX, p.* 297—339. *XX,* 11—49. *XXI,* 11—82. *et in praefatione Annalium regni Francorum p. VII sq., Vitam in Annalibus exscriptam esse ut concluderet, coactus est. Cui cum contradixisset E. Bernheim in 'Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft' N. F. I (*1897*), 'Monatsblätter' p.* 129 — 134, *et ille respondisset ibidem p.* 257—261, *E. Bernheim rem denuo tractavit in 'Hist. Vierteljahrsschrift' I (*1898*), p.* 161—180, *Friderico Kurze opinionem suam iterum defendente 'N. Archiv' XXVI, p.* 153 — 164. *Denique eam refellit ac reprobavit H. Bloch in Götting. gelehrte Anzeigen* 1901, *p.* 872—897, *docens Annales illos ante annum* 817. *confectos, Vitam Karoli Magni post hunc annum compositam esse collato loco Annalium qui dicuntur Einhardi de Abodritis cum cap.* 12. *Vitae*[2], *assentiente huic etiam Ernesto Dümmler in editione septima libri a Wilhelmo Wattenbach compositi, 'Deutschlands Geschichtsquellen' I, p.* 219.

Quae cum ita sint, aliquoties locos Annalium cum Vita verbis convenientes quam brevissime adscripsi, cum lectorum nemo ignoret multo plura Annalium ipsi cum Vita conferenda esse, paucas alias adnotationes adieci, inter quas quaedam verba Suetonii, quae Einhardum imitatum esse M. Manitius 'N. Archiv' VII, p. 530—533. *inter alia recte statuerat, locis a Georgio H. Pertz iam allatis addidi.*

1) *Ubi p.* 613 *sq. de ecclesia Mulinheimensi.* 2) *Cum enim Annales ad a.* 798. *habeant, SS. R. G. p.* 105: Nam Abodriti auxiliares Francorum semper fuerunt, ex quo semel ab eis in societatem recepti sunt, *Einhardus c.* 12. *scripsit* Abodritos, qui cum Francis olim foederati erant, *cum illa gens a.* 817. *rebellasset.*

Quae vero M. Manitius ibidem p. 519—568. *et 'N. Archiv' XI, p.* 67.[1] *XII, p.* 205 *sq. ex aliis auctoribus antiquis ad Vitam attulerat, neglexi.*

Berolini a. d. III. Kal. Novembres anni 1905.

O. Holder-Egger.

1) *Ex locis ibidem ab eo allatis ad cap.* 30, *p.* 30, *l.* 14. *adscribi potuisset Florus II,* 26: Non minimum terroris incussit barbaris.

Vitam[a] et conversationem et ex parte non modica res gestas[b] domini[c] et[d] nutritoris mei Karoli, excellentissimi et merito famosissimi regis, postquam scribere animus tulit[1], quanta potui brevitate conplexus sum, operam impendens[e], ut de his quae ad meam notitiam pervenire potuerunt nihil omitterem neque prolixitate narrandi nova quaeque fastidientium animos offenderem; si tamen hoc ullo modo vitari potest, ut nova scriptione non offendantur, qui vetera et a viris doctissimis atque disertissimis confecta monumenta fastidiunt. Et quamquam plures esse non ambigam, qui otio ac litteris dediti statum aevi praesentis non arbitrentur ita neglegendum, ut omnia penitus quae nunc fiunt velut nulla memoria digna silentio atque oblivioni[f] tradantur, potiusque velint, amore diuturnitatis inlecti, aliorum praeclara facta qualibuscumque scriptis inserere quam sui nominis famam posteritatis memoriae nihil scribendo subtrahere, tamen ab huiuscemodi scriptione[g] non existimavi temperandum, quando mihi conscius eram[2], nullum ea veracius quam me scribere posse, quibus ipse interfui quaeque praesens oculata, ut dicunt, fide cognovi et, utrum ab alio scriberentur necne, liquido scire non potui. Satiusque iudicavi eadem[h] cum aliis velut communiter litteris mandata[h] memoriae posterorum tradere quam regis excellentissimi et omnium sua aetate maximi clarissimam[i] vitam et egregios atque moderni temporis hominibus vix imitabiles actus pati oblivionis tenebris aboleri. Suberat et alia non inrationabilis, ut opinor,

a) *Praefatio haec deest A* 1. *B. C* 2. b) mod. gestas *corr.* gesta *A* 3, *et ita A* 3a. c) domini *A* 2. 2a. d) et nutr. mei *om. A* 3a. e) *ita ubique scripsi; codices modo* imp., *modo* inp., *saepe* ip., *et ita etiam* inm., imm. *vel* im. *habent, (ubi* inm. *scriptum).* f) oblivione *P.* g) discriptione *A* 3. h) eandem . . . mandatam *A* 3. i) *om. A* 3a.

1) *Cf. Ovidii Met. init.:* In nova fert animus. *WATT. (Sed aptius alios locos afferre potes ut Lucan. Phars. I,* 67. *Cf. Thes. linguae Lat. II, col.* 96*).* 2) *(Sulp. Sev. Vita Martini c.* 27, 7: Ego mihi conscius sum me . . . vera dixisse*).*

causa, quae vel sola sufficere posset, ut me ad haec scribenda conpelleret[a], nutrimentum videlicet in me impensum et perpetua, postquam in aula eius conversari coepi, cum ipso ac liberis eius amicitia; qua me ita sibi devinxit debitoremque tam vivo quam mortuo constituit, ut merito ingratus videri et iudicari possem, si, tot beneficiorum in me conlatorum inmemor, clarissima et illustrissima[b] hominis optime de me meriti gesta silentio praeterirem patererque vitam eius, quasi qui numquam vixerit, sine litteris ac debita laude manere[c]; cui scribendae atque explicandae non meum ingeniolum, quod exile et parvum, immo poene[d] nullum est, sed Tullianam par erat desudare facundiam. En tibi librum praeclarissimi et maximi viri memoriam continentem; in quo praeter illius facta non est quod admireris, nisi forte, quod homo barbarus[1], et in Romana locutione perparum exercitatus aliquid me decenter aut commode Latine scribere posse putaverim atque in tantam impudentiam proruperim, ut illud Ciceronis putarem contempnendum, quod in primo Tusculanarum libro[2], cum de Latinis scriptoribus loqueretur, ita dixisse legitur: *Mandare quemquam,* inquit, *litteris cogitationes suas, qui eas nec disponere nec illustrare possit, nec delectatione aliqua allicere lectorem, hominis est intemperanter abutentis et otio et litteris.* Poterat quidem haec oratoris egregii sententia me a scribendo deterrere, nisi animo praemeditatum haberem hominum iudicia potius experiri et haec[e] scribendo ingenioli mei periculum facere, quam tanti viri memoriam mihi[f] parcendo praeterire.

VITA[g] KAROLI IMPERATORIS.

1.* Gens[3] Meroingorum[h], de qua Franci reges sibi creare soliti erant, usque in Hildricum[i] regem, qui iussu

*) *Rubra Walafridi:* De Meroingis [*cod. Hann. superscr.:* crinitis], qui multo tempore Francis vano regum nomine imperaverunt.

a) *ita plerumque codices vetustiores, quare hanc ubique praetuli formam.* b) inlustr. *A* 2 *h. l. C* 1, *et ita nonnumquam.* c) remanere *A* 2. 2a. 5. *C* 1*. d) *ita hoc loco A* 2, *alibi plerumque codd. vet.; om. A* 3a. e) *om. A* 3. 3a. f) *om. A* 5. g) *ita A* 1. 2. 5 (*ubi* imperatoris *deest*); Explicit praefatio. Incipit liber *C* 1. h) *ita B* 1. 3. *C* 1; Meringorum *A* 2. *C* 2; Mervingorum *A* 1; Merohingorum *A* 3; Morahinguorum *C* 3. i) *ita A* 1. 2. *B* 3. *C* 2; Childricum *B* 1; Hildrichum *C* 1; Hildericum *A* 2a. 3.

1) *i. e. Germanus.* 2) *Cap.* 3. 3) *Cf. Suetonii Octav. Augustum c.* 1: Gentem Octaviam *etc.*

Stephani[1] Romani pontificis depositus ac detonsus atque in monasterium* trusus est, durasse putatur. Quae licet in illo finita possit[a] videri, tamen iam dudum nullius vigoris erat, nec quicquam in se clarum praeter inane regis vocabulum praeferebat. Nam et opes et potentia regni penes palatii praefectos, qui maiores domus dicebantur, et ad quos summa imperii pertinebat, tenebantur[b]. Neque regi aliud relinquebatur, quam ut, regio tantum nomine contentus, crine profuso, barba summissa, solio resideret ac speciem dominantis effingeret, legatos undecumque venientes audiret eisque abeuntibus responsa, quae erat edoctus vel etiam iussus, ex sua velut potestate redderet; cum praeter inutile regis nomen et precarium vitae stipendium, quod ei praefectus aulae prout videbatur exhibebat, nihil aliud proprii possideret quam unam et eam praeparvi[c] reditus villam, in qua domum et ex qua famulos sibi necessaria ministrantes atque obsequium exhibentes paucae numerositatis habebat. Quocumque eundum erat, carpento ibat, quod bubus iunctis et bubulco rustico more agente trahebatur. Sic ad palatium, sic ad publicum populi sui conventum, qui annuatim ob regni utilitatem celebrabatur, ire, sic domum redire solebat. At[d] regni administrationem et omnia quae vel domi vel foris agenda ac disponenda erant praefectus aulae procurabat.

2. Quo officio tum, cum Hildricus[e] deponebatur, Pippinus, pater Karoli regis, iam velut hereditario fungebatur. Nam** pater eius*** Karolus†, qui tyrannos per totam Franciam dominatum sibi[f] vindicantes

*) Sithiu *add. A* 5.
**) *Wal. c.* 2: De Karolo maiore domus.
***) *Gl. cod. St. (C 4):* id est Pippini.
†) *Gl. cod. St.:* Martellus vel Tudetes.

a) posset *A* 2[a]. 3. b) pertinere dicebatur *A* 2. c) perparvi *A* 3. 3[a]. *C* 4. d) Ad *A* 1. *B* 1. *C* 2 *et teste Pertzio alii saeculi IX. et X. ac plerique saeculi XI. codices.* e) Hildrichus *C* 1. f) *om. B* 1; Fr. dominantes vel tum sibi vindicantes *A* 3.

1) *Zacharia mortuo, antequam iussu eius Pippinus coronaretur, Stephanus antecessoris sui mandatum confirmasse putandus est. De secunda Pippini coronatione hic minime agitur. [Einhardum errorem commisisse equidem putaverim].* 2) *[Ita etiam Ann. Bertin., SS. I, p.* 138. *(et Gesta abb. Fontanell. c.* 14*); cf. Folcwini Gesta abb. Sith. I, (c.* 28, *SS. XIII, p.* 612*); monasterium S. Medardi Suess. Ann. Lob., SS. XIII, p.* 228, *minus recte indicant]. (Cf. Mühlbacher, Reg. Imp. I. ed.* 2, *nr.* 64*a).*

oppressit et Sarracenos[a] Galliam occupare temptantes duobus magnis proeliis, uno in Aquitania apud Pictavium[b] civitatem[1], altero iuxta Narbonam apud Birram fluvium[2], ita devicit, ut in Hispaniam eos redire conpelleret, eundem magistratum a patre Pippino* sibi dimissum egregie administravit. Qui honor non aliis a populo dari consueverat quam his[c] qui et claritate generis et opum amplitudine ceteris eminebant.

741. Hunc** cum Pippinus, pater Karoli regis, ab avo et patre sibi et fratri Karlomanno relictum, summa cum eo concordia divisum, aliquot[d] annis velut[e] sub rege memorato tenuisset, frater eius Karlomannus — incertum quibus de causis, tamen videtur quod amore conversationis contemplativae succensus —, operosa
747. temporalis regni administratione relicta, Romam se in otium[f] contulit, ibique habitu permutato monachus factus, in monte Soracte[g] apud ecclesiam[h] beati Silvestri constructo monasterio[3], cum fratribus secum ad hoc venientibus per[i] aliquot annos optata quiete perfruitur. Sed cum ex Francia multi nobilium ob vota solvenda Romam sollempniter commearent et eum velut dominum quondam suum praeterire nollent, otium, quo maxime delectabatur, crebra salutatione interrumpentes, locum mutare conpellunt. Nam[k] huiuscemodi frequentiam cum suo proposito officere vidisset, relicto monte in Samnium provintiam ad monasterium sancti Benedicti situm in castro Casino[l] secessit et ibi quod reliquum erat temporalis vitae religiose conversando conplevit.

3.*** Pippinus autem per auctoritatem Romani
751. pontificis ex praefecto palatii rex constitutus[m], cum per

*) *Gl. cod. St.:* Qui cum haberet uxorem Plectrudem, ex pelice Alpaide genuit eundem Karolum Tudetem dictum.
**) *Wal. c.* 3: De Pipino et Karolomanno, filiis eius.
***) *Wal. c.* 4: Quomodo post Hildericum Pipinus rex constituitur et quamdiu regnavit, et de morte eius ac divisione regni inter Karolum Magnum et Karolomannum, filios eius.

a) Saracenos *A* 1. b) Pictavum *A* 2a. 3. 3a; Pectavium *B* 1. *C* 1. c) *om.* *C* 2. d) aliquod *C* 2, *corr.* aliquot *A* 1, *et similiter alibi etiam alii.* e) *om.* *A* 1. f) monasterium *A* 5. g) Saracte *secunda manu* *A* 1; Syraptę *B* 2. h) aecclesiam *A* 1 *plerumque.* i) *om.* *B* 1. k) Cumque h. f. suo *A* 1. l) *ita* *B* 1. *C* 1; Casino *corr.* Cassino *A* 3; Cassino *A* 1. 2. 2a. *C* 2. m) constituitur. Cumque per *A* 1.

1) *A.* 732. 2) *A.* 737. 3) *[De quo Zacharias papa Karlomanno privilegium dedit; v. Cod. Carol.* 23, *MG. Epist. III, p.* 527*]*.

24/9 68 + [illegible] St. Denis

wenige Tage vor [illegible]

[illegible] (B-111.7 [illegible]

in St. Denis [illegible] 20 [illegible] processus sui, [illegible] et [illegible]

[illegible], tam [illegible] ad se venire [illegible]

una cum [illegible] et [illegible] et [illegible]

[illegible] quo [illegible]

[illegible]

[illegible] [illegible] iuniore [illegible]

[illegible] [illegible]

[illegible] [illegible]

[illegible]

annos XV aut eo amplius[1] Francis solus imperaret,
finito Aquitanico bello, quod contra Waifarium[a] ducem
Aquitaniae ab eo susceptum per continuos novem annos
gerebatur, apud Parisios[b] morbo aquae intercutis[2] diem
obiit, superstitibus liberis Karlo et Karlomanno[c], ad 768.
quos successio regni divino nutu pervenerat. Franci
siquidem facto sollempniter generali conventu ambos
sibi reges constituunt, ea conditione praemissa, ut totum
regni corpus ex aequo partirentur, et Karolus eam
partem, quam pater eorum Pippinus tenuerat, Karlomannus
vero[d] eam, cui patruus eorum Karlomannus
praeerat, regendi gratia susciperet[e]. Susceptae[f] sunt
utrimque conditiones, et pars regni divisi iuxta modum
sibi propositum ab utroque recepta est[3]. Mansitque
ista, quamvis cum summa difficultate, concordia, multis
ex parte Karlomanni societatem separare molientibus,
adeo ut quidam eos etiam bello committere sint meditati.
Sed* in hoc plus[g] suspecti[4] quam periculi fuisse
ipse rerum exitus adprobavit, cum defuncto Karlomanno 771.
uxor eius** et filii cum quibusdam, qui ex optimatum
eius numero primores erant, Italiam fuga petiit[5] et,
nullis existentibus causis spreto mariti fratre, sub Desiderii
regis Langobardorum[h] patrocinium[i] se cum liberis
suis contulit. Et Karlomannus quidem post administratum
communiter[k] biennio[6] regnum morbo decessit;

*) *Wal. c.* 5: De obitu Karolomanni et iniciis Karoli Magni.
**) quae dicitur Teoberga[7] *add. C* 1*.

a) Gaiferium *A* 3[a] *constanter;* Guaifarium *B* 2. b) *ita A* 2. 3. *B* 1. *C* 1; Parisius *A* 1. *C* 2. c) Karlemanno *A* 1. d) vero — Karlomannus *om. B* 1. e) susceperat *A* 1. 2. 3. f) Susceptae — recepta est *om. A* 3. 3[a]; Suscepti *C* 1. 2. g) *om. A* 3. h) Longobardorum *A* 2. i) patrocinio *A* 2. 3[a], *manu sec. corr.* patrocinium *A* 1. k) communi *B* 3.

1) *Pippini regno a prima (unctione anno* 751. *Nov. computato, anni* 16 *et decem fere) menses, a secunda et attonsione filiorum Karlomanni anno* 754, *anni* 15 *incompleti evadunt.* 2) *Cf. Suet. Neron. c.* 5: decessitque . . . morbo aquae intercutis. 3) *[Haec minus recte tradita esse constat; cf. Abel et Simson, 'Jahrb. d. Fränk. Reiches unter Karl d. Gr.' I, p.* 23 *sqq.].* 4) *i. e. suspicionis.* 5) *(Ann. q. d. Einhardi a.* 771, *SS. R. G. p.* 33: uxor eius et filii cum parte optimatum in Italiam profecti sunt*).* 6) *Karlomannus annis completis* 769. *et* 770, *anni* 768. *parte inde a die* 9. *Octobris, et multo maiore anni* 771, *scilicet usque ad d.* 4. *Decembris, regnavit.* 7) (Gerberga *dicitur in Ann. Mett. prior. a.* 771, *ed. B. de Simson in SS. R. G. p.* 58).

Karolus[a] autem, fratre defuncto, consensu omnium Francorum rex constituitur.

4. De cuius nativitate[1] atque infantia vel etiam pueritia, quia neque scriptis umquam[b] aliquid[c] declaratum est, neque quisquam modo superesse invenitur, qui horum se dicat[d] habere notitiam, scribere ineptum iudicans[2], ad actus et mores ceterasque vitae illius partes explicandas ac demonstrandas, omissis incognitis, transire disposui; ita tamen[3], ut[e], primo res gestas et domi et foris, deinde mores et studia eius, tum de regni administratione et fine narrando, nihil de his quae cognitu[f] vel digna vel necessaria sunt[g] praetermittam.

5.* Omnium[4] bellorum quae gessit primo Aquitanicum, a patre inchoatum, sed nondum finitum, quia cito peragi posse videbatur, fratre adhuc vivo, etiam et[h] auxilium ferre rogato, suscepit. Et licet eum frater[i] promisso frustrasset auxilio, susceptam expeditionem strenuissime exsecutus, non prius incepto desistere aut semel suscepto labori[k] cedere voluit, quam hoc quod efficere moliebatur perseverantia quadam ac iugitate perfecto fine concluderet. Nam et Hunoldum[l], qui post 769. Waifarii mortem Aquitaniam occupare bellumque iam poene[m] peractum reparare temptaverat, Aquitaniam relinquere et Wasconiam petere coegit. Quem tamen ibi consistere non sustinens, transmisso amne Garonna[n]·**, Lupo Wasconum duci per legatos mandat, ut[o] perfugam[p] reddat; quod ni[q] festinato faciat, bello se eum expostulaturum. Sed Lupus saniori usus consilio, non solum Hunoldum reddidit, sed etiam se ipsum cum provintia cui praeerat eius potestati permisit.

*) *Wal. c.* 6: Qualiter Karolus bellum Aquitanicum terminavit.
**) et aedificato castro Frontiaco[5] *add. A* 3[a].

a) *editiones priores hic capitis* 4. *initium ponunt.* b) usquam *C* 1. 2. c) *om. A* 2. d) dicit *A* 2. e) ut primo *om. A* 2. f) cognita *A* 2. 2[a]. g) *om. B* 1. h) eo *A* 1. i) fratre *B* 1, *corr.* frater *C* 2. k) labore *A* 2. 2[a]. 3. l) Unaldum *A* 3[a]; Hunauldum *C* 2, *et ita infra.* m) *om. A* 1. n) Garomna *C* 2; Garrona *B* 1. 2. o) *om. A* 2. 2[a]. 3. *C.* p) profugam *A* 1. q) nisi *A* 2. 3[a].

1) *[De anno et loco nativitatis v. quae post Hahn disseruerunt Abel et Simson l. l. p.* 10 *sqq.; cf. Henaux, 'Charlemagne d'après les traditions Liègeoises', ed.* 2. 1878*].* 2) *V. praef. p. XII.* 3) *Cf. Suetonii August. c.* 9: Proposita vitae eius velut summa, partes singillatim . . . exsequar, quo distinctius demonstrari cognoscique possint. 4) *Cf. ibid. c.* 10: Omnium bellorum initium et causam hinc sumpsit. 5) *(Cf. Abel-Simson I, p.* 47, *n.* 3*).*

6.* Conpositis in Aquitania rebus eoque bello
finito, regni quoque socio[a] iam rebus humanis exempto,
rogatu et precibus Adriani[b] Romanae urbis episcopi ex-
oratus bellum contra Langobardos[c] suscepit. Quod prius 773.
quidem[d] et a patre eius, Stephano[e] papa supplicante,
cum magna difficultate susceptum est[f]; quia quidam e
primoribus Francorum, cum quibus consultare solebat[g],
adeo voluntati eius renisi sunt, ut se regem deserturos
domumque redituros libera voce proclamarent. Susceptum
tamen[h] est tunc contra Haistulfum[i] regem et celerrime
conpletum. Sed[k] licet sibi et[l] patri belli suscipiendi
similis ac potius eadem causa subesse videretur, haud
simili tamen et labore certatum et fine constat esse
conpletum. Pippinus siquidem[m] Haistulfum[n] regem pau-
corum dierum obsidione apud Ticenum[o] conpulit et ob- 756.
sides dare et erepta Romanis oppida atque castella re-
stituere atque, ut reddita non repeterentur, sacramento
fidem facere[1]; Karolus[p] vero post inchoatum a se bellum 773.
non prius destitit, quam et Desiderium regem, quem
longa obsidione fatigaverat, in deditionem susciperet,
filium[q] eius Adalgisum, in quem spes omnium inclinatae 774.
videbantur[r, 2], non solum regno, sed etiam Italia excedere
conpelleret, omnia[s] Romanis erepta restitueret, Hruod-
gausum[t] Foroiuliani ducatus praefectum, res novas mo-
lientem[3], opprimeret totamque Italiam suae ditioni sub- 776.
iugaret subactaeque filium suum Pippinum regem im- 781.
poneret. Italiam intranti quam difficilis Alpium trans- 773.
itus fuerit, quantoque Francorum labore invia montium
iuga et eminentes in caelum scopuli atque asperae
cautes superatae sint, hoc loco describerem, nisi vitae

*) *Wal. c.* 7: Qualiter bellum contra Longobardos susceptum est et peractum.

a) sotio *A* 1. 3. *P*. b) Hadriani *B* 3. *C* 1. c) Longabardos *A* 1. d) *om. B* 2. e) Stefano *C* 1; sub St. *A* 1. 3. 3^{a}. f) *om. B* 1. g) consueverat *A* 2. h) est tamen *A* 1. *P*. i) Haustolfum *C* 2. k) Sed — conpletum *om. A* 2. 2^{a}. l) ac *B* 1. m) quidem *A* 1. 2^{a}, *corr.* siquidem *A* 1. n) Aistulfum *B* 1. o) Ticenum *corr.* Ticinum *A* 1; Ticinum *C* 2. p) Karlus *B* 2. 3^{a}. *C* 1. q) filiumque *A* 2. 3^{a}. r) inclinata videbatur *A* 3. s) omnia — restitueret *om. A* 2. t) Hruadgausum *B* 2.

1) *(Bis Pippinum a. 754. et a. 756. contra Aistulfum expeditionem in Italiam fecisse Einhardus ignorasse videtur).* 2) *(Ann. q. d. Einhardi a.* 774, *SS. R. G. p.* 39: Adalgis filius eius, in quo Langobardi multum spei habere videbantur *etc.).* 3) *(Ibid. a.* 776, *p.* 43: nuntiatur Hruodgaudum Langobardum, quem ipse Foroiuliensibus ducem dederat, in Italia res novas moliri*).*

illius modum potius quam bellorum quae gessit eventus memoriae[a] mandare praesenti opere animo esset pro-
774. positum. Finis tamen huius belli fuit subacta Italia et rex Desiderius perpetuo exilio deportatus et filius eius Adalgisus Italia pulsus et res a Langobardorum[b] regibus ereptae[c] Adriano[d] Romanae ecclesiae rectori restitutae.

7.* Post cuius finem Saxonicum, quod quasi intermissum videbatur[1], repetitum est. Quo nullum neque prolixius neque atrocius Francorumque populo laboriosius susceptum est; quia Saxones, sicut omnes fere Germaniam incolentes nationes, et natura feroces et cultui daemonum dediti nostraeque religioni contrarii, neque divina neque humana iura vel polluere vel transgredi inhonestum arbitrabantur. Suberant et causae, quae cotidie pacem conturbare poterant, termini[e] videlicet nostri et illorum poene ubique in plano contigui, praeter pauca loca, in quibus vel silvae maiores vel montium iuga interiecta utrorumque agros certo limite disterminant, in quibus caedes et rapinae et[f] incendia vicissim fieri non cessabant. Quibus adeo Franci sunt irritati, ut non iam vicissitudinem reddere, sed apertum contra eos bellum suscipere dignum iudicarent. Susceptum est igitur[g] adversus[h] eos bellum, quod magna utrimque animositate, tamen maiore Saxonum quam Francorum damno, per continuos triginta tres[i] annos[2] gerebatur. Poterat siquidem citius finiri, si Saxonum hoc perfidia pateretur. Difficile dictu[k] est, quoties superati ac supplices regi se dediderunt[l], imperata facturos polliciti sunt[e], obsides qui imperabantur absque dilatione dederunt, legatos qui mittebantur susceperunt, aliquoties ita domiti et emolliti, ut etiam cultum daemonum dimittere et Christianae religioni se subdere velle promitterent. Sed sicut ad[m] haec facienda aliquoties proni, sic ad eadem pervertenda semper fuere praecipites, non sit[n] ut satis aestimare, ad

*) *Wal. c.* 8: Belli[o] Saxonici difficultas, diuturnitas et consummacio.

a) *om.* *A* 3. b) Longab. *B* 1. c) *om.* *A* 2 (ablate *post add.* *A* 2[a]); rapte *C* 2. d) Hadriano *B* 1 *(hoc loco)*. 3. *C* 1. e) *om.* *C* 2. f) vel *A* 1. *P.* g) ergo *A* 3[a]. h) contra *A* 2. *B* 2. *Meg.* i) XXIII *C* 2. k) dictum *B* 1. 2, *corr.* dictu *A* 1. 2. 3. l) dederunt *A* 2. *B* 2. *C* 2; dediderunt *etiam* *Meg.* m) aliq. ad haec fac. *A* 1. n) non sit ut *corr.* ut non sit *A* 2, *et ita* *A* 2[a]. *J.*; ne (*corr.* nec) sit *C* 2. o) Sax. belli *Hann.*

1) *[Iam a. 772. susceptum] (Suet. Aug.* 16: Siculum bellum . . . diu traxit intermissum saepius*)*. 2) *A.* 772—804.

[illegible]

ma.

(auch Bittschrift d. Sachsen aus dem Gaue
Mersiem (Marstheim) Jaffé, Bibl. 3, 330
Cf. Ritter 2 I, 161 Anm.)

utrum horum faciliores verius dici possint; quippe cum post inchoatum cum eis bellum vix ullus[a] annus exactus sit, quo non ab eis huiuscemodi facta sit permutatio. Sed magnanimitas regis ac perpetua tam in adversis quam in prosperis mentis constantia nulla eorum mutabilitate vel vinci poterat vel ab his quae agere[b] coeperat defatigari. Nam numquam eos huiuscemodi aliquid perpetrantes impune ferre passus est, quin aut ipse per se[c. 1] ducto[d] aut per comites suos misso exercitu perfidiam[e] ulcisceretur et dignam ab eis poenam[f] exigeret, usque dum, omnibus qui resistere solebant profligatis et in suam potestatem redactis, decem milia hominum ex his qui utrasque ripas Albis[g] fluminis incolebant cum uxoribus et parvulis[h] sublatos transtulit et huc atque illuc per Galliam et[i] Germaniam multimoda divisione distribuit. Eaque conditione a rege proposita et ab illis suscepta[2] tractum per tot annos bellum constat esse finitum, ut, abiecto daemonum cultu et relictis patriis caerimoniis[k], Christianae fidei atque religionis sacramenta susciperent et Francis adunati unus cum eis populus efficerentur.

8. Hoc bello[l], licet per multum temporis spatium[m] traheretur, ipse non amplius cum hoste quam bis acie conflixit, semel iuxta montem qui Osneggi[n. 3] dicitur in loco Theotmelli[o] nominato[4], et iterum apud Hasa[p] fluvium[5], et hoc uno mense, paucis quoque[q] interpositis 783. diebus. His duobus proeliis hostes adeo profligati ac devicti sunt, ut ulterius regem neque provocare neque venienti resistere nisi aliqua loci munitione defensi auderent. Plures tamen eo bello tam ex nobilitate Francorum quam Saxonum[r] et functi summis honoribus viri[s] consumpti sunt. Tandemque anno tricesimo tertio 804. finitum est, cum interim tot ac tanta in diversis terra-

a) ille *A* 2. 2a. 3 (*in marg. post corr.* ullus). 3a. b) quae coeperant *A* 1. c) *om.* *C* 2. d) ductorem *A* 1. 3. *P.*; ductas *corr.* ducta *A* 2. e) eorum *add.* *C* 1. 2; *deest etiam Meg.* f) exig. poenam *A* 1. *P.* g) Albie *A* 2. 2a. h) filiis *A* 2. i) *om.* *A* 1. k) caeremoniis *C* 1. *J.*; ceremoniis *A* 3. l) bellum *A* 3. 3a. *C* 2 *et alii multi.* m) spatio *A* 1. *P.* n) Osnengi *A* 1. 2. *P.* o) Teotmalli *A* 3a; Theotmille *B* 2; Theodmelli *C* 2. p) Hasam *C* 1. *J.*; Asam *C* 2. q) paucisque *A* 1. *P.* r) Saxorum *C* 2. s) cons. sunt viri *A* 1.

1) *Suet. Aug. c.* 20: Externa bella duo omnino per se gessit . . . Reliqua per legatos administravit. 2) *[Non pacem certis conditionibus firmatam esse satis constat].* 3) *Osning.* 4) *Detmold.* 5) *Prope Osnabrugam, in loco qui medio aevo 'Schlachtvörderberg', iam 'die Clus' audit. [Sed haec dubiae fidei sunt; v. Abel-Simson I, p.* 456, *n.* 2*].*

rum partibus bella contra Francos et exorta sint et sollertia regis administrata, ut merito intuentibus in dubium venire possit, utrum in eo aut laborum patientiam aut felicitatem potius mirari conveniat. Nam biennio ante Italicum hoc bellum sumpsit exordium, et cum sine intermissione gereretur, nihil tamen ex his quae aliubi[a] erant[b] gerenda dimissum aut ulla in parte ab aeque operoso certamine cessatum est. Nam* rex, omnium qui sua aetate gentibus dominabantur et[c] prudentia maximus et animi magnitudine praestantissimus, nihil in his quae vel suscipienda erant vel exsequenda aut propter laborem detrectavit[d] aut propter periculum exhorruit, verum unumquodque secundum suam qualitatem et subire et ferre[e] doctus, nec in adversis cedere nec in prosperis falso blandienti fortunae adsentiri solebat.

9.** Cum enim assiduo ac poene continuo cum Saxonibus bello certaretur, dispositis per congrua con-
778. finiorum loca praesidiis, Hispaniam quam maximo poterat belli apparatu adgreditur; saltuque Pyrinei[f] superato[1], omnibus quae adierat oppidis atque castellis in deditionem acceptis[g], salvo et incolomi exercitu revertitur; praeter quod in ipso Pyrinei iugo Wasconiam[h] perfidiam parumper[i] in redeundo contigit experiri. Nam cum agmine longo, ut loci et angustiarum situs permittebat, porrectus iret exercitus, Wascones in summi montis vertice positis insidiis — est enim locus ex opacitate silvarum, quarum[k] ibi maxima est copia, insidiis ponendis oportunus — extremam impedimentorum partem et eos qui novissimi agminis incedentes subsidio praecedentes tuebantur desuper incursantes in subiectam vallem deiciunt, consertoque cum eis proelio usque ad unum

*) *Wal. c.* 9: De diligencia ac[l] magnanimitate Karoli.
**) *Wal. c.* 10: Quid in Hispania fecerit, et de plaga quam in exercitu eius Vascones fecerint.

a) aliubi *corr.* alicubi *A* 3; alicubi *A* 1. *C* 2. *P.* b) ger. erant *A* 1. c) *om. C* 2. d) detractavit *A* 1. *P.;* decertavit *C* 2. e) et ferre *om. B* 1; doctus et ferre *A* 2. 2a. f) Pirenei *A* 2. *C* 2; Pirinei *A* 3. 3a. *C* 1, *infra l.* 23. Pirenei *A* 3. g) susceptis *A* 3. h) Wasconicam *A* 2a. *B* 1. *C* 1. *J.*; Wasconiam *corr.* Wasconum *A* 3; Wasconum *A* 5; Guasconum *A* 3a. i) *om. C* 1. 2; parumper in red. *om. A* 2. 2a. k) quarum ibi *om. B* 1. l) et *Hann.*

1) *(Ann. q. d. Einhardi a.* 778, *p.* 51: superatoque . . . Pyrinei iugo *etc.).*

„Epitaphium" auf Ekkehard („Aggerdus")

(„regi summorum in aula fuit"

„Anni obiit die XVIII Kal. Septembris pace feliciter.

[illegible]

vgl. falsch datiert: N.A. 26, 159, vgl. Wibel 205 (Schriftvergleich!)

[illegible]

omnes interficiunt, ac direptis impedimentis, noctis beneficio, quae iam instabat, protecti summa cum celeritate in diversa disperguntur. Adiuvabat in hoc facto Wascones et levitas armorum et loci, in quo res gerebatur, situs, econtra[a] Francos et armorum gravitas et loci iniquitas per omnia Wasconibus reddidit[b] impares. In quo proelio Eggihardus regiae mensae praepositus[c], Anshelmus[d] comes palatii [et* Hruodlandus[e] Brittannici limitis praefectus] cum aliis conpluribus interficiuntur[1]. Neque hoc factum ad praesens vindicari poterat, quia hostis re perpetrata ita dispersus est, ut ne fama quidem remaneret, ubinam[f] gentium quaeri potuisset.

10.** Domuit[2] et Brittones[g], qui, ad occidentem in extrema quadam parte Galliae super litus oceani[h] residentes, dicto audientes non erant, missa in eos ex- 786.
peditione, qua et obsides dare et quae imperarentur se facturos polliceri coacti sunt. Ipse postea cum exercitu Italiam ingressus ac per Romam iter agens, Capuam 787.
Campaniae urbem accessit, atque ibi positis castris, bellum Beneventanis, ni[i] dederentur, comminatus est[3]. Praevenit hoc dux gentis Aragisus[k]: filios suos Rumoldum[l] et Grimoldum[m] cum magna pecunia obviam[n] regi mittens, rogat, ut filios[o] obsides suscipiat, seque cum gente imperata facturum pollicetur, praeter hoc solum, si ipse ad conspectum venire cogeretur[p, 4]. Rex, utilitate gentis magis quam animi eius obstinatione considerata, et oblatos sibi obsides suscepit eique, ut[q] ad conspectum venire non cogeretur, pro magno munere con-

*) *Haec des. B.* — *Gl. cod. St.:* De hoc nostri cantores multa in carminibus cantant, dicentes eum fuisse filium sororis Karoli regis.

**) *Wal. c.* 11: Britones et Beneventani subacti.

a) et contra *A* 3. *B* 1. *C* 2. b) reddit *A* 1. c) praefectus *A* 2. d) Anselmus *A* 1; Amsielmus *A* 5; et Anselinus *C* 2. e) Rotlandus *A* 3[a]. *C* 2. f) ubi *B* 2. *C* 2. g) Britones *A* 2[a]. 3. *C* 2. h) occeani *A* 1. 2[a]. *P*. i) nisi subderentur *C* 2. k) Haragisus *C* 2. l) Romuldum *A* 5; Romaldum *A* 3[a]; Romoldum *B* 1. 2; Rūnoldum *C* 2. m) et Grim. *om. B* 1. n) *om. A* 1. o) obs. fil. *A* 1. *P*. p) non cogeretur *A* 3[a]. *C* 2. q) *om. B* 1.

1) *Die* 15. *Aug., quem comperimus ex epitaphio Eggihardi, quod E. Dümmler edidit (Poetae Carol. I, p.* 109 *sq.; cf. p.* 100*). WATT.* 2) *Cf. Suet. Aug. c.* 21: Domuit autem Cantabriam. 3) *(Ann. q. d. Einhardi a.* 786, *SS. R. G. p.* 75: Capuam Campaniae civitatem accessit ibique castris positis consedit, inde bellum gesturus *etc. Cf. E. Dünzelmann, 'N. Archiv' II, p.* 496*).* 4) *(Cf. E. Bernheim in 'Hist. Vierteljahrsschrift'* 1898. *p.* 170 *sq.)*

787. cessit; unoque ex filiis, qui minor erat, obsidatus gratia retento, maiorem patri remisit; legatisque ob sacramenta fidelitatis a Beneventanis exigenda atque suscipienda cum[1] Aragiso dimissis, Romam redit[a], consumptisque ibi in sanctorum veneratione locorum aliquot diebus, in Galliam revertitur.

11.* Baioaricum deinde bellum et repente ortum et celeri fine conpletum est. Quod superbia simul ac socordia Tassilonis ducis excitavit; qui hortatu[b] uxoris[2], quae filia Desiderii regis erat ac[c] patris exilium per maritum ulcisci posse putabat, iuncto foedere cum Hunis**, qui Baioariis sunt ab oriente contermini, non solum imperata non facere, sed bello regem provocare temptabat. Cuius contumaciam, quia nimia videbatur, animositas regis ferre nequiverat, ac proinde copiis undique contractis Baioariam petiturus ipse ad Lechum 787. amnem cum magno[d] venit[e] exercitu. Is fluvius Baioarios ab Alamannis[f] dividit[3]. Cuius in ripa castris conlocatis, priusquam provintiam intraret, animum ducis per legatos statuit[e] experiri. Sed nec ille pertinaciter agere vel sibi vel genti utile ratus, supplex se regi permisit, obsides qui imperabantur dedit, inter quos et filium suum Theodonem[g], data[h] insuper fide cum iuramento, quod ab illius potestate ad defectionem nemini[i] suadenti adsentire[k] deberet. Sicque bello, quod quasi[l] maximum futurum videbatur, celerrimus est finis impositus. Tassilo tamen postmodum ad regem evocatus, neque redire per- 788. missus, neque provintia quam tenebat ulterius duci, sed comitibus ad regendum commissa est.

12.*** His motibus ita conpositis, Sclavis, qui nostra consuetudine Wilzi[m], proprie vero, id est sua locutione[n],

*) *Wal. c.* 12: De bello Baioarico facile consopito.
**) *Gl. cod. St.:* quorum terra nunc dicitur Ůstriche.
***) *Wal. c.* 13: Quomodo Wilzi subiugati sunt.

a) rediit *A* 2. *C* 2. b) ortatu *A* 1. *C* 2. c) hac *A* 1. d) maximo *A* 3. *B* 1. *C* 1*. 2. e) *om. B* 1. f) Alim. *A* 2. g) Teodonem *A* 3ª. *C* 2. h) dedit ins. fidem *A* 1. i) nullo *B* 1, *et ita vel* nulli *ceteri B.* k) *ita A* 1. *B* 1; adsentiri *A* 2. 2ª. 5. *C* 1. 2; assentiri *A* 3. l) *om. C* 2. m) Wilci *A* 2. 2ª. 3. 3ª; Wilti *A* 5; Uulzi *B* 2; Uullzi *C* 2. n) elocutione *C* 2.

1) *i. e. apud Aragisum; cf. Chron. Moissiac. a.* 809. 812; *Annal. Lauriss. mai. a.* 784. *(Cf. Bernheim l. l. p.* 172 *sq.).* 2) *Liutpergae. (Ann. q. d. Einhardi a.* 788, *p.* 81: suadente coniuge sua Liutberga, quae filia regis Langobardorum fuit *etc.).* 3) *(Ibid. a.* 787, *p.* 79: ipse cum exercitu . . . super Lechum fluvium, qui Alamannos et Baioarios dirimit, . . . consedit *etc.).*

– H. A. 1. Fa. 1. 74 –

(Bogen. S. 8 [illegible]

— pers. 58! [illegible] HVjs [illegible] 168 [illegible]
[illegible] im Verz. [illegible]

4. A. [illegible] 787 S. 790 (vgl. Bernheim: HVjs [illegible] 2

— [illegible] gegenüber [illegible] (Eigen [illegible] [illegible]

p 16, !)

Dazu Ann. Einhardi 798 (p. 105) : Nam Abodriti auxiliares Francorum semper fuerant, ex quo semel ab eis in societatem recepti sunt.
(die Vorlage)

[Dies mein ... 817 / Einhards Satz ... 817 ...

Welatabi[a] dicuntur, bellum inlatum est. In quo et 789.
Saxones velut auxiliares[b] inter ceteras nationes, quae regis signa iussae sequebantur, quamquam ficta et minus devota oboedientia, militabant. Causa belli erat, quod Abodritos[c], qui cum Francis olim foederati erant, assidua incursione lacessebant[d] nec iussionibus coerceri poterant. Sinus quidam[e] ab occidentali oceano orientem versus porrigitur, longitudinis quidem inconpertae, latitudinis vero quae nusquam centum milia passuum excedat, cum in multis locis contractior inveniatur. Hunc multae circumsedent nationes; Dani[f] siquidem ac Sueones[g], quos Nordmannos[h] vocamus, et septemtrionale litus et omnes in eo insulas tenent. At[i] litus australe Sclavi et Aisti et aliae diversae[k] incolunt nationes; inter quos vel praecipui sunt, quibus tunc a rege bellum inferebatur, Welatabi[1]. Quos ille una tantum et quam per se gesserat expeditione ita contudit[m] ac domuit, ut ulterius imperata facere minime rennuendum iudicarent.

13.* Maximum omnium quae ab illo gesta sunt bellorum praeter Saxonicum[n] huic bello successit, illud videlicet quod contra Avares[o] sive[p] Hunos[q] susceptum est. Quod ille et animosius quam cetera et longe maiori 791.
apparatu administravit. Unam tamen per se in Pannoniam — nam hanc provintiam ea gens tum incolebat — expeditionem fecit, cetera[r] filio suo Pippino ac praefectis provintiarum, comitibus etiam[s] atque legatis perficienda commisit. Quod cum ab his strenuissime fuisset administratum, octavo tandem anno[t] conpletum est[2]. Quot[u] proelia in eo gesta, quantum sanguinis effusum sit, testatur vacua omni habitatore Pannonia et locus in

*) *Wal. c.* 14: Superbia Hunorum qua instancia perdomita sit, et de Erichi vel Geroldi ducum decessu.

a) Weletabi *A* 3; uuelletabi *A* 2; Velatabi *A* 5. b) auxiliores *corr.* auxiliares *A* 2; auxiliatores *A* 5. *C* 1. 2. *J.;* auxiares *B* 1. c) Abatri:tas *A* 2; Abotritas *A* 2ª. d) lacescebant *A* 1. *C* 1. 2. *P. J.* e) quidem *A* 1. 2. 2ª. 3. f) Tani *A* 2. 3. g) Suesones *A* 1; Suessones *A* 3. 3ª. h) Nortmannos *A* 1. 2. 2ª. *C* 1 *hoc loco. P. J.;* Nordusmannos *C* 2. i) Ad *B* 1. 2, *corr.* At *A* 2. k) *om. C* 2. l) uuelathabi *A* 1; uueletabi *corr.* uuelletabi *A* 2; uuellatabi *C* 2. m) contulit *A* 1. 3 (*corr.* contudit). 3ª. *C* 2; contrivit *A* 2; con[tudit *e corr.*] *A* 2ª. n) Saxonica *A* 2; Saxorum *C* 2. o) Auros *B* 1; Avaros *B* 2. p) vel *A* 1. *C* 1? *P. J.* q) Unos *B* 1. r) cet. et *A* 3. s) *om. A* 2. t) *om. C* 2. u) Quod *A* 1. 3 (*corr.* Quot). *B* 1. *C* 2. *P.*

1) *(Ann. q. d. Einhardi a.* 789, *p.* 85: Natio . . . Sclavenorum . . ., quae propria lingua Welatabi, Francica autem Wiltzi vocatur *etc.).*
2) *(Minime. Bellum Avaricum a.* 797. *quasi compositum a.* 799. *iterum coortum [vide infra], a.* 803. *demum confectum est).*

quo regia kagani[a] erat ita desertus, ut ne[b] vestigium quidem in eo humanae habitationis appareat. Tota in hoc[c] bello Hunorum[d] nobilitas periit, tota gloria decidit. Omnis pecunia[e] et congesti ex longo tempore thesauri direpti sunt. Neque ullum bellum contra Francos exortum humana potest memoria recordari[f], quo illi magis ditati et opibus aucti sint[g]. Quippe cum usque in id temporis poene pauperes viderentur, tantum auri et argenti in regia repertum, tot spolia pretiosa in proeliis sublata, ut merito credi possit hoc Francos Hunis iuste eripuisse, quod Huni prius aliis gentibus iniuste eripu-
799. erunt. Duo tantum ex proceribus Francorum eo bello perierunt: Ericus[h] dux Foroiulanus[i] in Liburnia iuxta Tharsaticam[k. 1] maritimam civitatem insidiis oppidanorum[l] interceptus[m. 2], et Geroldus[n] Baioariae[o] praefectus in Pannonia, cum contra Hunos proeliaturus aciem strueret[p], incertum a quo, cum duobus tantum, qui eum obequitantem ac singulos hortantem comitabantur, interfectus est[3]. Ceterum incruentum poene Francis hoc bellum fuit et prosperrimum exitum habuit, tametsi diutius sui[q] magnitudine traheretur. Post[r] quod et
804. Saxonicum suae prolixitati convenientem finem accepit. Boemanicum[s] quoque et Linonicum[t], quae postea exorta sunt[4], diu durare non potuerunt. Quorum utrumque ductu Karoli iunioris celeri fine conpletum est.

810. 14.* Ultimum[u] contra Nordmannos qui Dani vocantur, primo pyraticam[v] exercentes, deinde maiori[w]

*) *Wal. c.* 15: Bellum contra Nordmannos qua occasione susceptum *[*sit *add. Hann.]* et sopitum.

a) cagani *A* 2. 2a. 3; kaga *C* 2; pagani *B* 2. b) nec *A* 1. c) *om. B* 1. d) horum *C* 2, *corr.* Honorum *B* 1; Honorum *A* 2. e) peccunia *A* 1. *P.* f) recitare *C* 2. g) sunt *corr.* sint *A* 1. *C* 2; sunt *B* 1. 2. h) Oelricus *A* 1; Hericus *A* 2. 2a. 3; Herecus *C* 2; Aericus *A* 4. *P.* i) Foroiulianus *A* 2. 5; Foriiulianus *B* 1. k) Thrarsaticam *A* 1; Thrasaticam *corr.* Tharas. *B* 1; Trasaticam *corr.* Tars. *C* 2. l) oppidariorum *B* 1. 2. m) intercoeptus *A* 1. 2. *P.* n) Gerulus *A* 2. 2a, *post corr.* Geruldus *A* 2; Giraldus *A* 3a. o) Baiocariae *C* 2. p) instrueret *A* 1. 4. *P.* q) *om. C* 2; magn. sui *A* 1. 2a. *P.* r) *hoc loco P. et J. cap.* 14. *incipiunt.* s) *hic in editionibus prioribus cap.* 14. *incipit.* — Boematicum *A* 2. t) Lilonicum *A* 3; Liconicum *C* 2. u) *novum cap. incipit B* 1. v) pir. *A* 2; piratycam *C* 2. w) maiore *A* 1. *P.*

1) *[Tersatto, prope Fiume. Cf. Ann. Laur. mai. a.* 799*].* 2) *(Ann. q. d. Einhardi a.* 799, *SS. R. G. p.* 109: Ericus (*cf. ib. p.* 99) . . . apud Tharsaticam Liburniae civitatem insidiis oppidanorum interceptus atque interfectus est*).* 3) *(Ibid.:* Geroldus . . . Baioariae praefectus commisso cum Hunis proelio cecidit*).* 4) *(Boemicum a.* 805, *contra Linones populum Slavorum a.* 808. *pugnatum est, cum bellum contra Danos infra relatum gereretur).*

[illegible] *Accepit* [illegible] *tristem* mentium ... (cf. auch S. 508 § 135) p. 771, § 43

[illegible] aus eig. Kenntnis ([illegible] Analen!)

[illegible]

classe littora Galliae atque Germaniae vastantes[a], bellum susceptum est. Quorum rex Godofridus[b] adeo vana spe inflatus erat, ut sibi totius Germaniae promitteret potestatem. Frisiam quoque atque[c] Saxoniam haud aliter atque suas provintias aestimabat[d]. Iam Abodritos[e], vicinos suos, in suam ditionem redegerat, iam eos sibi 808.
vectigales fecerat. Iactabat etiam se brevi Aquasgrani, 810.
ubi regis comitatus erat, cum maximis copiis adventurum. Nec dictis eius, quamvis vanissimis, omnino fides abnuebatur, quin potius putaretur tale aliquid inchoaturus, nisi festinata fuisset morte praeventus. Nam a proprio satellite interfectus et suae vitae et belli a se[f] inchoati finem acceleravit.

15.* Haec sunt bella, quae rex potentissimus per annos XLVII[g] — tot enim annis regnaverat[1] — in diversis terrarum partibus summa prudentia atque felicitate gessit. Quibus regnum Francorum, quod post patrem Pippinum magnum quidem et forte susceperat, ita nobiliter ampliavit, ut poene duplum illi adiecerit. Nam cum prius non amplius quam ea pars Galliae, quae inter Rhenum[h] et Ligerem[i] oceanumque ac mare Balearicum iacet, et pars Germaniae, quae inter Saxoniam et Danubium Rhenumque ac Salam fluvium, qui Thuringos[k] et Sorabos dividit, posita[l] a Francis qui Orientales dicuntur incolitur, et praeter haec Alamanni atque Baioarii ad[m] regni Francorum potestatem pertinerent: ipse per bella memorata primo Aquitaniam[n] et Wasconiam[o] totumque Pyrinei[p] montis iugum et usque ad Hiberum amnem, qui apud Navarros ortus et fertilissimos Hispaniae agros secans sub Dertosae[q] civitatis moenia[r] Balearico mari miscetur; deinde Italiam totam, quae ab Augusta[s] Praetoria usque in Calabriam inferiorem, in qua Grecorum ac Beneventanorum constat esse confinia,

*) *Wal. c.* 16: Quantum Karolus regno Francorum suo labore adiecerit.

a) vast. — Germaniae *om. A* 3. b) Godefridus *A* 1. *P.* c) *om. B* 1; et *A* 2. d) exist. *A* 2. e) Abodricos *A* 1; Obodritos *A* 2ᵃ. *C* 2. f) a se *om. A* 1. g) XLVIII *A* 3. h) Hrenum *A* 2. 2ᵃ. 3; Renum *C* 2 *(et infra p.* 16, *l.* 11 *A* 1*)*, *et ita post.* i) *ita A* 2. 3. *B* 1. *C* 2; Ligerim *A* 1. *C* 1. k) Turingos *A* 1. 2ᵃ. *C* 2. *P.* l) postea *A* 1. 3. 3ᵃ. m) ad regni *om. C* 2, *ubi* Franc. Baioarii pot. n) Equit. *B* 1. o) Guasconiam *A* 3ᵃ. p) Pirinei *A* 1; Pyrenei *A* 2. *C* 1. 2. q) Tertosę *A* 3; Tortose *A* 3ᵃ. r) moenibus *A* 5. *C* 1. 2. *J.* s) Angusta *A* 1. *C* 2.

1) *Annis* 768. *et* 814. *integris annumeratis anni* 47 *efficiuntur. JA.*

decies centum et eo amplius passuum milibus longitudine porrigitur[1]; tum Saxoniam, quae quidem Germaniae pars non modica est, et eius quae a Francis incolitur duplum in lato habere putatur, cum ei longitudine possit esse consimilis; post quam utramque Pannoniam et adpositam in altera Danubii ripa Daciam[a], Histriam quoque et Liburniam atque Dalmaciam[b], exceptis[c] maritimis civitatibus, quas ob amicitiam et iunctum cum eo foedus Constantinopolitanum imperatorem habere permisit; deinde omnes barbaras ac feras nationes, quae inter Rhenum ac Visulam[2] fluvios oceanumque[c*] ac Danubium positae, lingua quidem poene similes, moribus vero atque habitu valde dissimiles, Germaniam incolunt, ita perdomuit, ut eas tributarias efficeret; inter quas fere praecipuae sunt Welatabi, Sorabi, Abodriti, Boemani[d] — cum his namque bello conflixit —; ceteras, quarum multo maior est numerus, in deditionem suscepit.

16.* Auxit etiam gloriam regni sui quibusdam regibus ac gentibus per amicitiam[e] sibi conciliatis. Adeo namque Hadefonsum[f] Galleciae[g] atque Asturicae[h] regem sibi societate devinxit, ut is[i], cum ad eum vel litteras vel legatos mitteret, non aliter se apud[k] illum quam proprium suum appellari iuberet. Scotorum[l] quoque reges sic habuit ad suam voluntatem per munificentiam inclinatos[m], ut eum numquam aliter nisi dominum seque subditos et servos eius pronuntiarent. Extant epistolae ab eis ad illum missae, quibus huiusmodi affectus[n] eorum erga illum indicatur. Cum Aaron[3] rege Persarum, qui excepta India totum poene tenebat orientem, talem habuit in amicitia concordiam, ut is[o] gratiam eius omnium qui in toto orbe terrarum erant regum ac principum amicitiae praeponeret solumque illum honore ac munificentia sibi colendum iudicaret; ac proinde, cum

*) *Wal. c.* 17: Quomodo exterarum gencium societatem et acquirere studuerit et servare.

a) Datiam *A* 1. 3. *P.* b) Dalmatiam *A* 1. 2. 3. *P.* c) exceptis — amicitiam *om.* *B* 1. c*) oceanum *A* 1. d) Boemanni *A* 1. *P.* e) sibi per amic. *A* 1. f) Ahdef. *B* 1; Adef. *A* 3. 3a; Adelf. *A* 4; Hasdestinum *A* 5; — aeque *add.* *A* 2. g) Gallaecie *B* 1; Galletiae *C* 2; Gallitiae *A* 1. 3. *P.*; Galliciae *A* 2. 2a; Galatiae *B* 2. h) Asturiae *A* 3; Austrice *B* 1; Austuricae *corr.* Astur. *A* 2. i) *om.* *B* 1; his *B* 2. *P.*, *corr.* is *A* 1. 2. k) apud illum *om.* *B* 2. l) Scottorum *A* 2. 2a. *B* 2. *C* 1. 2. m) subditos *A* 2. n) effectus *B* 2. 3. o) his *A* 1. 3. 3a. *C* 2, *corr.* is *A* 2.

1) *Haec ex Plinii Hist. nat. III,* 5. 6. *hausit. WATT.* 2) *Weichsel.* 3) *Harun al-Raschid.*

— Plinius III § 43 [illegible] : Patet longitudine ab Alpino fine Praetoriae Augustae per urbem Capuamque cursu meante Regium oppidum in umero eius situm, a quo veluti cervicis [illegible] it flexus, decies centena et viginti milia, a [illegible] — — —

!!

[illegible]

6

legati eius, quos cum donariis ad sacratissimum Domini ac salvatoris nostri sepulchrum locumque resurrectionis miserat, ad eum venissent et ei domini sui voluntatem indicassent, non solum quae petebantur fieri permisit, sed etiam sacrum illum et salutarem locum, ut illius potestati adscriberetur, concessit[1]; et revertentibus legatis suos adiungens inter vestes et aromata et ceteras orientalium terrarum opes ingentia illi dona direxit, 807.
cum ei ante paucos annos eum, quem tunc solum habebat, roganti mitteret elefantum[a, 2]. Imperatores etiam 801/2.
Constantinopolitani Niciforus[b], Michahel[c] et Leo, ultro amicitiam et[d] societatem eius expetentes[3], conplures[e] ad eum misere legatos. Cum quibus tamen propter susceptum a se imperatoris nomen et ob hoc [eis[f]], quasi qui imperium eis eripere[g] vellet[h], valde suspectum foedus firmissimum statuit, ut nulla inter partes cuiuslibet scandali remaneret occasio. Erat enim semper Romanis et Grecis Francorum[i] suspecta potentia. Unde et illud Grecum extat proverbium[k]: *TON*[l] *ΦPANKON ΦIΛON EXIC, ΓITONA*[m] *OYK EXIC.*

17.* Qui cum tantus in ampliando regno et subigendis exteris nationibus existeret et in eiusmodi occupationibus assidue versaretur, opera tamen plurima ad regni decorem et commoditatem pertinentia diversis in[n] locis inchoavit, quaedam etiam consummavit. Inter quae praecipua [fere[o]] non inmerito videri possunt basilica[p] sanctae Dei genitricis[q] Aquisgrani[r] opere mirabili constructa et pons apud Mogontiacum in Rheno quingentorum passuum longitudinis — [nam[s]] tanta est ibi fluminis latitudo —; qui tamen uno, antequam decederet, anno incendio conflagravit, nec refici potuit propter 813. (Maio).
festinatum illius decessum, quamquam in ea meditatione

*) *Wal.* *c.* 18: Quibus in locis mira opera ad decorem vel munimen regni sui molitus sit.

a) elephantum *A* 2; elefantem *A* 3. *C* 2. b) Nicifuorus *B* 1; Nuciforus *A* 1. c) Michael *A* 1. 2. 2ª. *P.;* Machahel *C* 2. d) ac *A* 1. *P.* e) cum plures *A* 1; conplures — legatos *om.* *A* 2. f) *om.* *A* 2. 2ª. 3. *C; erasum* *A* 1; ei *B* 2. g) preripere *A* 3. h) voluisset *A* 2. i) *om.* *C* 2. k) Francum amicum habeas, vicinum non habeas *inserit* *C* 2. l) *om.* *A* 3. m) Γ. O. E. *om.* *B* 1; ΓITON *A* 2ª. 3. *C* 2; EXICTI TONΛOY KEXIC *A* 2. n) *om.* *A* 2. 2ª. o) *ita* *A* 1; *om.* *A* 2. 2ª. 3. 3ª. 4. *C;* fore *B* 1. p) *in hac voce desinit codex* *A* 3ª. q) genetr. *(ut infra p.* 31, *l.* 3) *A* 2; Mariae *add.* *A* 1. r) Aquis mirab. opere *A* 1. s) *om.* *B.*

1) *(Cf. Abel-Simson l. l. II, p.* 367 *sqq.).* 2) *V. Ann. Laur. mai. a.* 801. 802, *(SS. R. G. p.* 116 *sq.).* 3) *(Suet. Aug. c.* 21: ad amicitiam suam . . . ultro . . . . expetendam*).*

esset, ut pro ligneo lapideum restitueret. Inchoavit et palatia operis egregii, unum haud longe a Mogontiaco[a] civitate, iuxta villam cui[b] vocabulum est Ingilenheim[c], alterum Noviomagi super Vahalem[d] fluvium, qui Batavorum insulam a parte meridiana praeterfluit. Praecipue tamen aedes sacras[1] ubicumque in toto regno suo vetustate conlapsas conperit, pontificibus et patribus, ad quorum curam pertinebant, ut restaurarentur, imperavit, adhibens curam per legatos, ut imperata perficerent[2]. Molitus est et classem contra bellum Nordmannicum[e], aedificatis ad hoc navibus iuxta flumina, quae et de[f] Gallia et de Germania septemtrionalem influunt oceanum; et quia Nordmanni[g] Gallicum litus atque Germanicum assidua infestatione vastabant, per omnes portus et ostia[h] fluminum, qua[i] naves recipi posse videbantur, stationibus et excubiis dispositis, ne qua hostis exire potuisset, tali munitione[k] prohibuit. Fecit idem a parte meridiana in littore provintiae Narbonensis ac Septimaniae, toto etiam Italiae littore usque Romam contra Mauros nuper pyraticam exercere adgressos[3]; ac per hoc nullo gravi damno vel Italia[l] a Mauris, vel Gallia atque Germania a Nordmannis[m] diebus suis adfecta est, praeter quod
813. Centumcellae[4] civitas Etruriae per proditionem a Mauris capta atque vastata est, et in Frisia quaedam insulae
810. Germanico littori contiguae a Nordmannis[n] depraedatae sunt[5].

18.* Talem[6] eum in tuendo et ampliando[o] simul-

*) *Wal. c.* 19: Repeticio de domestica eius vita, et quas uxores vel concubinas, quosque ex eis filios vel filias habuerit et quomodo eos instituerit, et de matre eius atque sorore.

a) Magontiaco *A* 5; Mogonciaca *A* 2; Magontiam *B* 1. b) cuius *A* 1. *P.* c) Engilenheim *A* 1. *P.;* Ingilenhem *A* 2; Ingelehem *A* 3. d) uuahalem *A* 2^a. *C* 2. e) Nordomannicum *A* 1. 2; Nordmannicum *hic, et per totum opus* Nordmanni *etc. scribendum esse videtur. P.* f) *om. C* 2. g) Nortmanni *A* 1; Nordomanni *B* 1. *C* 2. h) hostia *A* 1. 2^a. *C* 2. *P.* i) qui *A* 1. 2. *P.* k) muratione *A* 2. l) a Mauris It. *A* 2. 2^a. 3. *C* 1. 2. *J.* m) Nordomannis *A* 1. *B* 1, *et ita mox.* n) Nordomannis *h. l. etiam A* 2. o) amplificando *A* 2. 2^a.

1) *Cf. Suet. Aug. c.* 30: Aedes sacras vetustate collapsas . . . refecit. 2) *Cf. Capitula eccl. ad Salz data c.* 1. 2. *et Capitula de causis diversis c.* 4, *(LL. Capit. I, p.* 119, *nr.* 42. *p.* 136, *nr.* 49*)*. *(Syn. Francofurt. a.* 794. *c.* 26, *ib. p.* 76; *Capitula e canonibus excerpta c.* 24, *ib. p.* 175*)*. 3) *(Ann. q. d. Einhardi a.* 798: Mauris piraticam exercentibus*)*. 4) *Civitavecchia. (Quae civitas a.* 813. *capta est; cf. Abel-Simson II, p.* 523*)*. 5) *(Cf. supra c.* 14*)*. 6) *Cf. Suet. Aug. c.* 61: Quoniam, qualis in imperiis . . . fuerit, exposui, referam nunc interiorem ac familiarem eius vitam.

que ornando regno fuisse constat. Cuius animi dotes et summam in qualicumque et prospero et adverso eventu[a] constantiam ceteraque[b] ad interiorem atque domesticam vitam pertinentia iam abhinc[c] dicere exordiar.

Post[d] mortem patris cum fratre regnum partitus 768. tanta patientia[e] simultates et invidiam eius tulit, ut omnibus[f] mirum videretur, quod ne[g] ad iracundiam quidem ab eo provocari potuisset. Deinde cum matris hortatu filiam Desiderii regis Langobardorum[1] duxisset 770. uxorem, incertum qua de causa, post annum eam re- 771? pudiavit[2] et Hildigardem[h] de gente Suaborum[i] praecipuae nobilitatis feminam in matrimonium accepit[3]; de qua tres filios, Karolum[k] videlicet[l], Pippinum et Hludoicum[m], totidemque filias, Hruodtrudem[n] et Berhtam[o] et Gislam[p, 4], genuit. Habuit[q] et alias tres filias, Theoderadam[r] et Hiltrudem et Hruodhaidem[s], duas de Fastrada[t] uxore[5], quae de Orientalium Francorum, Germanorum videlicet, gente erat*, tertiam de concubina quadam, cuius nomen modo memoriae non occurrit. Defuncta Fastrada[6] Liutgardam[u] Alamannam duxit[7], 794. de qua nihil[v] liberorum tulit[8]. Post cuius[w] mortem tres** habuit concubinas, Gersuindam Saxonici generis,

*) Moguneiae apud Sanctum Albanum sepulta[9] *add. B 4* (cod. Hann.).*

**) quatuor habuit concubinas, Madelgardam[x] scilicet, quae peperit ei filiam nomine Ruothildam[y], *etc. C.*

a) mirari liceat *in codice A 1 eadem manu lineae superimpositum.* b) *hic incipit codex B 1**; Cetera quae *B 1. 1**. c) hinc *A 2*, *corr.* abhinc *A 1*. d) *novum cap. indicat B 1*. e) sapientia *A 1*. f) in o. *A 2*. g) nec *B 1*. 2*. h) Hildeg. *A 1. P.;* Hildag. *A 5*; Ildig. *C 2*. i) *ita A 2. B 1. 2*; Suahorum *C 1. 2*; Suavorum *A 1. 3. P. J.* k) Karolo *C 2*. l) vid. et *A 1. 2. C 1? P. J.* m) Hludouuicum *A 2. 3. B 1*. 2*; Ludowicum *A 1*; Hloduwicum *A 5*; Luduicum *C 2*. n) *ita A 2. B 1*; Hruodrudem *A 1. P.;* Hruothrude *A 3*; Hrotrudem *C 1*; Rhotrudam *C 2*; Hroadtrudem *A 5*; Hruadrudem *B 1*. 2*. o) Bertham *A 1. 3. P.;* Perethtam *A 2*; Bertam *A 5. C 2*. p) Giselam *B 2*; Gisalam *B 1**. q) Habuitque *A 2*. r) Theodoradam *B 2. C 2*; Theodradam *A 2*. s) Ruodhaidem *A 1. P.;* Hrothadem *A 3*; Ruodhadem *A 2*; Ruadhaidem *B 1*. 2*; Rothaidem *C 2*. t) Fastrara *A 2 h. l.* u) Liudgardam *A 1. P.;* Leotgardam *A 3*; Leutgardem *B 1*; Leodgardam *A 2*. v) nil *A 3*; liberum nihil *A 1*. w) eius *A 1*. x) Madalgardam silicet *C 2*. y) Rothildam *C 2*.

1) *[De cuius nomine non satis constat; cf. Abel-Simson I, p.* 80; *SS. R. Lang. p.* 223, *n.* 2*].* 2) *(Alibi non relatum est, quando eam repudiaverit; cf. Abel-Simson I, p.* 94 *sq.* 672 *sq.; Mühlbacher, Reg. Imp. I, ed.* 2, *nr.* 141*).* 3) *Obiit a.* 783. 4) *[De qua cf. Falk, 'Forschungen' XV, p.* 656*].* 5) *(Ann. q. d. Einhardi a.* 783, *p.* 67: Fastradam, ex qua duas filias procreavit*).* 6) *A.* 794. 7) *Obiit a.* 800. 8) *(Suet. Aug. c.* 63: ex Livia nihil liberorum tulit*).* 9) *(Haec ex Ann. q. d. Einhardi vel Fuldensibus exscripta sunt. Cf. Abel-Simson II, p.* 84, *n.* 7*).*

de qua ei[a] filia nomine[b] Adaltrud[c] nata est, et Reginam, quae ei Drogonem et Hugum genuit, et Adallindem[d], ex qua Theodericum[e] procreavit. Mater quoque eius Berthrada[f] in magno apud eum honore consenuit. Colebat enim eam cum summa[g] reverentia, ita ut nulla umquam invicem sit exorta discordia, praeter in divortio filiae Desiderii regis, quam illa suadente acceperat.
783. Decessit[h] tandem[1] post mortem Hildigardae[i], cum iam tres nepotes suos totidemque neptes in filii domo vidisset. Quam ille in eadem basilica, qua pater situs est, apud Sanctum Dionisium, magno cum honore fecit humari. Erat ei unica soror nomine Gisla, a puellaribus annis religiosae conversationi mancipata, quam similiter ut matrem magna coluit pietate. Quae etiam paucis ante obitum illius annis in eo quo[k] conversata est monasterio[2] decessit.

19. Liberos suos ita censuit instituendos, ut tam filii quam filiae[l] primo liberalibus studiis, quibus et ipse operam dabat, erudirentur. Tum filios, cum primum aetas patiebatur, more Francorum equitare, armis ac venatibus[m] exerceri fecit, filias[3] vero lanificio adsuescere coloque ac[n] fuso, ne per otium torperent, operam impendere atque ad omnem honestatem erudiri iussit. Ex* his omnibus duos tantum filios et unam filiam, priusquam moreretur[o], amisit, Karolum[4], qui maior[p] natu erat, et Pippinum[5], quem regem Italiae praefecerat, et Hruodtrudem[q, 6], quae filiarum eius primogenita et a Constantino Grecorum imperatore desponsata erat[7]. Quorum Pippinus unum[r] filium suum Bern-

*) *Wal. c.* 20: Qui de filiis suis ante mortem ipsius obierint, et qua filium ac filias Pipini filii sui pietate nutrierit, et quam curam filiorum ac filiarum suarum habuerit.

a) illi *C* 1. 2. b) nomen *A* 1. *B* 1; nom̄ *in archetypo fuisse videtur.* c) Adatrud *B* 1*; Adalthrud *C* 1; Adatrhud *A* 5. d) Adallinda *C* 2; Adallindam *A* 3. *B* 1*; Adaltrudem *B* 1. e) Theodricum *A* 1. 2. *P.;* Teodoricum *C* 2. f) Bertrada *A* 2. *C* 2. g) magna *A* 2. 3. h) Decessitque *C* 1. 2. *J.* i) Hildegarde *A* 1. *C* 2. *P.;* Hildegardę *h. l.* *A* 3; Hildegharde *A* 5. k) ubi *C* 2. l) nepotes *C* 4. m) venationibus *B* 1; venatis *A* 2. n) et *A* 2. o) moriretur *B* 1. 1*. 3, *sec. manu corr.* moreretur *A* 1. p) natu maior *A* 2. *C* 1. q) Hruodrudem *A* 1. *P.;* Hrodtrudem *A* 3. 5; Hruodthrudem *C* 1; Rottrudem *C* 2. r) unicum *B* 1*. 2.

1) *A.* 783. 2) *Cala dioec. Parisiensis. JA.* 3) *Cf. Suet. Aug. c.* 64: Filiam et neptes ita instituit, ut etiam lanificio assuefaceret. 4) *Obiit a.* 811. 5) *Obiit a.* 810. 6) *Obiit eodem anno* 810. 7) *V. Ann. Laursh. et Mosell. a.* 781.

hardum, filias autem quinque, Adalhaidem[a], Atulam[b], Gundradam[c], Berthaidem ac Theoderadam[d], superstites reliquit[e]. In quibus rex pietatis suae praecipuum documentum ostendit, cum filio defuncto nepotem patri 810. succedere et neptes inter filias suas educari fecisset. Mortes filiorum ac filiae pro magnanimitate, qua[f] excellebat, minus[g] patienter tulit[1], pietate videlicet, qua non minus insignis[h] erat, conpulsus ad lacrimas. Nuntiato etiam sibi Adriani[i] Romani[k] pontificis obitu, quem[l] 796. in amicis praecipuum habebat, sic flevit, acsi[m] fratrem aut karissimum filium amisisset. Erat enim in amicitiis optime temperatus, ut eas et facile admitteret et constantissime[n] retineret[2], colebatque sanctissime quoscumque hac[o] adfinitate sibi[p] coniunxerat. Filiorum ac filiarum tantam[q] in educando curam habuit, ut numquam domi positus sine ipsis caenaret[3], numquam iter sine illis[r] faceret[s]; adequitabant ei filii, filiae vero pone[t] sequebantur, quarum agmen extremum[u] ex satellitum numero ad hoc ordinati tuebantur. Quae cum pulcherrimae essent et ab eo plurimum diligerentur, mirum dictu, quod nullam earum cuiquam aut suorum aut exterorum nuptum dare voluit; sed omnes secum usque ad obitum suum in domo sua retinuit[v], dicens se earum contubernio carere non posse. Ac* propter hoc, licet alias felix, adversae fortunae malignitatem expertus est. Quod tamen ita dissimulavit, acsi de eis nulla umquam alicuius probri suspicio exorta vel fama dispersa fuisset[4].

*) Ac — fuisset *om.* *C* 1. 2.

a) Adalhaidam *A* 2; Adalaidem *A* 3. b) Atalam *C* 2. c) Gundratam *B* 1*. 2; Gontradam *A* 1; Gondradam *C* 2. d) Theodradam *A* 2; Teoderadam *C* 2. e) reliquid *A* 1. *B* 1. f) quae *B* 1; queiud(!) *C* 2. g) nimis *A* 1. 3. *P*. h) non minor erat *A* 1. i) Hadriani *B* 1. *C* 1. *J*. k) *om.* *C* 2. l) quemque *C* 2. m) flevit ut filium aut si fratrem am. car. *A* 1. *P*. n) et const. ret. *om.* *A* 3. o) ac *B* 1. 1*. 2, *corr.* hac *A* 2. p) *om.* *B* 1. *C* 2. q) tantum *A* 1. 2. *B*. *C* 2, *quod in archetypo fuisse videtur*. r) ipsis *A* 2. *C* 2. s) ageret *A* 1; faciebat *B* 1*. 2. t) poene *C* 2; paene *B* 1*; *P. ex recent. codd. vel typorum errore* pene. u) agmen et sat. *C* 2. v) retenuit *C* 1; rennuit *B* 1.

1) *Cf. Suet. Aug. c.* 65: Aliquanto autem patientius mortem quam dedecora suorum tulit. 2) *Cf. ibid. c.* 66: Amicitias neque facile admisit et constantissime retinuit. 3) *Cf. ibid. c.* 64: neque caenavit una, nisi ut in imo lecto assiderent (nepotes), neque iter fecit, nisi ut vehiculo anteirent aut circa adequitarent. 4) *Hruothrudem Hludowicum abbatem S. Dionysii, Bertham Angilberto filios genuisse constat. (Cf. Abel-Simson II, p.* 424, *n.* 1*)*.

20.* Erat ei filius nomine Pippinus ex concubina[1] editus, cuius inter ceteros mentionem[a] facere distuli, facie quidem pulcher, sed gibbo deformis. Is, cum pater 792. bello[b] contra Hunos suscepto in Baioaria hiemaret[2], aegritudine simulata, cum quibusdam e primoribus Francorum, qui eum vana regni promissione inlexerant, adversus patrem coniuravit. Quem post fraudem detectam et damnationem[c] coniuratorum detonsum in coenobio[d] Prumia religiosae vitae iamque volentem vacare per- 785/6. misit. Facta est et[e] alia prius contra eum in Germania valida coniuratio. Cuius auctores[3] partim luminibus orbati, partim membris incolomes, omnes tamen exilio deportati sunt[4]; neque ullus ex eis est interfectus nisi tres tantum; qui cum se, ne comprehenderentur, strictis gladiis defenderent, aliquos etiam occidissent, quia aliter coerceri non poterant, interempti sunt. Harum tamen coniurationum Fastradae reginae crudelitas causa et origo extitisse creditur[5]; et idcirco in ambabus contra regem conspiratum est, quia[f] uxoris crudelitati[g] consentiens a suae naturae benignitate ac solita mansuetudine inmaniter exorbitasse videbatur. Ceterum[h] per omne vitae suae tempus ita cum summo omnium amore atque favore et domi et foris conversatus est, ut numquam ei vel minima iniustae crudelitatis[i] nota a quoquam fuisset obiecta.

21. Amabat peregrinos et in eis suscipiendis magnam habebat curam, adeo ut[k] eorum multitudo non solum palatio, verum etiam regno non inmerito videretur onerosa. Ipse tamen prae magnitudine animi huiuscemodi

*) *Wal. c.* 21: De duabus coniuracionibus contra eum factis, celeriter et iuste terminatis.

a) fac. ment. *A* 1. *P*. b) bellum . . suscepit *A* 1. c) coniur. damn. *A* 2. 3. *C* 1. 2. d) coenobium *B* 1; cenubii *B* 1*. 2. e) *om. C* 2. f) *om. B* 1. g) crudelitate *B* 1. 1*. 2. h) *sequentia in editionibus prioribus c.* 21. *adiciuntur.* i) severitatis *A* 5. *C* 1. 2. k) plerumque *add. A* 1. *P*.

1) *Himiltrudis; (cf. Abel-Simson II, p.* 39, *n.* 2*).* 2) *(*Aestate *Ann. q. d. Einhardi a.* 792, *p.* 91; *cf. E. Bernheim, 'Hist. Vierteljahrsschrift'* 1898. *p.* 169 *sq.; Abel-Simson II, p.* 39, *n.* 1*).* 3) *Quorum princeps Hardradus dicitur.* 4) *(Ann. q. d. Einhardi a.* 785, *p.* 71: Facta est . . . adversus regem inmodica coniuratio, . . . auctoribus eius partim privatione luminum, partim exilii deportatione condemnatis*).* 5) *(Ibid. a.* 792, *p.* 91: Francis, qui se crudelitatem Fastradae reginae ferre non posse adseverabant*).*

(Arnd.: cuius auctorem Hartzatum ... prior contextu..... auctoribus ......

(etwas anders (nicht [illegible] [illegible] Annalen! im Eckhart [illegible]: cuius auctores (ceterum Hartz. nicht ganz)

[Eich. kennt die Annalen genau, schreibt [illegible] [illegible] Geschichte?] (ausser den 785, 792 [illegible]

[illegible] Festsetzung 792 gen., bei Eich. für die conductiones verantwortlich gemacht, den creditur – (dagegen die Annalen!)

pondere minime gravabatur, cum etiam ingentia incommoda laude liberalitatis ac bonae famae mercede conpensaret.

22.* Corpore[1] fuit amplo atque robusto, statura eminenti, quae tamen iustam non excederet[a] — nam septem suorum pedum proceritatem eius constat habuisse mensuram —, apice capitis rotundo, oculis praegrandibus ac vegetis, naso paululum mediocritatem[b] excedenti, canitie pulchra[2], facie laeta et hilari. Unde formae auctoritas[3] ac dignitas tam stanti quam sedenti plurima adquirebatur; quamquam cervix obesa[4] et brevior venterque[c] proiectior[5] videretur, tamen haec ceterorum membrorum celabat aequalitas[6]. Incessu firmo[d] totaque[e] corporis habitudine virili; voce clara quidem, sed quae minus corporis formae conveniret; valitudine prospera[7], praeter quod, antequam decederet, per quatuor annos crebro febribus corripiebatur, ad extremum etiam uno pede claudicaret[8]. Et tunc quidem plura suo arbitratu quam medicorum consilio faciebat, quos poene exosos habebat, quod ei in cibis assa, quibus assuetus[f] erat, dimittere et elixis adsuescere suadebant. Exercebatur** assidue equitando[9] ac venando; quod illi[g] gentilicium erat, quia vix ulla in terris natio invenitur, quae in hac arte[h] Francis possit aequari. Delectabatur etiam vaporibus aquarum naturaliter calentium, frequenti natatu corpus exercens; cuius adeo peritus fuit, ut nullus ei iuste valeat anteferri. Ob hoc etiam Aquisgrani regiam

*) *Wal. c.* 22: De habitudine corporis sui.
**) *Wal. c.* 23: Quibus exercitamentis (*cod. Hann.:* exercitacionibus) precipue sit Karolus delectatus.

a) mensuram *add. A* 2; (qui t. *C* 2) iustum non exced. modum *C* 1. 2. b) in mediocritatem *A* 1. 3 (in *expunct.*). c) que *om. B* 1. d) firmior *A* 3. e) que — quae minus *om. C* 2. f) assuetus — elixis *om. B* 1. g) ei *A* 1. h) ac parte *C* 2.

1) *Cf. Suet. Tib. c.* 68: Corpore fuit amplo atque robusto, statura quae iustam excederet; *Calig. c.* 50: Statura fuit eminenti. 2) *Cf. Suet. Claud. c.* 30: Auctoritas dignitasque formae non defuit vel stanti vel sedenti . . . nam . . . erat et specie canitieque pulcra. 3) (*Suet. Tit. c.* 3: forma egregia et cui non minus auctoritatis inesset quam gratiae). 4) *Suet. Nero c.* 51: cervice obesa, ventre proiecto. 5) *Suet. Tit. c.* 3: ventre paulo proiectiore. 6) *Cf. Suet. Aug. c.* 79: staturam brevem . . . sed quae . . . aequitate membrorum occuleretur. 7) *Cf. Suet. Claud. c.* 31: Valitudine . . . prospera usus est. 8) *Cf. Suet. Aug. c.* 80: crure sinistro non perinde valebat, ut saepe etiam inclaudicaret. 9) *Suet. Tit. c.* 3: peritissimus equitandi.

extruxit ibique extremis vitae annis usque ad obitum[a] perpetim habitavit. Et[b] non solum filios ad balneum[c], verum optimates et amicos, aliquando etiam satellitum et custodum corporis turbam[1] invitavit, ita ut nonnumquam centum vel eo amplius homines una lavarentur.

23.* Vestitu[2] patrio, id est Francico[d, 3], utebatur Ad corpus camisam[e] lineam, et feminalibus[4] lineis induebatur; deinde tunicam, quae limbo serico ambiebatur, et tibialia; tunc[f] fasciolis crura et pedes calciamentis[g] constringebat; et ex pellibus [lutrinis[h, **] et murinis[***]][5] thorace[†] confecto humeros[i] ac pectus hieme muniebat; sago[††] veneto[k, †††] amictus et gladio semper accinctus, cuius capulus ac balteus aut aureus aut argenteus erat. Aliquoties[l] et gemmato ense utebatur, quod tamen nonnisi in praecipuis festivitatibus vel si quando exterarum gentium legati venissent. Peregrina vero indumenta, quamvis pulcherrima, respuebat, nec umquam eis indui patiebatur, excepto quod Romae semel Adriano[m] pontifice petente et iterum Leone successore eius supplicante longa[*†] tunica et chlamide[n, *††] amictus, calceis[*†††] quoque Romano more[o] formatis induebatur. In festivitatibus veste auro texta et calciamentis gemmatis et fibula

*) *Wal. c.* 24: Quibus indumentis uti solitus sit.
**) *Gl. cod. St.:* id est beverinis.
***) *Gl. cod. St.:* id est grisiis.
†) *Gl. cod. St.:* id est pellicio.
††) *Gl. cod. St.:* id est sanno.
†††) *Gl. cod. St.:* id est purpureo vel conchiliato.
*†) *Gl. cod. St.:* id est toga quam nos albam dicimus.
*††) *Gl. cod. St.:* id est manto vel mantello.
*†††) *Gl. cod. St.:* id est sandaliis.

a) vitae *add.* *A* 2. b) Et — invitavit *om.* *C* 2. c) balneos verum et *A* 2. d) Francisco *A* 1. 2. 3; Frantia *B* 1*. 2. e) camisiam *A* 2. 3. 5. *B* 2; camisia linea *A* 4. f) tum *A* 3. *C* 2; tibialia cum fasciolis crura et *A* 1. g) caltiamentis *A* 1. *P*. h) *uncis inclusa om.* *A* 2. *B*; et murinis *om.* *C* 1. 2. i) umeros *B* 1. 1*. 3. *C* 1. k) venetico *C* 2. l) Aliquotiens (-ciens) *A* 2. 3. *B* 1. *C* 2. m) Hadriano *B* 1. *C* 1. n) clamide *A* 1. 2. 3. *C* 2 (clamidae). *P*. o) opere *A* 1.

1) *Cf. Suet. Tit. c.* 8: nonnumquam in thermis suis admissa plebe lavit. 2) *Cf. Suet. Calig. c.* 52: Vestitu . . . neque patrio neque civili . . . usus est. 3) *Cf. Monachum Sangallensem (Notkerum Balbulum) de gestis Karoli I, 34, SS. II, p.* 744. 4) *Suet. Aug. c.* 82: Hieme . . . thorace laneo et feminalibus et tibialibus muniebatur. 5) *Pellibus ermineae vel zibelinae.*

aurea sagum* adstringente, diademate** quoque ex auro et gemmis ornatus incedebat. Aliis autem diebus habitus eius parum a communi ac[a] plebeio abhorrebat.

24.*** In cibo[1] et potu temperans, sed in potu temperantior, quippe qui[b] ebrietatem in qualicumque homine, nedum in se ac[c] suis, plurimum abhominabatur[d]. Cibo[e] enim non adeo abstinere poterat[f], ut saepe quereretur noxia corpori suo esse ieiunia. Convivabatur[2] rarissime, et hoc praecipuis tantum festivitatibus, tunc tamen cum magno hominum numero. Caena cotidiana quaternis tantum ferculis praebebatur[3], praeter assam, quam venatores veribus inferre solebant, qua ille libentius quam ullo alio cibo vescebatur. Inter caenandum aut aliquod acroama[4] aut lectorem audiebat. Legebantur ei historiae et antiquorum res[g] gestae. Delectabatur et libris sancti Augustini[h], praecipueque his qui[i] de civitate Dei praetitulati sunt. Vini[5] et omnis potus adeo parcus[k] in bibendo erat, ut super caenam raro plus quam ter biberet. Aestate post cibum meridianum[6] pomorum aliquid sumens ac semel bibens, depositis vestibus et calciamentis, velut[l] noctu solitus erat, duabus aut[m] tribus horis quiescebat. Noctibus sic dormiebat[7], ut somnum quater aut quinquies non solum expergescendo[n], sed etiam desurgendo[o] interrumperet. Cum

*) *Gl. cod. St.:* id est clamidem sive trabeam, quae vestis quadrangula est.

**) *Gl. cod. St.:* id est corona, cuius ansa superior diadema dicitur.

***) *Wal. c.* 25: Cibi ac potus et dormicionis quod temperamentum (*cod. Hann.:* quam temperanciam) habuerit, et quid agere solitus sit inter vescendum.

a) et *A* 1. *P.* b) quia *A* 2. c) aut *C* 2. d) abominabatur *B* 1*. 2. *C* 1. e) Cibum *C* 2. f) potuit *A* 2. g) reges *corr.* regum *B* 1*; regum gesta *A* 4; reges gestae *B* 1 (geste). *C* 2; rei gesta *B* 2. h) Agustini *A* 2. *B* 1*. i) quae *A* 1. k) temperatus erat in bib. *A* 5. l) ut *A* 1. m) ac *C* 2. n) expergiscendo *A* 1. 2 *(e corr.)*. 3. *P.* o) deresurgendo *A* 1. *P.;* adsurgendo *B* 1.

1) *Suet. Aug. c.* 76: Cibi . . . minimi erat. 2) *Ibid. c.* 74: Convivabatur assidue . . . non sine magno ordinum hominumque dilectu. 3) *Ibid.:* Caenam ternis ferculis aut, cum abundantissime, senis praebebat. 4) *Ibid. c.* 74: et aut acroamata et histriones . . . interponebat. 5) *Ibid. c.* 77: Vini quoque natura parcissimus erat. Non amplius ter bibere eum solitum super caenam . . . Nepos tradit. 6) *Ibid. c.* 78: Post cibum meridianum ita ut vestitus calciatusque erat . . . paulisper conquiescebat. 7) *Ibid.:* non amplius . . . quam septem horas dormiebat, ac ne eas quidem continuas, sed ut in illo temporis spatio ter aut quater expergisceretur.

calciaretur et[a] amiciretur[b], non tantum amicos admittebat[1], verum etiam, si comes palatii litem aliquam[c] esse[d] diceret, quae sine eius[e] iussu definiri[f] non posset, statim litigantes introducere iussit et, velut pro tribunali sederet, lite cognita sententiam dixit; nec hoc tantum eo tempore, sed etiam quicquid[g] ea die cuiuslibet officii agendum aut cuiquam ministrorum iniungendum erat expediebat.

25.* Erat eloquentia[2] copiosus et exuberans poteratque quicquid vellet apertissime exprimere. Nec patrio tantum sermone contentus[h], etiam peregrinis linguis ediscendis operam impendit. In quibus Latinam ita didicit, ut aeque[i] illa ac patria lingua orare[3] sit solitus; Grecam vero melius intellegere[k] quam pronuntiare poterat. Adeo quidem facundus erat, ut etiam dicaculus[l] appareret. Artes liberales studiosissime coluit[4], earumque doctores plurimum veneratus magnis adficiebat honoribus. In discenda grammatica Petrum Pisanum diaconem[m] senem audivit, in ceteris disciplinis Albinum cognomento Alcoinum[n], item[o] diaconem, de Brittania[p] Saxonici generis hominem, virum undecumque doctissimum, praeceptorem habuit; apud quem et rethoricae et dialecticae, praecipue tamen astronomiae ediscendae plurimum et temporis et laboris impertivit. Discebat artem conputandi et intentione sagaci siderum[q] cursum curiosissime rimabatur. Temptabat et scribere tabulasque et[r] codicellos ad hoc in lecto sub cervicalibus circumferre solebat, ut, cum vacuum tempus esset, manum litteris effigiendis[s] adsuesceret. Sed parum successit labor praeposterus ac sero inchoatus.

*) *Wal. c.* 26: De studiorum eius mirabili vigilancia.

a) aut *A* 1. 2. *P.* b) amiceretur *A* 1. *C* 2; amictaretur *B* 1. 1*. 2. c) aliquem *A* 1. 2, *corr.* aliquam *B* 1*. d) *om. C* 2. e) eius iussu *om. C* 2. f) definire *B* 1. 1*. g) ea die quicquid *A* 1. *P.* h) contemptus *A* 1. *C* 2. i) ea ac si patria *A* 2; ea ac p. *A* 3. k) *ita A* 2. *B* 1. 1*. *C* 1. 2. l) *ita A* 2. *B* 1*. 2. *C* 1. *J.; cf. Hagen, Anecd. Helvet. p.* 187; didasculus *A* 1. *B* 1; didascalus *A* 3. *P.;* dialecticus *A* 5; ducalus *C* 2. m) diaconum *A* 1. 3. *P.* n) Alcuinum *A* 2. *C* 2. o) *om. C* 2. p) Brittannia *B* 1. 3; Brittaniam *C* 2. q) syderum cursus *A* 1. *P.* r) ac *A* 2. s) effingendis *sec. manu corr.* effigiendis *A* 1; effi:g:endis *duabus litteris erasis A* 2; effigiandis *A* 3. 4; effigendis *A* 5. *C* 2.

1) *Cf. Suet. Vespas. c.* 21: amicos admittebat, ac dum salutatur, et calciabat ipse sese et amiciebat; postque decisa quaecumque obvenissent negotia. 2) *Cf. Suet. Aug. c.* 84: Eloquentiam . . . laboriosissime exercuit. 3) *Cf. Suet. Tit. c.* 3: Latine Graeceque vel in orando . . . promptus et facilis. 4) *Cf. Suet. Tiber. c.* 70: Artes liberales utriusque generis studiosissime coluit.

26.* Religionem[1] Christianam, qua ab infantia fuerat imbutus, sanctissime[a] et cum summa pietate coluit; ac propter hoc plurimae pulchritudinis basilicam Aquisgrani[b] extruxit auroque et argento et luminaribus atque ex aere solido cancellis et ianuis adornavit[2]. Ad cuius structuram cum columnas et marmora aliunde habere non posset, Roma atque Ravenna devehenda curavit[3]. Ecclesiam et mane et vespere, item nocturnis horis et sacrificii tempore, quoad eum valitudo permiserat, impigre frequentabat, curabatque[c] magnopere, ut omnia quae in ea gerebantur cum quam[d] maxima fierent honestate, aedituos creberrime commonens, ne quid indecens aut sordidum aut inferri aut in ea remanere permitterent. Sacrorum vasorum ex auro et argento vestimentorumque sacerdotalium tantam in ea copiam[e] procuravit, ut in sacrificiis celebrandis ne ianitoribus quidem, qui ultimi ecclesiastici ordinis sunt, privato habitu ministrare necesse fuisset. Legendi atque psallendi disciplinam diligentissime emendavit. Erat enim utriusque admodum eruditus, quamquam ipse nec publice legeret nec nisi[f] submissim[g] et in commune cantaret.**

27.*** Circa pauperes sustentandos et gratuitam liberalitatem, quam Greci eleimosinam[h] vocant[i], devotissimus, ut qui non in patria solum et[k] in suo[l] regno id facere curaverit[m], verum trans maria in Syriam[n] et Aegiptum[o] atque Africam, Hierosolimis[p], Alexandriae atque Carthagini[q], ubi Christianos in paupertate vivere conpererat, penuriae illorum conpatiens, pecuniam mittere

*) *Wal. c.* 27: Ornatus ecclesie quantum ampliaverit.

**) Octingentas et octuaginta sex ecclesias suis propriis sumptibus cum supellectilibus et aliis ornamentis ad laudem Dei beateque virginis dedicavit, tria millia et septingentas in toto orbe restauravit *add. cod. Morallii s. XV.*

***) *Wal. c.* 28: In elemosinis quam fuerit profusus.

a) sanctissima et summa *A* 1. b) Aquis granis *A* 1; Aquisgranii *C* 2. c) que *om. B* 1. *C* 2. d) qua *B* 1. 1*. 2. e) proc. copiam *A* 1. f) nec sibi *A* 1. g) submissim *corr.* submisse *A* 1, *et ita A* 2. 3, *alii.* h) *ita B* 1; eleymosinam *A* 3; elemosinam *A* 2. *C* 1. 2; elemosynam *A* 1. *P.* i) *om. B* 1*. 2. k) sed *B* 1*. 2. l) regno suo *A* 1. *P.* m) procur. *A* 2. n) Siriam *A* 2. *B* 1. o) *ita A* 1. 2. *B* 1. 1*; Aegyptum *A* 3. *C* 1. 2, *alii.* p) Hierusol. *A* 2; Ierosol. *C* 2. q) Chartani *A* 1; Cartagini *A* 2. *B* 1*. *C* 2; Kartagini *A* 3. *C* 1. *J.*

1) *Cf. Suet. Aug. c.* 90: Circa religiones talem accepimus *etc.; c.* 93: caerimoniarum . . . veteres ac praeceptas reverentissime coluit. 2) *(Cf. supra c.* 17*).* 3) *Cf. Hadriani I. papae ad Karolum epist., Cod. Carol.* 81, *(MG. Epist. III, p.* 614*). JA.*

solebat; ob hoc maxime transmarinorum regum amicitias expetens, ut Christianis sub eorum dominatu degentibus refrigerium aliquod ac relevatio proveniret.* Colebat** prae ceteris sacris et venerabilibus locis apud Romam ecclesiam beati Petri[a] apostoli; in cuius donaria magna vis pecuniae tam in auro quam in argento necnon et gemmis ab illo congesta est. Multa et innumera pontificibus munera missa[b]. Neque ille toto regni sui tempore quicquam duxit antiquius[1], quam ut urbs Roma[c] sua[d] opera suoque labore vetere polleret auctoritate, et[e] ecclesia sancti Petri per illum non solum tuta ac defensa, sed etiam suis opibus prae omnibus ecclesiis esset ornata[f] atque ditata[g]. Quam cum tanti penderet, tamen intra XLVII annorum, quibus regnaverat, spatium quater[2] tantum illo votorum solvendorum ac supplicandi causa profectus est.

800. 28. Ultimi adventus sui non solum hae fuere causae, verum etiam quod Romani Leonem pontificem multis affectum iniuriis, erutis scilicet[h] oculis linguaque amputata[3], fidem regis[i] implorare conpulerunt. Idcirco Romam veniens propter reparandum, qui nimis conturbatus erat, ecclesiae statum ibi totum hiemis tempus extraxit. Quo tempore imperatoris et augusti nomen accepit. Quod primo in tantum aversatus est, ut ad- *(Dec. 25)*. firmaret se eo die, quamvis praecipua festivitas esset, ecclesiam non intraturum, si pontificis consilium praescire potuisset. Invidiam tamen suscepti nominis, Romanis imperatoribus super hoc indignantibus[4], magna tulit pacientia. Vicitque eorum contumaciam magnanimitate, qua eis procul dubio longe praestantior erat, mittendo ad eos crebras legationes et in epistolis fratres eos[k] appellando[5].

*) Redimebat omnes captivos et detentos in manibus barbarorum et suis pecuniis eos liberabat *add. cod. Morallii s. XV.*
**) *Wal. c.* 29: Quo amore Romanam sedem coluerit, et quomodo imperiali nomine sit sublimatus.

a) Petri et Pauli *A* 2. b) misit *A* 1. c) Roma urbs *A* 1; *in vocabulo* Roma *desinit* *C* 2. d) suo opere *A* 1. 2. e) *om. B* 1. f) omn. aliis ordinata *A* 1. g) ordinata *B* 1*. 2. h) itaque *A* 2. i) *om. B* 1. k) *voci* eos *superscriptum* ad *A* 1.

1) *Cf. Suet. Vespas. c.* 8: ac per totum imperii tempus nihil habuit antiquius. 2) *A.* 774. 781. 787. 800. 3) *(Ann. q. d. Einhardi a.* 799, *p.* 107: erutis oculis . . ., lingua quoque amputata*).* 4) *(Cf. supra c.* 16*).* 5) *V. epist. Karoli M., (Epist. IV, p.* 546 *sq.* 556*). JA.*

29.* Post susceptum imperiale nomen, cum adverteret multa legibus populi sui deesse — nam Franci duas habent leges [1], in plurimis locis valde [a] diversas — cogitavit quae deerant addere et discrepantia unire, prava quoque ac perperam prolata corrigere; sed de his nihil aliud ab eo factum est, nisi quod pauca capitula [2], et ea imperfecta, legibus addidit. Omnium tamen nationum quae sub eius dominatu erant iura quae scripta non erant describere ac litteris mandari fecit. Item barbara [3] et antiquissima carmina, quibus veterum regum actus et bella canebantur, scripsit memoriaeque mandavit. Inchoavit et grammaticam patrii sermonis. Mensibus** etiam iuxta propriam linguam vocabula imposuit, cum [b] ante id temporis apud Francos partim Latinis partim barbaris nominibus pronunciarentur. Item ventos duodecim propriis appellationibus insignivit, cum prius non amplius quam vix quatuor ventorum vocabula [c] possent inveniri. Et de mensibus quidem Ianuarium Wintarmanoth [d], Februarium [e] Hornung [f], Martium Lentzinmanoth [g], Aprilem [h] Ostarmanoth, Maium Winnemanoth, Iunium Brachmanoth [i], Iulium [k] Heuuimanoth [l], Augustum Aranmanoth, Septembrem Witumanoth [m], Octobrem [n] Windumemanoth, Novembrem Herbistmanoth [o], Decembrem Heilagmanoth [p] appellavit. Ventis vero [q] hoc modo nomina imposuit, ut subsolanum vocaret ostroniwint [r], eurum ostsundroni [s], euroaustrum sundostroni [t], austrum sundroni [u], austroafricum [v] sundwestroni [w], africum westsundroni [x], zephyrum [y] westroni [z], chorum westnordroni [a],

*) *Wal. c.* 30: De studio eius in legibus emendandis.
**) *Wal. c.* 31: Quibus noviter appellacionibus menses annuos et ventos duodecim insigniverit.

a) *om. B* 1*. 2. b) qui *A* 3. c) possent voc. *A* 1. d) Wintarmanot *B* 1, *et ita semel post;* Wintermanoth *A* 2. 5. e) Febroarium *A* 2. *B* 1. f) hornug *A* 1. *C* 1; Hornungmanoth *A* 5. g) Lentinmanoth *A* 2. 5; Lenzinmanoth *A* 3. h) Apr. — Winn. *om. A* 3. i) Brachmenoth *B* 1. k) Iulium — Aranmanoth *om. A* 3. l) Haymanoth *A* 5. m) Widumanoth *A* 5; Witemanoth *A* 2. n) Octembrem *C* 1; Octubrem Windumanoth Novenbrem *B* 1. o) Heribistmanoth *B* 1. 2; Hervistmanoth *A* 5. p) Hellagmanoth *B* 1; Helicmanoht *A* 2 *(etiam* Herbistmanoht*)*; Heilmanoth *A* 5. q) ergo *A* 1. r) ostroniuuind *A* 2; ostronowind *A* 5. s) ostsuthronowind *A* 5. t) suntaustroni *A* 1; sundostr. austrum *om. B* 1; suthostronowind *A* 5. u) sumdroni *A* 1; suthronowind *A* 5. v) austrum africum *A* 2. 2a. 3. w) sundiuuestroni *A* 2. 2a; suthwestronowind *A* 5. x) westsundr. — chorum *om. B* 1; westsuthronowind *A* 5. y) zephyrom *A* 1; zefyrum *C* 1; zephirum *A* 2. 2a; cephirum *A* 5. z) westronowind *A* 5. a) westnorthronowind *A* 5.

1) *Salicam et Ribuariam.* 2) *i. e. Additamenta ad legem Salicam et ad legem Ribuariam.* 3) *i. e. Germanica.*

circium nordwestroni[a], septemtrionem nordroni[b], aquilonem nordostroni[c], vulturnum ostnordroni[d].

813. 30.* Extremo vitae tempore, cum iam et[e] morbo et senectute premeretur, evocatum[f] ad se Hludoicum[g] filium, Aquitaniae regem, qui solus filiorum Hildigardae[h] supererat, congregatis sollempniter de toto regno Francorum primoribus, cunctorum consilio consortem sibi totius regni et imperialis nominis heredem constituit, impositoque capiti eius diademate, imperatorem et augustum iussit appellari. Susceptum est hoc eius consilium ab omnibus qui aderant magno cum favore; nam divinitus ei propter regni[i] utilitatem videbatur inspiratum. Auxitque maiestatem eius hoc factum et[i] exteris nationibus non minimum terroris incussit. Dimisso deinde in Aquitaniam filio, ipse more solito, quamvis senectute confectus, non longe a regia Aquensi venatum proficiscitur, exactoque in[i] huiuscemodi negotio quod
c. Nov. 1. reliquum erat autumni, circa Kalendas Novembris Aquis-
814. Jan. (22). grani[k] revertitur. Cumque** ibi hiemaret, mense Ianuario febre valida correptus decubuit. Qui statim, ut in febribus solebat, cibi sibi abstinentiam indixit, arbitratus hac continentia morbum posse depelli vel certe mitigari. Sed accedente ad febrem lateris dolore[l], quem Graeci pleuresin dicunt, illoque adhuc inediam retinente neque corpus aliter quam rarissimo potu sustentante, septimo postquam decubuit die, sacra communione percepta, decessit, anno aetatis suae septuagesimo secundo et[i] ex
Jan. 28. quo regnare coeperat quadragesimo septimo V. Kalendas Februarii, hora diei tertia.

31. Corpus more sollempni lotum et curatum et maximo totius populi luctu ecclesiae inlatum atque humatum est. Dubitatum est primo, ubi reponi[m] deberet, eo quod ipse vivus de hoc nihil praecepisset. Tandem omnium animis sedit nusquam eum honestius tumulari

*) *Wal.* c. 32: Quomodo Lodowicum filium suum imperialis potencie ac nominis heredem statuerit.

**) *Wal.* c. 33: Obitus et[n] sepultura Karoli Magni imperatoris in Aquisgrani.

a) norduuuestroni *A* 1; nordiuuestroni *A* 2; northwestronowind *A* 5. b) northronowind *A* 5. c) nordostronii *A* 1; norđostroni *C* 1; northostronowind *A* 5. d) ostnorđroni *C* 1; ostnorthronowind *A* 5. e) *om.* *A* 1. f) vocatum *A* 1. *P. W.*; et vocatum *B* 1*. 2. g) Hluduuicum *A* 1; Hludouuicum *A* 2. 3; Hlodowicum *A* 2a. 5. h) Hildegardae *A* 1. 2. 3. *P.* i) *om.* *B* 1*. 2. k) *ita* *A* 1. 2. 3; Aquisgranis *B* 1; Aquasgrani *B* 1*. *C* 1. *P. J.* *(quod ut supra c. 14. scribere mallem. H.-E.)* l) dolorem *A* 1. m) poni *A* 2. 2a. n) ac *Hann.*

posse quam in ea basilica, quam ipse propter amorem Dei et domini nostri Iesu Christi et ob honorem sanctae et aeternae virginis, genetricis eius, proprio sumptu in[a] eodem vico construxit. In hac sepultus est[b] eadem die, qua[b*] defunctus est, arcusque supra tumulum deauratus cum imagine et titulo extructus. Titulus ille hoc modo descriptus[c] est: SUB HOC CONDITORIO SITUM EST CORPUS KAROLI MAGNI ATQUE ORTHODOXI[d] IMPERATORIS. QUI REGNUM FRANCORUM NOBILITER AMPLIAVIT ET PER ANNOS XLVII[e] FELICITER REXIT. DECESSIT SEPTUAGENARIUS[f] ANNO DOMINI[g] [DCCCXIIII], INDICTIONE[h] [VII[i]], V. KAL. FEBR.

32.* Adpropinquantis finis conplura fuere prodigia[k, 1], ut non solum alii, sed etiam ipse hoc minitari sentiret. Per tres continuos vitaeque termino proximos annos[2] et solis et lunae creberrima defectio et in sole macula quaedam atri coloris septem dierum spatio visa[3]. Porticus, quam inter basilicam et regiam operosa mole
construxerat, die ascensionis Domini subita ruina usque 813? Maii 5?
ad fundamenta conlapsa. Item pons Rheni[l] apud Mogontiacum[m], quem ipse[b] per decem annos ingenti labore et opere mirabili de ligno ita construxit, ut perenniter[n] durare posse[o] videretur, ita tribus horis fortuitu[p] in-
cendio conflagravit[4], ut, praeter quod aqua tegebatur, 813. (Maio).
ne[q] una quidem astula[r] ex eo remaneret. Ipse quoque, cum ultimam in Saxoniam[s] expeditionem contra Godo-
fridum[t] regem Danorum ageret, quadam die, cum ante 810.
exortum solis castris egressus iter agere coepisset, vidit repente delapsam caelitus cum ingenti lumine facem a

*) *Wal. c.* 34: De prodigiis que proxime eius decessum presagabant.

a) in eod. vico *om.* *A* 2. 2ª. b) *om.* *B* 1*. 2. b*) qua et *C* 1. c) scriptus *A* 2. d) ortod. *B* 1; ortotoxi *A* 2. e) XLVI *codd. Monac.* 14641 *et Vindob.* 969 *(Theol.* 354*), qui hoc epitaphium separatim descriptum exhibent.* f) LXX⁰II⁰ aetatis anno, indictione VI, V. Kal. Febr. *B* 1*. g) anno Domini DCCCXIIII. *om.* *A* 5; anno — ind. VII. *om. codd. n.* e *dicti;* Domini DCCCXIIII. *om.* *B* 1. 2; DCCCXIIII. *om.* *A* 2; Christi anno DCCCXIIII. *in loco raso* *A* 2ª. h) inditione *A* 1; *om.* *A* 2. 3. i) *om.* *A* 2. 2ª. 3. *B* 1. k) presagia *A* 1. l) Hreni *A* 1 *(hoc loco).* 3 *(semper). P.* m) Magontiacum *A* 1. *P.* n) perhenniter *A* 1. 2ª. *P.* o) *om.* *A* 2. 2ª. 3. p) fortuito *C* 1. *J.* q) nec *B* 1*. 2; ne *corr.* nec *A* 3. r) hastula *A* 1. *P.* s) Saxonia *A* 2ª. 3. 5. *C* 1, *corr.* Saxoniam *A* 2. t) Gotofridum *A* 2. 2ª.

1) *Cf. Suet. Aug. c.* 97: Mors quoque eius . . . evidentissimis ostentis praecognita est; *(Iul. c.* 81: Caesari futura caedes evidentibus prodigiis denuntiata est). 2) *Annis* 810. 812. 813. *JA.* 3) *Mercurium fuisse Einhardi Annal. a.* 807. *referunt.* 4) *(Cf. supra c.* 17*).*

dextra in sinistram per serenum aera transcurrere; cunctisque hoc signum, quid[a] portenderet, ammirantibus, subito equus, quem sedebat, capite deorsum merso decidit eumque tam graviter ad terram elisit, ut, fibula sagi rupta balteoque gladii dissipato, a festinantibus qui aderant ministris exarmatus et[b] sine amiculo[c] levaretur. Iaculum etiam, quod[d] tunc[e] forte manu[f] tenebat, ita elapsum est, ut viginti vel[g] eo amplius pedum spacio longe iaceret. Accessit ad hoc creber Aquensis[h] palatii tremor et in domibus ubi conversabatur assiduus laqueariorum crepitus. Tacta etiam de caelo, in qua postea sepultus est, basilica[i], malumque aureum, quo tecti culmen erat ornatum, ictu fulminis[k] dissipatum et supra domum pontificis, quae basilicae contigua erat, proiectum est. Erat in eadem basilica in margine coronae, quae inter superiores et inferiores arcus interiorem[l] aedis partem ambiebat, epigramma sinopide[m. 1] scriptum, continens, quis auctor esset eiusdem[n] templi, cuius in extremo versu legebatur: KAROLUS PRINCEPS. Notatum[o] est a quibusdam, eodem quo decessit anno paucis ante mortem mensibus eas quae PRINCEPS exprimebant litteras ita esse deletas, ut penitus non apparerent. Sed superiora omnia sic aut dissimulavit aut sprevit, acsi nihil horum ad res suas quolibet modo pertineret.

33.* Testamenta[2] facere instituit, quibus filias[p] et ex concubinis liberos ex aliqua parte sibi heredes faceret; sed tarde inchoata perfici non poterant. Divisionem tamen thesaurorum et pecuniae ac vestium aliaeque suppellectilis coram amicis et ministris suis annis tribus antequam decederet fecit, contestatus eos, ut post obitum suum a se facta distributio per illorum suffragium rata permaneret; quidque[q] ex his quae diviserat fieri vellet, breviario conprehendit. Cuius ratio ac textus talis est[r]:

*) *Wal. c.* 35: De divisionibus thesaurorum eius.

a) quod *A* 1. *B* 1. b) non *A* 1. *P.* c) amminiculo *A* 1. *B* 1. *F.;* aminiculo *A* 3. d) quem *A* 1. e) *om. B* 1. f) manum *A* 1. g) aut *A* 2. h) Aquiensis *A* 1; Aquis *A* 3. i) *om. A* 3. k) fluminis *A* 3. *B* 1. 1*. 3. l) inferiorem *A* 2. 2a. 3. m) synopide *A* 2. n) huius ei. *A* 2. o) Notum a *B* 1. p) quibus ex concubinis filias et liberos *A* 1; et filios et *A* 2. 2a; et *om. A* 5. *B* 2. q) Quicquid *A* 2. r) *quae sequuntur usque* SANCTI *in codice A* 1 *littera maiuscula scribuntur, nec dubium videtur, ea in breviario ipso primam omnium lineam occupasse, atque littera pro temporis eius more longiore expressa fuisse. P.*

1) *Colore rubro.* 2) *Cf. Suet. Aug. c.* 101: Testamentum ... factum ab eo.

IN NOMINE DOMINI DEI OMNIPOTENTIS, PATRIS ET FILII ET SPIRITUS SANCTI. Descriptio atque divisio, quae facta est a gloriosissimo atque[a] *piissimo domno Karolo imperatore augusto anno ab incarnatione domini nostri Iesu Christi DCCCXI*[b], *anno vero regni eius in Francia XLIII.*[c] *et in Italia XXXVI*[d], *imperii autem XI, indictione*[e] *IIII, quam pia et prudenti consideratione facere decrevit et Domino annuente perfecit de thesauris suis atque pecunia*[f] *quae in illa die in camera eius inventa est. In qua illud praecipue praecavere voluit, ut non solum eleimosinarum*[g] *largitio, quae sollempniter apud Christianos de possessionibus eorum agitur, pro se quoque de sua pecunia ordine atque ratione perficeretur, sed etiam ut heredes sui omni ambiguitate remota, quid ad se pertinere deberet, liquido cognoscere et sine lite atque contentione sua inter se conpetenti partitione dividere potuissent. Hac igitur intentione atque proposito omnem substantiam atque suppellectilem suam, quae in auro et argento gemmisque et ornatu regio in illa, ut dictum est, die in camera eius poterat inveniri, primo quidem trina divisione partitus est; deinde easdem partes subdividendo de duabus partibus XX et unam partem fecit, tertiam integram reservavit. Et* duarum quidem partium in XX et unam partem facta divisio tali ratione consistit, ut, quia in regno illius*[h] *metropolitanae civitates XX et una esse noscuntur, unaquaeque illarum partium ad unamquamque metropolim per manus heredum et amicorum suorum eleimosinae nomine perveniat*[i]; *et archiepiscopus, qui tunc illius ecclesiae rector extiterit, partem quae ad suam ecclesiam data est suscipiens cum suis suffraganeis partiatur, eo scilicet modo, ut pars tertia suae sit ecclesiae, duae vero partes inter suffraganeos dividantur. Harum divisionum, quae ex duabus primis partibus factae sunt et iuxta metropoleorum civitatum numerum XX et una esse noscuntur, unaquaeque ab altera sequestrata semotim in suo repositorio cum superscriptione civitatis ad quam perferenda est recondita iacet. Nomina metropoleorum, ad quas eadem eleimosina sive largitio facienda est, haec sunt: Roma, Ravenna, Mediolanum*[k], *Forum Iulii, Gradus,*

*) *Wal. c.* 36: Ut duas eorum partes locis sanctis delegaverit.

a) atque piiss. *om.* *A* 5. b) DCCCXimo *A* 2. c) XLIIII. *A* 3. 5. d) XXXVII. *corr., ut videtur,* XXXVI. *A* 1; 37. *P.* e) inditione *A* 1. *P.* f) peccunia *A* 1. *P.* g) *ita B* 1 (*mox* elim.). *C* 1; elemosinarum *A* 1. 2[a]. 3. *P., infra C* 1; elymosinarum *A* 2 (*infra ter* elim.). *B* 1*. 2, *et ita deinceps.* h) eius *A* 2. i) perveniet *A* 2. 3. k) Mediolanium *B* 3.

Colonia, Mogontiacus[a], *Iuvavum quae et Salzburc*[b], *Treveri*[c], *Senones*, *Vesontio*[d], *Lugdunum*[e], *Rotumagus*[f], *Remi*[g], *Arelas*[h], *Vienna, Darantasia*[i], *Ebrodunum*[k], *Burdigala*[l], *Turones, Bituriges*[m]. *Unius** *autem*[n] *partis, quam integram reservari voluit, talis est ratio, ut, illis duabus in supradictas divisiones distributis et sub sigillo reconditis, haec tertia in usu cotidiano versaretur, velut res quam nulla voti obligatione a dominio possidentis alienatam esse constaret, et hoc tamdiu*[o], *quoadusque vel*[p] *ille mansisset in corpore vel*[q] *usum eius sibi necessarium iudicaret. Post obitum vero suum aut voluntariam saecularium rerum carentiam eadem pars quatuor subdivisionibus secaretur, et una quidem earum supradictis XX et unae partibus adderetur, altera*[r] *a filiis ac filiabus suis filiisque ac filiabus filiorum suorum assumpta, iusta et rationabili inter eos partitione divideretur, tertia vero consueto Christianis more*[s] *in usum pauperum fuisset erogata, quarta*[t] *simili modo nomine eleimosinae in servorum et ancillarum usibus palatii famulantium sustentationem distributa veniret. Ad hanc tertiam totius summae portionem, quae similiter ut ceterae ex auro et argento constat, adiungi voluit omnia ex aere et ferro aliisque metallis vasa atque utensilia cum armis et vestibus alioque aut pretioso aut vili ad varios usus facto suppellectili, ut sunt*[u] *cortinae*[1], *stragula, tapetia, filtra*[2], *coria, sagmata*[3], *et quicquid in camera atque*[v] *vestiario eius eo die fuisset inventum, ut ex hoc maiores*[w] *illius partis divisiones fierent et erogatio eleimosinae ad plures pervenire potuisset. Capellam***, *id est ecclesiasticum ministerium, tam id quod ipse fecit atque congregavit, quam quod ad*[x] *eum ex paterna hereditate pervenit, ut integrum esset neque*[y] *ulla divisione scinderetur,*

*) *Wal. c.* 37: Ad quid (*cod. Hann.*: quem) tercia pars deputatata sit.

**) *Wal. c.* 38: Quid de capella sua et libris ordinaverit.

a) Magonciacus *A* 2. b) Salzbur *A* 1; Zaltburg *A* 2; Saltzburg *A* 3; Salzburch *A* 5; Saltzburc *C* 1; Salzburg *P.* c) Treveris *A* 1. 3. *P.* d) Vesontium *A* 3; Vesoncia *B* 1; Vesoricio *A* 2. e) Lucd. *B* 1. f) Rotamagus *A* 1; Rotomagus *A* 2. 2ª. *P.;* Ratumagus *A* 5. *B* 1*. 2. 3. *C* 1; Rodomagum *A* 3. g) Remis *A* 1. 2ª. 3. *P.* h) Arales *A* 5. *C* 1; Areles *B* 1*. 2. i) Darentasia *A* 2. 2ª. k) Ebrodonum *A* 1. l) Burdegala *A* 2ª. 3; Burdigula *B* 1. m) Butturiges *A* 2; Bituries *A* 5. n) *om. A* 2. o) tandiu *A* 1. 2ª. *B* 1. *P.* p) *om. A* 1. q) vel ut usum sibi *A* 1; vel — iudicaret *om. A* 3. r) vero *add. A* 3, *quod secunda manu in A 1 additum esse adnotavit P.* s) morte *A* 1; vero *B* 1. t) q. vero *B* 1. u) sint *B* 1. 1*. 2. v) atque in *A* 1. w) maioris *A* 2. 2ª. x) ex paterna ad eum perv. hered. *A* 1. y) atque *A* 3.

1) *Vela, aulaea.* 2) *Panni lanei genus;* filz *Germanice.* 3) *Sagmata sunt sellae, sellae impositae sarcinae, tum vasa.*

ordinavit. Si qua autem invenirentur aut vasa aut libri aut alia[a] ornamenta, quae liquido constaret eidem capellae ab eo conlata non fuisse, haec qui habere vellet dato iustae aestimationis pretio emeret et haberet. Similiter et de libris, quorum magnam in bibliotheca sua[b] copiam[c] congregavit, statuit, ut ab his qui eos habere vellent iusto pretio fuissent redempti, pretiumque in pauperibus[d] erogatum. Inter ceteros thesauros atque pecuniam[e] tres mensas argenteas et auream unam praecipuae magnitudinis et ponderis esse constat. De quibus statuit atque decrevit, ut una ex his, quae forma quadrangula descriptionem urbis Constantinopolitanae continet, inter cetera donaria, quae ad hoc deputata sunt, Romam ad basilicam beati Petri apostoli deferatur, et[f] altera, quae forma rotunda Romanae urbis effigie figurata[g] est, episcopio Ravennatis ecclesiae conferatur[h]. Tertiam[1], quae ceteris et operis pulchritudine et ponderis gravitate multum excellit, quae ex tribus orbibus conexa[i] totius mundi descriptionem subtili ac minuta figuratione[k] conplectitur, et auream[l] illam, quae quarta esse dicta est, in[m] tertiae illius et inter heredes suos atque in[b] eleimosinam dividendae partis augmentum[n] esse constituit. Hanc[o] constitutionem atque ordinationem coram episcopis, abbatibus comitibusque, qui tunc praesentes esse potuerunt, quorumque hic nomina descripta sunt, fecit atque constituit. Episcopi: Hildebaldus[p, 2], Richolfus[q, 3], Arn[r, 4], Wolfarius[s, 5], Bernoinus[t, 6], Laidradus[u, 7], Iohannes[8], Theodulfus[v, 9], Iesse[10], Heito[w, 11], Waltgaudus[x, 12]. Abbates: Fredugisus[y, 13], Ada-*

*) *Wal. c.* 39: De mensis tribus argenteis et quarta aurea.

a) alia — eidem *om. B* 1. b) *om. A* 1. c) congr. copiam *A* 1; habebat *add. A* 2. 2^a, *post expunct. A* 2. d) pauperes *A* 2^a. 3. *B*. e) peccunias *A* 1. *P*. f) et — conferatur *om. B* 1. g) decorata *A* 1. *P*. h) daretur *A* 1. i) descripta, *sec. m. superscr.* vel conexa *A* 1. k) operatione *A* 2. l) et : : : : : (auream?) illam quae quarta dicta est, scilicet auream *A* 1. m) in tert. ill. et *om. A* 1. 3. *P*. n) augmento *A* 2. 2^a. 3. 5. *C* 1. *J*. o) *hic priores editores caput* 34. *inchoant, sed perperam, cum sequentia non minus ac anteriora breviarii adhuc verba sint. P.* p) Hildibaldus *A* 2. 2^a. 3. *C* 1. *J*. q) Ricolfus *A* 1. 3. *P.*; Riculfus *A* 2^a. r) Arno *A* 1. *P. J.* s) Wolpharius *A* 2. 2^a. *C* 1. *J.*; Woltfarius *A* 3. t) Benoin *A* 1; Bernoin *B* 3. *P*. u) Laidrad *B* 1. 1*. 2. v) Teodulfus *A* 1. 2^a; Theotulfus *B* 1; Theodolfus *A* 5. *C* 1. w) Hetto *A* 2^a. *B* 1*. *C* 4; Heto *A* 2. x) Waldgaudus *A* 2. 5; Walgaudus *A* 2^a. y) Fridugisus *A* 2. 3. *C* 1. *J.*; Fridegisus *A* 5; Frigtugisus *A* 2^a.

1) *De fatis eius cf. Thegan. c.* 8. *et Ann. Bertin. a.* 842. 2) *Coloniensis.* 3) *Moguntinus.* 4) *Salzburgensis.* 5) *Remensis.* 6) *Vesontionensis.* 7) *Lugdunensis.* 8) *Arelatensis.* 9) *Aurelianensis.* 10) *Ambianensis.* 11) *Basileensis.* 12) *Leodiensis.* 13) *S. Martini Turonensis et S. Bertini Sithiensis.*

lungus[a, 1], *Engilbertus*[b, 2], *Irmino*[c, 3]. *Comites: Walah*[d, 4], *Meginheri*[e], *Otulfus*[f], *Stephanus, Unruochus*[g], *Burchardus*[h], *Meginhardus*[i], *Hatto*[k], *Rihwinus*[l], *Edo, Ercangarius*[m], *Geroldus*[n], *Bero, Hildigernus*[o], *Hroccolfus*[p].

Haec[q] omnia[r] filius eius Hluduicus[s], qui ei[t] divina iussione successit, inspecto eodem breviario, quam celerrime poterat post obitum eius summa devotione[u] adimplere curavit.

EXPLICIT[v].

a) Adalunc *B* 1*. 2; Adalung *A* 1. *P.* b) Engelbertus *A* 1. 5. *P.* c) Hermino *A* 3. d) Walag *B* 1; Walath *C* 1. *J.;* Walacho *A* 1. *P.* e) Meinherus *A* 1; Meginherius *A* 2a; Meginherus *P.;* Mengenhere *A* 5. f) Oculfus *A* 1; Odulfus *A* 2. 2a. 3; Otolfus *C* 1. *J.* g) Unruocus *A* 5. *B* 1*. 2. 3. *C* 1; Unruoc *A* 4; Unrochus *A* 2. 3; Unrocus *A* 2a. h) Burghardus *A* 2a. 3; *deest cum tribus proxime sequentibus A* 5. i) Meinhardus *A* 1; Meginhartus *B* 1*. 2; Meginh. — Hroccolfus *om. A* 2a. k) Atto *B* 1. l) Riuhuinus *A* 1; Richwinus *B* 1*. 2; Rihwinnus *B* 1; Ricwinus *A* 4; Ricuuin *A* 2; Rihwin *A* 3. m) Erchangarius *A* 3. *B* 1*. n) Gerold *A* 5. o) Hildigern *A* 2. *B* 3; Hiltigern *B* 1*. 2; Hildegernus *B* 1. *C* 4; Hildigerus *A* 3. p) Rocculfus *A* 1. *P.;* Hrocculfus *A* 2; Roculfus *A* 3. q) *reliqua om. C* 1. r) nomina *A* 1. s) Hludoicus *B* 1; Hludowicus *A* 2a. 3. *B* 1*. 2; Ludouuicus *A* 2. t) div. ei *A* 1. *P. J.* u) s. cum dev. *A* 1. *P. J.* v) *om. B, ubi Gerwardi versus sequuntur;* Finit vita Karoli imperatoris. Deo gratias amen *A* 2; Precellentissimi, prestantissimi ac piae recordationis Karoli invicti augusti vita finivit *litteris maiusculis scripta A* 3; Explicit vita Karoli Magni imperatoris Romanorum et regis Francorum *A* 2a.

1) *Laurishamensis. JA.* 2) *S. Richarii Centulensis, (alias dictus Angilbertus).* 3) *S. Germani Parisiensis.* 4) *Postea Corbeiensis abbas.*

APPENDIX.

CARMEN DE PIPPINI REGIS VICTORIA AVARICA A. 796.

Ex cod. regio Berolinensi.

1. Omnes gentes, quas[a] fecisti
tu, Christe, Dei sobules,
terras, fontes, rivos, montes,
et formasti hominem,
Avares, quos[b] convertisti[c]
ultimis temporibus,

2. Multa mala iam fecerunt
ab antico tempore,
fana Dei dextruxerunt[d]
atque monasteria,
vasa aurea sacrata,
argentea, fictilia,

3. Vestem sanctam polluerunt
de ara sacratissima,
linteamina levitae
et sanctęmonialium
muliebribus tradita[e, 1]
suadente demone.

4. Misit Deus Petrum sanctum,
principem apostulum,
in auxilium Pippini
magni regis filium[d],
ut viam eius comitaret
et Francorum aciem.

5. Rex accintus Dei virtute
Pippinus[f], rex catholicus,
castra figit super flumen
albidum[g] Danubium[2],
hostibus accingens totum
undique praesidia.

6. Unguimeri satis pavens,
Avarorum genere,
regi dicens satis forte:
'Tu cacane perdite!'
atque Catunae mulieri,
maledictae coniugi:

a) qui *Dümmler.* b) Avaresque *D.* c) conuertistis *c.* d) *sic c.* e) tradatam *c.;* tradata *D.* f) Pippin *D.* g) *sic coniecit Pertz;* albi' *addita linea atramento quo et ultima carminis verba scripta sunt; linea aut* m *significat aut voces* albi danubium *separat.*

1) *i. e. vestem sanctam et linteamina mulieribus tradiderunt Avares. (Cf. Hist. Langobard. cod. Gothani c.* 9, *SS. r. Langob. p.* 11: multa vasa sanctorum, quae illi crudeles et impii rapuerunt, per istum defensatorem *[sc. Pippinum]* sunt ad propriam reversi. *D.)* 2) *(Cf. Paulini Aquil. dictatum, LL. Conc. II, p.* 173: supra ripas Histri Danubii. *D.)*

7. ‘Regna vestra consumata,
ultra non regnavitis[a];
regna vestra diu longa[b]
Cristianis tradita,
a Pippino demollita[c]
principe catholico!’

8. ‘Adpropinquat rex Pippinus
cum forti[d] exercitu,
fines tuos occuparet[e],
depopularet populum,
montes, silvas[f] atque colles
poneret[g] presidia’.

9. ‘Tolle cito, porta tecum
copiosa munera,
sceptrum[h] regis adorare,
ut paululum[i] possis vivere;
aurum gemmas illi offert[k],
nec[l] te tradat funeri!’

10. Audiens cacanus rex[m],
undique perterritus,
protinus ascendens mulam,
cum Tarcanis[n] primatibus
regem venit adorare[o]
et plagaret[p] munere.

11. Regi dicens: ‘Salve princeps,
esto noster dominus!
regnum meum tibi trado
cum festucis et foliis,
silvas, montes atque colles
cum omnibus nascentiis’.

12. ‘Tolle tecum proles nostras!
parent tibi obsequia,
de primatibus nec parcas,
terga verte aciem[q]!
colla nostra, proles nostras
dicioni tradimus’.

13. Nos fideles Cristiani
Deo agamus gratiam,
qui regnum regis confirmavit
super regnum Uniae[r]
et victoriam donavit[s]
de paganis gentibus!

14. Vivat, vivat rex Pippinus
in timore Domini!
avus regnet et senescat
et procreet filios,
qui palatia conservet[t]
in vita et post obitum!

15. Qui conclusit regnum crande[u],
amplum, potentissimum,
quae regna terrae non fecerunt
usque ad diem actenus,
neque Cesar et pagani[1],
sed divina gratia.

16. Gloria aeterna patri,
gloria sit filio!

---

a) *i. e.* regnabitis. b) longe *D.* c) *i. e.* demolita. d) forti cum *D.* e) occupare, depopulare *D.;* depoplare *coniecit Ebert; mallem* populare *H.-E.* f) siluis *corr.* siluas *c.* g) ponere *D.* h) exceptrum *c.* i) paullum *Ebert.* k) *lege* offer. l) *lege* ne. m) *suppl.* haec. n) Tarcan *D.* o) adoraret *radendo corr.* adorare *c.* p) *i. e.* placare. q) terga vertêre acie *male coniecit P.;* acie *D.* r) *i. e.* Huniae. s) illi *alio atramento additur.* t) conservent *D.* u) *i. e.* grande.

1) *i. e. Romanorum imperatores et ipsi Romani.*

VERSUS PAULINI DE HERICO DUCE[a]. *A.* 799. *OCCISO.*

Ex codd. Bernensi et Parisiensi[1].

1. Mecum Timavi saxa, novem flumina,
flete, per novem fontes redundantia,
quae salsa gluttit[b] unda ponti Ionici[c],
Istris[d] Sausque, Tissa, Culpa[e], Marua,
Natissa, Corca, gurgites Isontii[f]!

2. Hericum, mihi[g] dulce nomen plangite,
Sirmium[h], Polla[i], tellus Aquilegiae[k],
Iulii Forus, Cormonis[l] ruralia[m],
rupes Osopi, iuga Cenetensium[n],
Astensis[o] humus ploret[p] et Albenganus!

3. Nec tu cessare, de cuius[q] confinio
est oriundus, urbs dives[r] Argentea,
lugere multo gravique cum gemitu!
civem famosum[s] perdidisti, nobile
germine natum claroque de sanguine.

4. Barbara lingua Stratiburgus diceris;
olim quod nomen amisisti[t] celebre,
hoc ego tibi reddidi mellisonum[u]
amici[v] dulcis ob[w] amorem, qui fuit
lacte nutritus iuxta flumen Quirnea.

5. Ecclesiarum[x] largus in donariis,
pauperum pater, miseris subsidium,
hic viduarum summa consolatio
erat; quam mitis[y], karus sacerdotibus,
potens in armis, subtilis ingenio!

6. Barbaras gentes domuit sevissimas,
cingit quas Drauva, recludit Danubius,
celant[z] quas iunco paludes[a] Meotides,
ponti[b] coartat quas unda salsiflui,
Dalmatiarum quibus obstat terminus;

a) *inscriptio deest B*;* Paulini *et* duce *om. B.* b) glutit *B.* c) pontionici *B*.* d) Histris *M;* is trissa issa *B*.* e) colpa *B*.* f) insontii *B;* isoncii *M.* g) michi *M. B*.* h) Syrmium *M.* i) pola *B*.* k) aquileiae *B. B*.* l) carmonis *M.* m) rugalia *B.* n) cetenensium *M. B.* o) Hastensis *M;* abtensis *B.* p) plorat *B*.* q) certare decus *B.* r) urbe diuis *B.* s) famosam *M.* t) ammisisti *M;* admisisti *B.* u) melliflui sonum *B.* v) amice *M. B.* w) ab *M.* — amore *B.* x) Aeccl. *B.* y) mittis carus *M.* z) celat *M. B.* a) palutes *B.* b) pontico *B.* — quoartat *M.*

1) *(Codex Bernensis nr.* 455, *saec. X, signatus est B, Parisinus Lat. nr.* 1154, *saec. IX ex., littera M. Codex Bernensis nr.* 394, *saec. X, f.* 1'. *primam et secundam tantum strophas continet, signatus B*).*

7. Turres[a] Stratonis, limitis[b] principium,
Scithiae metas, Traciae[c] qui cardinem
a se sequestrat, utraque confinia
haec austro reddit, haec refundit boreae;
tendit ad portas quae dicuntur Caspiae.

8. Libicum[1] litus, quo redundant[d] maria,
mons inimice[e], Laurentus qui diceris,
vos super umquam imber, ros nec pluvia
descendant, flores nec tellus purpureos[f]
germinet, humus nec fructus triticeos[g],

9. Ulmus nec vitem gemmato cum pampino
sustentet, uva[h] nec in ramis pendeat[i],
frondeat[k] ficus sicco semper[l] stipite,
ferat[m] nec rubus malagranis punica,
promat irsutus[n] nec globus castaneas,

10. Ubi cecidit vir fortis in proelio,
clipeo fracto, cruentata romphea[o];
lanceae summo retunso[p] nam iaculo,
sagittis fossum, fundis[q] saxa fortia
corpus iniecta[r] contrivisse dicitur.

11. Heu me[s]! quam durum quamque triste nuntium[t]
illa sub die[u] deflenda percrepuit;
nam clamor ante orrendus per plateas,
lacrimis dignus, sonuit, quam tristia
eius per verba[v] mors esset exposita[w].

12. Matres, mariti, pueri, iuvenculae[x],
domini, servi, sexus omnis, tenera
aetas pervalde[y], sacerdotum inclita
caterva, pugnis sauciata pectora,
crinibus vulsis ululabant pariter.

13. Deus aeterne, limi qui de pulvere
plasmasti tuam primos ad imaginem
parentes nostros, per quos omnes morimur,
misisti tuum sed dilectum filium,
vivimus omnes per quem[z] mirabiliter,

a) Turne *B.* b) limidis *B.* c) scit hiemetas stracie *M;* sitiae metra stratia *B.* d) redundet *B.* e) inimici *M. B.* f) purpureus *B.* g) triceus *B.* h) uuas *M. D.* i) pondeat *B.* k) frondea *B.* l) se per *B.* m) fera *M.* n) Pro martyr sutus *B.* o) coartata rumphea *B.* p) retonso *B.* — na *M.* q) fundi *B.* — saxit *M.* r) ingesta *M.* s) me *om. M.* t) noscitur *B.* u) sed dies *B.* v) eius ex uestra *B.* w) extemplata *B.* x) iuuencule *M. B.* y) et asper ualde *B.* z) quam *M.*

1) Liburnum *legere malim; nam Liburno in litore Hericus occiderat. (Cf. Vita Karoli c.* 13, *supra p.* 14; *Ann. q. d. Einhardi a.* 799: apud Tharsaticam Liburniae civitatem*).*

14. Sanguine cuius redempti purpureo
sumus, sacrata[a] cuius carne pascimur[b],
Herico tuo servulo mellifluo
concede, quaeso, paradisi gaudia
et nunc et ultra per inmensa secula!

INCIPIT PLANCTUS KAROLI[c].

Ex codd. Veronensi, Parisiensi, Bruxellensi, Treverensi[1].

1. A solis ortu usque ad occidua[d]
littora[e] maris planctus pulsat pectora.
Heu[f] mihi misero[g]!

2. Ultra marina agmina[h] tristitia
tetigit ingens[i] cum merore nimio.
Heu[k] mihi misero[l]!

3. Franci, Romani atque cuncti[m] creduli
luctu[n] punguntur[o] et magna molestia.
Heu[p] mihi misero!

4. Infantes, senes, gloriosi[q] praesules[r],
matronae plangunt[s] detrimentum caesaris.
Heu mihi[t] misero!

5. Iam iam[u] non cessant lacrimarum flumina[v],
nam[w] plangit orbis[x] interitum Karoli[y].
Heu mihi misero!

6. Pater[z] communis orfanorum omnium,
peregrinorum, viduarum, virginum, —
Heu mihi misero!

a) sacrati *B.* b) sumimus *M.* c) *sic M;* De obitu Karoli *B; inscriptio deest V;* Ymnus funebrius de Karolo rege *T;* Hymnus Columbani ad Andream episcopum de obitu Caroli *Brower, Hrabani opera p.* 85; *cf. Thietmar IX,* 30 *(VIII,* 15*), SS. R. G. p.* 257. d) occiduum *T.* e) littore *M;* litore *V. B.* f) *hunc versum om. M;* eum *V.* g) doleo *B;* sic lugebam Karolo *add. T.* h) marinis magna est *T.* i) ignem *V.* — cu *M.* k) eum *V.* l) *om. T;* mihi mis. *om. B;* Heu me dolens plango *M.* m) adque cunctis *V.* n) luctum *V.* o) planguntur *B;* tenentur et magnum *T.* p) *versus om. M; reliqui ut supra* 2, 3. q) gloriose *V. B, corr.* gloriosi *V.* r) presure *corr.* presule *V;* principes *M.* s) matrone *V;* matrones *B. T;* nam clangit orbis *M.* t) michi *M.* — mis. *om. B.* u) *om. V;* Iamque non *T.* v) flumine *V.* w) *om. V;* iam *T.* x) matronas plangunt *M.* y) Karolo *corr.* Karoli *V.* z) *str.* 6. *om. M.*

1) *(Codex bibliothecae capituli Veronensis nr. XC* (85)*, saec. IX, signatus est V; Parisinus Lat. nr.* 1154*, saec. X, littera M; Bruxellensis nr.* 8860—8867*, saec. X in., littera B; Treverensis capituli nr.* 133[c]*, saec. XI, littera T).*

7. Christe[a], caelorum qui gubernas agmina[b],
tuo in regno da requiem[c] Karolo!
Heu mihi misero[d]!

8. Hoc[e] poscunt omnes fideles et creduli,
hoc sancti senes[f], viduae et virgines.
Heu mihi misero!

9. Imperatorem iam serenum Karolum
telluris tegit[g] titulatus tumulus[h].
Heu mihi misero!

10. Spiritus sanctus, qui gubernat omnia,
animam suam exaltet[i] in requiem!
Heu mihi misero!

11. Vae[k] tibi, Roma, Romanoque populo,
amisso summo[l] glorioso Karolo!
Heu[m] mihi misero!

12. Vae[k] tibi, sola formonsa[n] Italia,
cunctisque[o] tuis tam honestis[p] urbibus!
Heu mihi misero!

13. Francia diras[q] perpessa iniurias[r]
nullum iam[s] talem dolorem[t] sustinuit, —
Heu mihi misero!

14. Quando augustum facundumque[u] Karolum
in Aquisgrani globus[v] terrae tradidit.
Heu mihi misero[w]!

15. Nox[x] mihi dira iam[y] retulit somnia,
diesque clara non adduxit lumina, —
Heu mihi misero!

16. Quae cuncti[z] orbis Christiano populo[a]
vexit ad mortem venerandum principem.
Heu mihi misero!

a) XPYCΘH *M.* b) acmina *V;* omnia *T.* c) quietem *T.* — Karoli *M.* d) *ut supra* 2, 3. e) *str.* 8—10. *om. M.* f) senes vidue *V;* in sancta sede cum tuis apostolis 8, 2 *B.* g) tetigit *V.* h) timulus *T.* i) exultat *V;* sublimet *T.* k) Ve *V. T.* l) hac misit signo *M.* m) *v.* 11, 3 *om. M.* n) fermonsa *V;* formans ad *M;* formosa *B. T.* o) *v.* 12, 2 — 14, 1. *om. M.* p) onestis *T;* honeste *B.* q) dira *B.* — perpensa *V.* r) iniuria *B.* s) nullumque *B.* t) dolore *V.* u) fecundumque *B. T.* v) gleber *V;* globum *M.* — terre *V. M.* w) Heu me dolens *M.* x) *str.* 15. 16. *om. M;* Uox *B. T.* y) *om. B.* z) Que cunctis *V.* — orbi *B. T.* a) christianum populum *B;* christiani populi *T.*

17. O[a] Columbane[1], stringe tuas lacrimas
precesque funde[b] pro illo ad Dominum, —
Heu mihi misero[c]!

18. Pater cunctorum[d], misericors Dominus
ut illi donet[e] locum splendidissimum!
Heu mihi misero[f]!

19. O[g] Deus, cunctae[h] humanae militiae
atque[i] caelorum, infernorum domine, —
Heu mihi misero!

20. In sancta sede cum tuis apostolis
suscipe pium, o[k] tu Christe, Karolum[l]!
Heu mihi misero!

DE SANCTO KAROLO[2].

1. Urbs Aquensis[m], urbs regalis,
regni sedes principalis,
prima regum curia,
Regi regum pange laudes,
que de magni regis gaudes
Karoli presentia[n]!

a) *om. T.* b) preces effunde *T.* c) *in M. sequitur (cf. str. 6):*
Pater cunctorum orphanorum, omnium
peregrinorum, viduarum, virginum.
Heu me dolens plango!
Nox non rediret, iam non tulit somnia,
Chorusque clara non adduxit lumine.
d) commune *M; cf.* 6, 1. e) dones *M;* tu illi dona *T.* f) Heu me dolens *M.* g) *str.* 19. 20. *om. M.* h) cuncte humane milicie *V.* i) que *V;* o rex *T.* — celorum *V. T.* k) pioque *B.* l) Karolo *B.* m) Franckenfordensis urbs regalis *codd. Francofurt. duo. [Genuinam lectionem antea praebuit Mabillon, Dipl. ed.* 2. *p.* 246*].* n) clementia *priores edd. ex cod. Francofurt.*

1) *(Bobiensis monasterii patronum poeta alloquitur. D.).* 2) *Ne quid deesset huic editioni eorum quae in prioribus exhibita sunt, repetivi hoc carmen, quod G. H. Pertz ab J. Fr. Böhmer ex codice quodam Francofurtensi descriptum acceperat, sed hoc in non paucis aliis libris manu scriptis exstat, ex quibus ab aliis iam pridem editum est, ut a F. J. Mone, 'Lateinische Hymnen des Mittelalters' III (Freiburg i. Br.* 1855*), p.* 347—349, *nr.* 982, *et J. Kehrein, 'Lateinische Sequenzen des Mittelalters' (Mainz* 1873*) p.* 418 *sq., nr.* 617. *Cf. U. Chevalier, Repertorium hymnologicum (Analecta Bollandiana) nr.* 20916 *(II, p.* 695*). Quod carmen praebeo mendis priorum editionum purgatum, addita extrema stropha (nescio an post adiecta), quae in codice illo Francofurtensi deerat. Variam lectionem librorum adnotare nolui praeter tres locos. O. H.-E.*

2. Iste cetus psallat letus,
psallat chorus hic sonorus
vocali concordia.
Ac dum manus operatur
bonum, quod cor meditatur,
dulcis est psalmodia.

3. Hac in die, die festa
magni regis magna gesta
recolat ecclesia.
Reges terre et omnes populi[1],
omnes simul plaudant et singuli
celebri letitia!

4. Hic est Christi miles fortis,
hic invicte dux cohortis
ducum sternit milia;
Terram purgit lolio
atque metit gladio
ex messe zizania.

5. Hic est magnus imperator,
boni fructus bonus sator
et prudens agricola.
Infideles hic convertit,
fana, deos hic evertit,
et confringit idola.

6. Hic superbos domat reges,
hic regnare sacras leges
facit cum iustitia;
Quam tuetur eo fine,
ut et iustus, sed nec sine
sit misericordia.

7. Oleo letitie
unctus dono gratie
ceteris[a] pre regibus[2],
Cum corona glorie
maiestatis regie
insignitur fascibus.

a) exteris *edd. priores ex cod. Francofurt.*

1) *(Ps.* 148, 11. 12: Reges terrae et omnes populi . . . . laudent nomen Domini*)*. 2) *(Ps.* 44, 8: propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo laetitiae prae consortibus tuis*)*.

8. O rex, mundi triumphator,
Iesu Christi conregator,
sis pro nobis exorator,
sancte pater Karole,
Emundati a peccatis
ut in regno claritatis
nos plebs tua cum beatis
celi simus incole!

9. Stella[a] maris, o Maria,
mundi salus, vite via,
vacillantum rege gressus
et ad regem des accessus
in perenni gloria!
Christe, splendor Dei patris,
incorrupte fili matris,
per hunc sanctum, cuius festa
celebramus, nobis presta
sempiterna gaudia!

a) *haec stropha deest in edd. prioribus, quae in cod. Francofurt. non exstat.*

INDEX.

Maior numerus paginam, minor lineas quinas indicat.

E.

F.

G.

H.

HANNOVERAE. TYPIS CULEMANNORUM.